

જોમનો વિનાશ

અને

સત્યનો ઉદય.

ભાગ ૧ લો.

૮-૧૪૭

કર્તા.

મંગળજી હરજીવન ચીતળીયા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૧૪૭ વર્ષ

પુસ્તકનું નામ વરુણો વિનાશી

વિષય ૬ : ૩

ॐ

“ अ, सि, आ, ऊ, साय, नमः ”

श्री

जुहमनो विनाश अने सत्यनो उदय

भाग १ दो.

लेखक अने प्रकाशक,

भंगणल हुरलवन यीतलीया. रो. राजकोट.

—हाल भांगरोण अंदर.

(सत्यप्रकाश, रागद्वेषनां यज्ञकुंडमां भारती
संतानोनुं अणीदान, धृत्यादिना कर्ता.)

चीर सां. २४४७.

प्रत १०००.

विक्रम सां. १९७७.

आवृत्ति १ ली.

अभिलाषा—श्री ‘ सत्यविजय ’ प्रिन्टींग प्रेसमां
शा. सांङ्गणयंद हरीलासे छाप्युं.

कि. १-०-०

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
સંગ્રહ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

અર્પણ પત્રીકા.

માંગરોળ રથાઠ મી જૈન સંઘનાં મહુમ લીડર
શે. સા. વલ્લભ અમરચંદ.

મુ. માંગરોળ બંદર

આપ પારમાર્થિક વૃત્તિને અનુસરી ઉપયોગી જીવન ગા-
ળવા માટે અહરનિશ દૃષ્ટીબદ્ધ રહેતા; બાહ્ય આડંબરને ન
ધગ્ધતા ધર્મ પ્રેમી બની સાહિય ક્ષેત્રમાં લક્ષમી ખીજનું
યથાયોગ્ય વાવેતર કરવા માટે ઉત્સુક રહેતા; અને ધૈર્ય
તથા ગાંભિર્યતા વડે જીવન પર્યંત શ્રી સંઘની કિમતી સેવા
બજાવી તેમનાં અબુદ્ધ માટે તત્પર રહેતાં તેથી આક-
ર્ષાઈ આ ઉપયોગી ગ્રંથ ખાસ કરીને મારા પર શ્રેયોભા
આપનાં અત્યંત ઉપકારોનાં પ્રતિધ્વનિ રૂપે હું આપનાં સત્
ચિદાનંદ સ્વરૂપી આત્માને અર્પિ કરૂં તાર્થ થાઉં છું.

લી. હું છું આપનાં અમર આત્માનો શાન્તિ ઇચ્છક;

મંગળજી હરજીવન ચીતલીયા.

સાહિત્ય પ્રેમીઓને ખુશખબર.

અત્યારે સત્ય તત્વ અને સત્ય જ્ઞાનનો દિવસ સંયોગ કોઈ વિશુદ્ધ પ્રણામી જીવને અનાદિ અખંડ સ્વરૂપે વિશ્વ તળમાં વારી પ્રવાહ રૂપે વિદ્યુત ચમત્કાર જેવો ભાસમાન થાય છે; પરંતુ જ્યારે રાગદ્વેષની કુદૃષ્ટ પ્રવૃત્તિ બચકર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે ઉપરોક્ત દિવસ સંયોગ વચ્ચે ભિન્નતા નામની રાક્ષસી પ્રવેશ કરે છે. આથી પરિણામે સત્ય વસ્તુની અવનનતિને નિહાળવાનો દુઃખસંગ આવી મળે છે જેને લઈ અજ્ઞાન જીવો ધર્મ અને શુદ્ધી તારક સંગ્રામાં સ્વ આત્મ શક્તિને અસ્થિભુત કરે છે. આવા ભઠ્ઠિક જીવોને સત્યની પી-છાન કરાવવા માટે—

“ રાગદ્વેષનાં યજ્ઞ કુંડમાં ભારતી સંતાનોનું અળીદાન. ”

એ નામનું ઉપયોગી પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવેલ છે હિંદુ મુસલમાન દરેક લાભ લઈ શકે તેની ખાતર કિંમત માત્ર નામનાજ રાખી છે. કિં. ૦-૩-૦ સો પ્રતના રૂ. ૧૭) સપ્તર.

જીવનની ઉપયોગ્યતા માટે ‘ સત્યપ્રકાશ ભા. ૧-૨ ’ જરૂર વાંચો. કિં. દરેક ભાગના આઠ આઠ આના પાંચ પુઠું.

દરેક જૈન વ્યક્તિઓને અને બાળ વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ સંસ્કારી બનાવી કર્તવ્ય સૂચક માર્ગનું પ્રતિપાદન કરાવવા માટેની કિંચીત માત્ર પણ જ્ઞાસા ઉદ્ભવતી હોય તો અમારું લખેલ ‘ સામાયિક વૃત્ત અર્થ તથા સંવાદો સહિત ’ આવૃત્તિ બીજી કિં. ૦-૧-૦ અને ‘ પ્રતિક્રમણ અર્થ તથા સંવાદો સહિત ’ આવૃત્તિ ત્રીજી કિં. ૦-૧-૦ જરૂર મંગાવો. ઉક્ત સામાયિક સો પ્રતનાં રૂ. ૬) અને ઉક્ત પ્રતિક્રમણ સો પ્રતના રૂ. ૨૫) પચીસ.

લખો.

મંગળજી હરજીવન ચીતળીયા.

માંગરોળ બંદર—કાઠીયાવાડ.

પ્રસ્તાવના.

ધરનાં ખુણે વિચાર દૃષ્ટિની આંખો અંધ કરી બેસી રહેવાથી, આપણી આસપાસ બનતા અનેક વિધ બનાવો ના નિજ કારણ- ઉપાદાન અને નીમિત્ત કારણો સ્થા સ્થા છે; એ આપણી પ્રજ્ઞાચક્ષુને કોઇપણ વખતે ઝોળાખવામાં ન આવે તો, એ, સદંતર સંભવિત છે. પરંતુ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી સમકાલીન બનતા સંયોગો, બનવાના કારણોનું અવલોકન સ્થિર, શાંત, પણ વિવેકથી કરવામાં આવે તો એમ તત્કાળ સમજાય તો ખરૂં કે એ “ આ સંયોગ આ નિમિત્ત ને આધીન છે. ” જે આટલું લક્ષમાં ડારે તો તે સંયોગો નું પ્રથકકરણ કરી, તેમાં રહેલ સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ રજ કે કંટક બહુ સરળતાથી નિવારી શકાય. અથવા તેવા તેવા પ્રયત્નો શક્તિ, સમજ, અને સાધનોનાં પ્રમાણમાં સેવી શકાય. આથી લાભ એ થાય કે આપણે જ્યાં અને જેટલામાં રહીએ છીએ ત્યાં અને તેટલામાં ઇંટાળા વિપત્તિઓની પાસે જઇએ નહિ, જ્યાં દુઃખએ નહિ, બેરોગીએ નહિ, આપણા તથા આપણી સાથેનાઓ પર તેની અસર સીધી કે આડકતરી રીતે થવા દુઃખએ નહિ; અને કદી સદરહુ વિપત્તિનો નાશ કરી આપણી અને આપણાં આત્મબંધુઓની પ્રાણ હાની થતી અટકાવી શકીએ તો, એ કંઈ સામાન્ય પુણ્યનું કામ ન ગણાય !

આપણી વિચાર રાશીને પૂર્વનાં કે વર્તમાન સમયનાં સહસ્ર વિવેક બુદ્ધિથી, વિચારનારા મહાશયોનાં વિચાર પૂંજનો ખોરાક આપી પોષીએ, અને તે સાથે દેશ કાળાનુસાર આપણી સત્વગુણ પ્રધાન વિચાર શક્તિને જોડીએ તો; આપણે જે ‘જગત’માં રહીએ છીએ, અથવા જે આપણું જગત’ છે તેમાં વસનારા અનેક પુણ્ય-

બળનાં સાથી આત્માઓ ને પોતાનું પુણ્ય બળ ઉત્તરોત્તર ક્ષીણ ન થાય એ માટે કાંઈપણ સાધન સૂઝ શકે તેમ છે ? જો, એનો જવાબ હકારમાં હોય તો વિચાર, વાણી, અને વર્તનની એકાગ્રતા સિવાય બીજો કયો જવાબ પુરતો ગણી શકાય ? અર્થાત કોઈજ નહિં. આસ્વાસ્થ્યમાં અનેક અગવડો અને દુઃખોમાં જે મસ્તિ હતી, આનંદ હતો, અને શાંતિ હતી તે મસ્તિ, આનંદ, અને શાંતિ ઉભરની. ઇશ્વરે સત્તાંશો કે લક્ષાંશમે ભાગે નથી રહેતી તેનું શું કારણ ? એવો શ્વાસ, હૃદયનાં દેવને કરવામાં આવે તો જવાબ તુર્ત મળે કે

બાળકાળમાં ને બાળ સ્વભાવમાં અકૃત્રિમ અંતઃકરણ હતું, અર્થાત તેમાં નિર્દોષતા હતી, અને સર્વ પદાર્થોમાં કોઈના પર આશક્તિ કે મોહ ન હતા. પછી જેમ જેમ માવિત્રાનાં, દેશકાળનાં, અને દૈનુબીક વિગેરનાં સહવાસોમાં અવાયું, તેમ તેમ તે લોકોની પણ જાણમાં ન હોય તેવી રીતે, કરોળીયો જાળને ગુંથે ને તે જાળમાં પોતે સપડાય તેમ, વિચાર વિકૃતિનો પાસ રચી પૂર્વજન્મનાં લાવેલા સંસ્કારો જાગ્રત ન થવા પામે એવી રિથિતિમાં હડસેલી મૂડ્યા છે. તેઓનાં સહવાસે આપણને આવા કારણથી પોતાના વિચારનાં આવેસો અનુસાર કંઈપણ ઉઠાપોહ કર્યા વગર, અંધઆરસી ન્યાયે બને તેમ બનવા પામે છે. પ્રાયે કરીને જેનાં માવિત્રા, શિક્ષકો, ગુરુઓ, અને સહવાસીઓ જેવા વિચારના કે આચારનાં હોય તેવાજ તેના રૂઢીબદ્ધ સંસ્કારોથી રૂઢ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. યાને તેવું 'નેશન' ઘડાય છે; અને પરિણમે છે. આથી માતાનાં ઉદરનાં અમુક મહીનાઓ અને જગતની હવા નાં થોડાં વર્ષોમાં, જે વિચાર વર્તનાદિની એકતા હતી; તેને ક્ષય થઈ વિચારમાં અવિશ્વાસ, અજ્ઞાન, રૂઢ સંસ્કાર, સૂન્યતા, મોહા-

વેશ, વિકારોની ઉત્પત્તિ, અને જ્ઞેમ વિગેરે અનુભવાયા છે. વાણીમાં જુઠાણું, કપટજ્ઞાન, સંદોષતા, દંભ, અને ગાલીપ્રદાનાદિ જોવાયા છે. વર્તનમાં મમત્વ, નાસ, બ્રજતા, અનાયાર, અને અત્યાચાર વિગેરે ખ્યાલમાં આવી શકે છે. અર્થાત વાણી વિચાર અને વર્તન, સત્વગુણુ પ્રધાનને બદલે તમોગુણુ પ્રધાન બને છે; અને પોતાનાં હાથે કંટક વિષવૃક્ષો રોપે છે, ઉછેરે છે, પોષે છે, અને ફળો આશ્વાદે છે. પછી કચવાટ તથા અનાદાર પાણું ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેનાં દોષ દાઢા બીજને માને છે અને બનાવવા તૈયાર થાય છે.

પ્રત્યેક બનાવ અને પ્રસંગો ગમે તેવા બને પણ જે તે બનાવ અને પ્રસંગમાંથી જેમ માટીમાં વિટાયલા સુવર્ણને નિર્દોષ કરી— સોનાને ગ્રહણ કરવામાં આવે છે અને તેની કિંમત સમજવામાં આવે છે; તેમ જરા તટસ્થ અને સમતોલપણું જાળવીને પ્રત્યેક સમયે તે પ્રમાણે મનુષ્ય જીવનને ઉચ્ચ બનાવવામાં આવે તો હુદ્રપાણું સ્વતઃ નાશ પામી જાય. અને તે સાથે ‘ ભૂતાવળ ’ અને તેનો ભ્રમ વિગેરે તો રહેજ કયાંથી ? આપણે બીજને દુઃખ આપી દુઃખી કરી અનેક રીતે સતાવી આનંદ માનીએ તથા માનવા ઇચ્છીએ તો શું કર્મ કે કુદરતનો વિશ્વમાં એવો આંધળો કાયદો છે કે; આપણે તેની જરાબી શિક્ષા ભોગવ્યા વગર તેનાથી છટકી શકીએ ? કદિજ નહિ. પણ એવું ઇચ્છીએ તો ખરા કે હું, બીજને ગમે તેવા દુઃખી કરું અને તેઓ દુઃખી થાય; પણ હું તો હમેશા સુખમાં જ રહું અને સુખ જ ઇચ્છું. એમાં એકાંત સ્વાર્થ દ્રષ્ટિ અને વૃત્તિથી માનવા તથા મનાવવા પ્રયત્નો તો એછા નથી કરવામાં આવતા પણ બીજને આપેલું દુઃખ, એજ આપણું દુઃખ, અને બીજને આપેલું સુખ એજ આપણું સુખ.

જો આવી ધારણાં શુદ્ધ હૃદયની હોય તો આપણને કોઈ નહતું નથી, તેમ કોઈ ભુતાદિકના પરાભવો થવાનાં નથી, તેમ થશે પણ નહિ, અને છે પણ નહિ.

આધુનિક સમય પરત્વે મુખ્યત્વે કરીને ભારત પ્રદેશ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં વહેમોથી એવો તો જગડાઈ રહ્યો છે કે સત્ય તત્ત્વનાં અભેદ સ્વરૂપને પહોંચી વળવા માટે તેને અનેક મુશ્કેલીયો સહન કરવી પડે છે. સેજ જરા માથું દુઃખવા આવે તો કોઈની નજર પડ્યાનો વહેમ, શરીરમાં જરા ધગસ જેવું જણાય તો કોઈ ભુતાદિ નો વહેમ, અદ્વાયે જરા નમ્મળાઈ નો એપ લાગુ પડે તો કોઈ ડાકીણીનો વહેમ, પાત્રનસક્તિમાં જરા મંદતા જણાય તો કોઈ કામણ દુમણનો વહેમ, મગજ પર જરા ભ્રમીતપણાનાં ચિન્હો તરી આવે તો કોઈ મંત્રાદિનો વહેમ, હસ્તમાં જરા કબજાઆત નાં તત્વો દાખલ થાય તો કોઈ દોરા ધાગાનો વહેમ, ઉદરમાં જરા પિડાની ઉત્પત્તિ થાય તો કોઈ બાવા અતિતનો વહેમ, છાતીમાં જરા વેદનાં નો અંશ દેહભવા પામે તો કોઈ દેવી દેવલાનો વહેમ; બચકર માંદગીનો સપાટો આવી પડે તો કોઈ નામધારી સાધુ મહાત્માઓનો વહેમ, ખોરાકને ઉદરમાં પધરાવવા નો વખત આવી પહોંચે તો કોઈ ભિક્ષુકાદિ નો વહેમ, અનેક મિષ્ટમધુરા સ્વાદિષ્ટ પાત્રો મુખ આગળ ધરવાનો સુ અવસર પ્રાપ્ત થાય તો કોઈ ગરિઆદિ નો વહેમ, વસ્ત્રાભુષણોથી શરીરને મ્યુઝીયમ નાં પુતળાની માફક શણગારવામાં આવે તો કોઈ સ્વાંગ ધારી ફકીર ફકરાનો વહેમ, માથાનો કેશ કલાપ મુગંધી પદાર્થો વડે શણગારવામાં આવે તો કોઈ મુંડિત અનાથ અખળાનો વહેમ, ઇચ્છિત સ્થાને જવા સારૂ શ્રદ્ધાની બહાર ગમન કરવામાં આવે તો કોઈ વિધવા દર્શનનો

હેમ, વિશુદ્ધ વૃત્તિથી એક બીજાનાં વિચારોની આપ લે કરવામાં આવે તો કોઈ સ્વચ્છતાની સમર્થ મનાએલી વ્યક્તિને હેમ, અને કોઈ નિકટનાં સંબંધીયોનું શરીર છુટે તો કોઈનાં શ્રાપ તો હેમ, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના હેમો આ ભારત પ્રદેશમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થાને ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

શાસ્ત્રકારો પવિત્ર બોલ આપે છે કે યાદ્રશી માવના યસ્ય સિદ્ધિ ભવતિ તાદ્રશી જેવી જેવી ભાવનાં તેવું તેવું પરિણામ આવે છે. જ્યારથી આપણે પૂરણ જંગલી સ્થિતિમાં હતા ત્યારથી અથવા તો ફેશને આપણું કેટલુંક સત્વ ચૂસી લીધું ત્યારથી અહ્યર્થ, સત્ય, અને તપોમય જીવનનાં નાશો એક વસ્તુ, આમ્ય અને શહેરી જીવનવાળાને આપી; અને તે એકે આપણે નિઃસત્ય બની આપણા પડછાયાથી ડરી આપણાં વિચારો અને પાપોનાં પડછાયાને-કે જે માત્ર ઓળાજ દાખલ છે તેને-ભયંકર રૂપ આપી બૂતાદિ સંસારોની કલ્પનામાં પોતાના પ્રાણ અને એવીજ બીજી વસ્તુઓની આહુતી આપી અમૂલ્ય જીવનને કીટક જીવન બનાવ્યું.

હેમાદિની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી થઈ હશે ? એવો કોઈ શ્વાસ કરે તો અનુભવ એમ કહેવરાવે છે કે સ્વાર્થી અને અનીતિ માન વર્તનથી, સ્વાર્થી અને અનીતિમાન વર્તનની ઉત્પત્તિ નબળા વિચારથી, નબળા વિચારની ઉત્પત્તિ અબહ્યર્થથી, અબહ્યર્થની ઉત્પત્તિ અને તે સિવાય બધાની ઉત્પત્તિ વિચાર અને આચારની સંપદને દુષીત કરનાર અજ્ઞાનમાં પડેલા ભાવિત્રો, કુટુંબો, ધર્મશુરો, વિદ્યાશુરો, કે રાજાઓ વિગેરેનાં અજ્ઞાનથી, અને અજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ મોહમાંથી, અને મોહની ઉત્પત્તિ મિથ્યાત્વમાંથી અને મિથ્યા વર્ણન શબ્દમાંથી.

પવિત્ર જૈન શાસ્ત્રકારોનું અવલોકન અને અભ્યાસ કરતા એમ ખુશી રીતે અંતર સહુ પાશે ખડું થાય છેકે સતર પ્રકારનાં પાપોના જન્મ-દ્વતા તરીકે અઢારમું પાપ છે. આ એક અઢારમાં પાપનો જય થાય તો પછી ત્યાં સતરમાનાં કોઇપણ પાપો કોઈ રીતે ટકી શકતા નથી. યાને અઢારમું પાપ ખસી જતાં જગતમાં કોઇ પાપી પ્રાણી હોઈ શકે નહિં. એમ કહીએ તો કંઈ અતિશયોક્તિ નહિં જ ગણાય.

ભૂત એટલે શું ? ખીજની દ્રષ્ટિનો દોષ એટલે શું ? આપ એટલે શું ? દેવ એટલે શું ? ડાકણી એટલે શું ? પડખો એટલે શું ? ભુત ત્રલુકાળ વિદ્યમાન હોય એવા આ જીવાત્માનું નામ છે ખીજની દ્રષ્ટિનો દોષ એ આપણું અન્યાયી જીવન અને વર્તન છે યાને આપણીજ ખરાબ પ્રકૃતિ છે. આપ નઠારામાં નઠારા, અધમ પાપી આપણા કર્મો-કાર્યોજ છે. દેવ અંતરનાં આનંદ સાથે રમણ કરવું તે છે. ડાકણી આપણી પાપી વાસનાઓ છે. જોજો-છાંયા આપણાં નમળા મને સ્વિકારી લીધેલ દોષ દ્રષ્ટિ છે આ અને આવા જગતમાં પ્રચલિત જોજો જનોએ કે સ્વાર્થી આત્માઓએ માનેલા શબ્દોનો જે ભાવ વિચારવામાં આવે તો આંખ વીંચીને જે માનવા કે બોલવામાં આવે છે તેનું નામ નિશાન પણ જગતમાં ક્યાંઈ મળે નહિં. આ વાતની ખાત્રી કરનારાઓએ વ્હેમાદિ નિવારણ માટેનાં કવિરાજ દલપતરામ, નર્મ-દાસંકર, નવલસંકર, વગેરેનાં પુસ્તકો વાંચવા ખાસ મારો આગ્રહ છે. વ્હેમ નિવારણ માટે વ્હેમનાં વમળમાં ન દસાયા હોય એવા સદાચારી કે સુચિત્તારી વ્યક્તિઓનાં કે, પુસ્તકોનાં સહ-વાસમાં આવવું ધણ જરૂરનું છે; કે જેથી ખુદિ ખીસ્તે, વિચારે સુધરે, આચારમાં મૂકી સદાય તેવી શક્તિ આવવાની ખાત્રી થાય.

અને આચારમાં મુકી પણ શકાય અને પરિણામે શારિરિક, માનસિક, નૈતિક, અને આધ્યાત્મિક બધા વધારે આવે એવા સહવાસ સમાગમમાં આવવાની જરૂર છે.

વહેમાદિ નિવારવાનાં અનેક વિદ્વાનેને પ્રયત્નો સેવવા પડે છે અને પડ્યા છે તેજ એમ સૂચવે છે કે આપણે આપણાં મનને કળાવાએલા, શહેરી વિગેરે માનતા હોઈએ પણ આપણા ઘરમાં અને ઘટમાં કેટલી અને કેવી રીતે ભયાદિ ધર કરી રહ્યા છે. ભય-ડર-બીક વિગેરે નબળાનેજ હોય પણ સમર્થ પૂણ્યની શક્તિ ધરાવનાર મનુષ્યોમાં કદીથી હોઈ શકેજ નહિ આ વાત નિર્વાવાદ છે.

આ પુસ્તક રચવાનું કારણ હું જેમની સાથે વસ્તો છું તેમાંની ઘણી વ્યક્તિઓનાં પરિચયમાં બહુબહુ વાર એક યા બીજી રીતે આવતા તેમના નબળા અને વહેમી વિચારોએ જ કારણ આપ્યું છે. અને તેમની સાથે એ નબળા અને વહેમી વિચારોને દૂર કરવા જે જે મારા અનુભવો મેં તેમની સમક્ષ આપ્યા તે તે અનુભવેક અમુક રીતે ગોઠવી પુસ્તકાકારમાં ગોઠવાય તો વધારે સાફ એમ જે જે વહેમી જનો મારા સહવાસમાં આવેલા અને તેણે આ જાતનેઃ અભિપ્રાય બતાવ્યો કે જે મને ક્યતા આ એક કાર્યની જરૂર છે એમ મને પણ કેટલીક રીતે પ્રતીત થતાં સદરહુ અનુભવો પુસ્તકાકારમાં મહારી શક્તિ સ્થિતી વિગેરે અનુસાર ગોઠવ્યા છે. આ પુસ્તક વાંચી જેમને વહેમાદિથી નિવૃત્ત થવાની અભિરૂચી કે સંકલ્પ થશે તો હું મહારા કાર્યને કંઈક અંશે પણ સાર્થક માનીશ. અંતમાં ઇચ્છિય કે વહેમાદિ માનવાના પ્રસંગો જેમને આવ્યા હોય અને તેમને તે પ્રસંગોની દૃઢ માન્યતા હમુ લગી પણ હોયતો તેમની સાથે 'જ્ઞાનચર્યા' મહારી શક્તિ અનુસાર કરવા પ્રયત્ન સેવીશ. દુકામાં સ્વતંત્ર વિચારકની પાસે કોઈપણ મધોન વાસનાઓ રહેજ નહિ આ

વિચારોને સર્વે બંધુ-બહેનો પોતાનાં ખ્યાલમાં રાખી તેનો અમલ કરશે તો જરૂર શમદો તેમનાં જીવનને થશે.

આ પુસ્તકમાંનું કોઇપણ લખાણ કોઇપણ અમુક વ્યક્તિને ઉદ્દેશી તેનાંપર આક્ષેપ મુકવાનાં આશયથી લખવામાં આવ્યું નથી; પરંતુ સમસ્ત જન સમાજને ઉદ્દેશીને જ લખવામાં આવેલ છે. માટે કૃપા કરી કોઇપણ અમુક વ્યક્તિએ પોતાના પ્રત્યેક નહિ લેવા નમ્ર ભલામણ છે.

જેમ મુળ વસ્તુને કંટલાએક પ્રશંસનીય ચિત્રકારે પોતાની સુંદર પિંછી વડે વિલુપિત બનાવે છે તેમ આ પુસ્તકને કચ્છ મોટી પક્ષ સંપ્રદાયના યોગનિદ્ર મુનિશ્રી ત્રિલોક્યદ્રજી સ્વામીએ સંપૂર્ણ ઉત્સાહથી પોતાનાં કિમતી ટાઇમનો ભાગ આપી કંટલાએક ખામીઓ દૂર કરી વિલુપિત બનાવેલ છે તેને માટે ખાસ સહકર્મ પૂર્વક તેઓ શ્રી નો હું ઉપકાર માનું છું.

સદરહુ પુસ્તકનો પ્રસિદ્ધી માટે વિશુદ્ધ ચારિત્રવંત, મહાત્મા રત્નશ્રી, શ્રી સુંદરજી સ્વામીએ, તથા પ્રતિભાશાળી મુનિ મહારાજશ્રી ચાદવજી સ્વામીએ, તથા સેવાપ્રેમી શ્રીયુત રા. રા. રવિસંકર (રીટા-મર્ડ ચીફ મેડિકલ ઓફીસર.) ગણેશજી અંબરીઆએ, તથા શે. સા. જેયંદ હરજીવને, તથા શે. સા. હીરાચંદ સુંદરજી હોડાએ, તથા શે. સા. નેમચંદ હરખચંદ કામદાર હા. શ્રીયુત રવજી ભાઇએ, તથા શે. સા. કરશનદાસ અંદરજીએ, તથા શે. સા. હરખચંદ કાળીદાસ વારીયાએ, તથા શે. સા. નરસીદાસ બાણજી કામદારે યોગ્ય કાર્યની યોગ્ય કદર બુઝી જે અનુકૂળ પ્રસંગે સાધી આપ્યા છે તે અનુકૂળ પ્રસંગે સ્તુતિપાત્ર હોવાથી હું તેઓશ્રી સર્વનો ઉપકાર માનવાનું તિથ ઇચ્છાને રોકી શકતો નથી.

ૐ શાંતિ ! શાંતિ ! ! શાંતિ ! ! !

લી. સેવક.

મંબળજી હરજીવને ચીતલીઆ.

ॐ

“ અ, સિ, આ, ડ, સાય, નમઃ ”

જેમનો વિનાશ અને સત્યનો વિજય.

પ્રાચીન સમયમાં સૃષ્ટિનાં સૌંદર્યરૂપ, લક્ષ્મીદેવીનાં કિડામૃદુ સમાન, અને સિદ્ધપ્રકળાથી સુશોભીત ‘સત્યવતી’ નામની મનોહર નગરી હતી.

કક્કત નગરીનું ક્ષેત્રફળ બાર માઇલનું હતું; આસપાસ વજ્રમય પાપાણ્ડુનો મજબુત કિલ્લો હતો; કિલ્લાને ફરતી એક મ્હોટી પાણ્ડીની ખાઇ હતી; સત્યવતીમાં દાખલ થવા માટે પ્રથમ તે ખાઇ પરનાં કાષ્ટપુલને ઝોળંગવાની જરૂર પડતી હતી; કિલ્લાનાં દરેક દરે ના-એક લાકડાનાં પુષો હોવાથી જવા આવવા માટે કાષ્ટપણુ જાતની તકલીફ નહોતી; લક્ષ્મીધરની ચિતાકર્ષ હવેલીઓ અને સુંદર આવાસો સિદ્ધ તથા ચિત્રકળાની પરિસીમા વડે દે દીપ્યમાન થઈ રહ્યા હતા; સંખ્યાબંધ દેવાકથોનાં ગમનગામી શિખરો આકાશની સાથે હરીફાઈ કરી રહ્યા હતા; નાનાવિત્ર ઉઘોંગો તથા નૂતન વસ્તુ નિર્માણ વિદ્યાનાં અનેક સ્થાનો રીઢિ સીઢિથી ભરપૂર હતા; પ્રત્યેક વસ્તુનાં વ્યાપારની ખીણવણી માટે ભિન્ન ભિન્ન યજ્ઞરોની વિકાસ ઓણીઓ અને સુંદર ચૌટાઓ સંખ્યાબંધ મનુષ્યોનાં આવા ગમન વડે ઉભ-

રાધ રણા હતા; શહેરનાં મધ્ય ભાગે એક વિશાળ ચોક હતો; જ્યાં આગળ અનેક ધનાઢ્ય ધનીકોની હીરા માણ્વીક્ય આદિ ઝરેરાતની સુશોભીત દુકાનો શહેરની અપુર્વ જહોજલાલીનું દિગ્દર્શન કરાવી રહી હતી; અનેક જળાશયો તથા નવરંગીન પુષ્પ, પત્ર, અને ફળોથી લચી રહેલ ખુશખોદાર બાગ બગીચાઓ શ્રીમત અશ્રીમત નગર જનોનાં સુખોપભોગ માટે મનોરમ્ય હતા; અને રમત ગમતનાં અખાડાઓ, કળા જીવનો, તથા સાહિત્ય સંગ્રહ સ્થાનોથી અલંકૃત આ સત્યવતી નગરી ચોમેરથી અતુલ ઉજ્જવળ કિર્તી સંપાદન કરવા માટે ભાગ્યશાળી થઇ રહી હતી.

અતુલ બાહુબળની પ્રચલ શક્તિવડે વિજયશ્રી પ્રાપ્ત કરી નિર્ભયપણે સુખાનંદમાં કાલક્ષેપ કરનાર ‘સત્યપ્રિય’ નામનો ગર્વપાત ઉક્ત નગરીનાં પાય તખ્તપર બિરાજમાન હતો.

સત્યપ્રિય એ એક સત્યનો નમુનો હતો; પચાસ વર્ષની વયે પહોંચ્યા છતાં બાંધેલ દડીના અને બળ્ય દેખાવવાળો હતો; મગજનું સમતોલપણું જાળવી શકે તેવો બુદ્ધિમાં તિવ્ર અને વિચાર શક્તિમં નિડરતાનાં આવેશવાળો હતો; પરદારા સહાહર, ચતુર. અને શુભ્ધિ-ચલ હતો; તેનાં વિશાળ લલાટ પર શાન્ત સ્વભાવનું નિશાન હતું; તે એક ક્ષત્રી વીર હતો; તેની વીર હાક ચોમેર ગાજી રહી હતો; દુસ્મનો તેનાથી ભય પામી રણા હતા; કેટલા એક મહોન્મત રાજાઓ ‘એ તેનું’ સ્થામીત્વ પદ સ્વિકારેલું હતું; સન્મતંત્રમાં નિપૂણ હોવા છતાં તે કાંઈક ભોળા હૃદયનો, બેભી, અને કાનનો કાચો હતો; ખુશામતી ખંકીસો તેની પાસે સારી રીતે જાતી શક્તા હતા; અને તે એકાંત કર્મનાં સિદ્ધાંતને માનવા વાળો હતો.

કહેવત છે કે ‘ચતુર પુરુષનાં સહવાસમાં રહેનારી સ્ત્રી પણ

અતુરા જ હોવી જોઈએ. ' તે મુજબ સત્યપ્રિય રાજને ભાનુમતી નામની એક રાણી હતી.

ભાનુમતિ એ એક મનુષ્યે રૂપે દેવી હતી; સૌદર્શની પ્રતિમા હતી છતાં ગુણીયક હતી; તેનાં યૌવન પ્રદેશમાં એક પણ અપવિ-
ત્રતાનું ચિન્હ નહોતું; સુદૃઢ મનોબળ વાળી અને વિચાર શક્તિમ-
નિપૂર્ણ હતી; સત્યની આજ્ઞા મય અનીચળ ધારાનું તે સદા પાન
કરતી હતી; લલાટમાં ભવ્યતા અને આંખોમાં કીર્તિની પ્રકાશિત પ્રભા
હતી; ક્ષમાયુક્ત દયા વાળી હતી; અપરાધીઓને ઓળખવાની શ-
ક્તિમાં પ્રબળ હતી; ભય, ગલાની, અને નિરૂત્સાહ પશ્ચાત્તે તે તેણે
દેશવટા આપેલ હતો; તેની પ્રત્યેક નસોમાં સતિત્વની સુંદર ભાવના
ઓતપ્રોત થઈ રહી હતી; પતિપ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ તેનાં હૃદય મં-
દીરમાં સદાને માટે અવિચળ હતી; અને તે અનંકાન્ત રીતે પુરુષાર્થના
સિદ્ધાંતને માનવા વાળી હતી.

વિશુદ્ધિ દંપતિ પ્રેમ એ એક અસોડીક દેવી પ્રેમ છે. તે પ્રેમ
આંતરીક સહગુણોને ચાહતો કદાપી બંધ રહી શકતો નથી. પૂવાની
અને વંભવની લાલચમાં ફસાવાપણું તેને રહેતું નથી. અહરનિશ હૃદય
પ્રદેશમાં તેનાં નિર્મળ ઝરણાઓ વિશુદ્ધ પ્રવાહ રૂપે ઝર્યા કરે છે.
ભેદવૃત્તિ, ભય, ગલાની, અને કિંહવેગતાનો જ્યારે તે ઝરણામાં અસ્-
થાય છે; ત્યારે અપુર્વ શાન્તિ, અખૂટ આનંદ, અને નિર્મળ ભા-
વનાઓનાં દૃષ્યો ત્યાં તરીવે છે. આવો આદર્શ હૃદય પ્રેમ એ પ્રાણી
માત્રનું જીવન છે. ઉપરોક્ત દંપતિ એ એક વિશુદ્ધ પ્રેમનાં પુજનીક
હતા. જીવનની આંખો પાછળ એક બીજાએ પ્રેમની સાંકળ એવી તે:
જડી લીધી હતી કે જીવનની સામાપ્તિ થતા પણ અનેક ભવાન્તરોને
વિષે તે પોતાનું નિવડાપણું છોડી શકે તેમ નહોતું. જીવનની સાશ-

સ્વતા, ઉપયોગી વર્તન, અને આંતરીક સહભાવના પાછળ કેટલો એક સમય વિત્યાબાદ એકદા તેઓને પુણિમાનાં પુણ્ય ચંદોદયની ચળકતિ ક્રાંતિને તિરસ્કાર કરનાર એક પુત્ર રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. જન્મ મહોત્સવ વિત્યાબાદ તેનું નામ 'પ્રમળસિંહ' પાડવામાં આવ્યું.

સમય સમયનું કાળ કયે જાય છે. કુમાર પ્રમળસિંહ બાલ્યાવસ્થામાંથી પસાર થઈ યુવાનીનાં ઉપસાગરમાં અનેક ખેલ ખેલી રહ્યો હતો; સોળ વર્ષની ઉંમર હતી; દેખાવે કદાચ અને મજબુત બાધાનો હતો; તેની ગોળ સુખાકૃતિ પર ક્ષાત્ર તેજ ઝળકી રહ્યું હતું; હુળમાં વિરત્ત શક્તિ અને લલાટમાં મવ્યતાની છાપ હતી; શરીરની પ્રત્યેક નસોમાં શૌર્યમય રક્ત ઉછાળા મારી રહ્યું હતું; તેની નજીઓ દુશ્મનોને બધ પમાડે તેવી તિવ્ર હતી; હૃદયમાં સ્વદેશ અને સ્વધર્મનું સંપુર્ણ અભીમાન હતું; માતૃહુમી પર અપૂર્વ પ્યારવાળો હતો; તે સ્વભાવે શાંત તેમજ મર્યાદીત હતો; અને તેની વાણીમાં આકર્ષિત મીઠાસ હતી; તથા ઉત્તમ વિચારોનો તે નિવાસ હતો.

કુમાર પ્રમળસિંહની ઉંમર સોળ વર્ષની થઈ તે દરમિયાન બાલમતીનો કુક્ષીને શોભાવનાર સરસા અને વિમળા નામની બે બાળીકાઓ જન્મ પામી હતી. ઉભય બાળીકાઓ યોગ્ય લાલન પાલનની સાથે બીજનાં ચંદ્રની માફક દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતા આખરે તેઓ યૌવનાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ.

ઉપરોક્ત ઉભય બાલીકાઓ ચંદર વર્ષની વયે પહોંચેલી હતી; સર્વાંગે સુંદર અને નીતિય હતી; તેઓનાં પુર્ણેન્દુ સમાન સુખમંડળ પર વિશુદ્ધતાની છાંયા છવાઈ રહી હતી; આંતરીક વૃત્તિઓ ધર્મ શાસ્ત્રનાં અધ્યયન પ્રતિ અધીક પ્રમાણમાં આકર્ષાયેલી હતી; વિદ્યા

અને જ્ઞાનમાં પરિપક્વ હતી; તેઓનાં ધર્મેજ્ઞવલ હૃદય મંદીરમાં અજ્ઞાનાદિ અધકારને પેસવા માટે એક પક્ષ સ્થાન નહોતું; બાપા જ્ઞાનમાં રસીક અને સાહીત્ય પ્રેમી હતી; વિકાર ચિંતવનના અસત્ય આવેશ પર સંપુર્ણ કાષ્ટ મેળવેલ હતો; આત્મ સંયમની અભિવ્યક્તિ માટે ઉત્સુક હતી; સંગીત કળા પર અતિશય પ્યારવાળી હત; અને તેની માધુર્યતા ખરેખર અલૌકિક હતી.

મહારાજ સત્યપ્રિય પોતાને એક ‘આદર્શ કુટુંબ’ થી વિનંતાઓ જોઈ સ્વ જીવન નૌકા સંસાર સમુદ્રના તોફાની મોજાઓ વચ્ચેથી શાંતિ પુર્વક નીર્વિદને પસાર કરી એક સ્વર્ગિય સુખ અનુભવતો હતો. પ્રહરયાત્રામને સંસારનું સ્વર્ગ બનાવનાર દેવી ભાગુમતી નો અપૂર્વ પ્રેમ, શત્રુ સેવા પ્રેમી આશાપાલક પુત્રની અતુલ વિનય ભક્તિ, અને સહૃદયી નિર્દોષ બાળીકાઓનો નિર્ભળ આંતરીક ભાવ ખરેખર અવાચ્ય હતો.

પ્રિય વાંચક ! ઉપરોક્ત સહગુણોથી અલંકૃત એક આદર્શ કુટુંબ જોનાં ગૃહરાજ્યમાં વિદ્યમાન હશે તે ગૃહરાજ્ય કેવા ઉત્તમ પકારે ચાલતું હશે ? એટલુંજ નહિ પરંતુ શાંતિ, આનંદ, અને ચિત્ત સમાધીનાં સુયોગથી ઉત્પત્તિનાં શિખરે પહોંચેલ તે રાજ્ય કેવી અલૌકિકતા પ્રદર્શિત કરતું હશે ? તેનો વિચાર હું તનેજ સોંપું છું.

કાળીજીંકે એકદા આશ્વિન સુદ પુર્ણિમાનો પવિત્રદિવસ હતો; પ્રાતઃકાળનો સમય હતો; વિહંગો મધુર કલસવ વડે મનહર નૃત્યની સાથ પોત પોતાનો શુભ આનંદ અનુભવી રહ્યા હતા; દીપક પ્રકાસ મંદ મંદ મઠીમાં દબ્યમાન થઈ રહ્યો હતો; સત્પુરુષોનાં સહૃદય સમાન ગમન મંડળે સ્વચ્છતાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું; વિશ્વદેવીના

કુલાંગાર સંતાનો મારક અગણીન તારાઓ ક્ષિણત્વ પામી રહ્યા હતા; વિદ્વાનોની પંકતિમાં મુખની નિસ્તેજતા મુજબ યનિશ્ચયિત તેમ્નેહીન થઈ રહ્યો હતો; નાગરીકો સુખસયામાંથી જાગ્રત થઈ સર્વાંગને હલા-ચલા માટેની પ્રવૃત્તિ સેવી રહ્યા હતા; લોખંડને પારસમણીનાં સંસર્ગે પ્રાપ્ત થતી પીળાસ મુજબ * બાનું કંદયથી પુર્વ દિશાએ સુવર્ણ રંગ ધારણ કર્યો હતો; સીતળ † સમીરની ખુશ બોદાર લહેરીઓનાં આ-વાગમન વડે પરમાનંદની પરાકાષ્ટા છવાઈ રહી હતી; પ્રેમીઓનાં પરિરંભણા પોત પોતાના પ્રેમી પાત્રોને ત્યાગ વૃત્તિ સૂચવી રહ્યા હતા; અને કમળોદયથી ભ્રમર મંડળ અગણિત કમળ વેલીઓ પર અતિ સિદ્ધવેગે આક્રમણ કરી રહ્યું હતું તે વખતે એક સુંદર અગીચા મધ્યેનાં રાજમહેજની અગતી પર મહારાજ સત્યપ્રિય ત્રિશ્વસૌંદર્ય-તાનાં મનહર દેખાવનું અંશોકન કરી રહ્યો છે; અને પાસે તેની બા-નુજી નામની મહારાણી અતુલ પેમાનંદ વડે ઉક્ત વિષયને પુષ્ટિ કરક વાર્તાલાપનું અધ્યયન કરી રહી છે. તેવામાં રજતે રજતે તે કંપત્તિનું અંતઃકરણ અગીચાની નવપલ્લવિત રમ્યતામાં એવું તો સ્તિગ્ધ જની ગયું કે ઉદ્ભવતા હર્ષની સીતળ છાંયા નીચે મૌન્યની મહત્વા-કાંક્ષા તરફ તેઓને આકર્ષાવું પડ્યું.

ગુલાબ ગુલબાસ, અને ગુલદાવળીનાં સુવાસીત પુષ્પોની સુરમ્યતા પ્રસરી રહી છે; મોગરો, જાંબ, જુદા, અને કેતકીનો મનહર દેખાવ દબ્બમાન થઈ રહ્યો છે; ધવલ કાંતિવાળી * નવમાલીકા એકી સાથે ખીલી પોતાની સુગંધી વડે પોતેજ મસ્ત બની અકેક પર ઢળી પડી પ્રકાશની ઉગ્રતા વડે સ્વ પાંખડીઓને વિકસ્વર કરી રહી છે; જળ-

યંત્રમાંથી જળનાં xઉર્દ્ધ્વગમન અને પુનઃ *અધઃ પતનનો વ્યાપાર ચાલી રહ્યો છે; અનેક પ્રકારનાં મન મોહક હોળોની જળ સપાટી પર નાના પ્રકારની કમળ વેલીઓ ઓપ. રહી છે; દ્રાક્ષવલીનાં ચિતા-કર્ષ મંડપો અને રંગ બે રંગી કુસુમ તથા કુસુમ કળીઓનાં સુંદર રોપાઓ એ વિશ્વસાંદર્ય બહેરી લીધું છે; જમફળા, સીતાફળી, દાડમડી, અને નારંગીની *કુસુમ કુમારીકાઓ લત્તાનાં ડોલન વડે આનંદ કરી રહી છે; ત્રિવિંગની અગણીત +લતાઓનું લાલીત્ય ઉત્તમતાનાં ઉંચ શિખર પર વૃત્ત કરી રહ્યું છે; આમ્ર, અબલી, સાંગ, પુન્નાંગ, અને સીશમ તથા આવળ, બેરડી, વડ, પીપર, અને તાડીનાં મહાન વૃક્ષો ની ઘટ શાખાઓ નીચે લોખંડનાં સળધ્યાવાળા વિહંગ ગ્રહો દે દીપ્યમાન થઈ રહ્યા છે; વાવ અને કુવાઓની ઉત્તમ કારીગીરી શિષ્પ કળાનાં ઉંચા નમુનાનું બાન કરાવી રહી છે; નનાં પ્રકારનાં કમળોથી વિભુષિત સુંદર તળાવને કીનારે ચંબેલીનાં લતાગૃહમાં મહુમ વૃષ્ટિનું સુંદર આકૃતિવાળું આવલું મહુમનાં યશોગાન ગાવા મા? લલચારી રહ્યું છે. ચંદ્ર અને કેવડાનાં વૃક્ષોની સુગંધતાને લઈ મદોન્મત સરપો આમ તેમ ડોલી રહ્યા છે; નવ પરણીત યૌવન પુર્ણ સુંદરીનું લાવણ્ય ખીલી ખીલીને દેહમાંથી ઉભરાઈ નીકળે તેમ અકુલ વૃક્ષના ગાઢ છવાયેલાં સિન્ધુ સ્યામ ઉજ્જવલ પત્રોની લાવણ્યતા ઉભરાય રહી છે; ચો મેર જન મંડળની વિશ્રાન્તિ માટે સ્ફાટિક પાશાણની સુંદર બેડકો ઝગ ઝળાય માન થઈ રહી છે; સંધ્યા કાળનાં ગગન મંડળની પેઠે કેસરી રંગનાં કેસુડાઓ છવાઈ રહ્યા છે; જાંબુ, રાયલુ, નાળોએર, ખારેક, અને સોપારી તથા ખેર, ખરસાણી, ખીજડીયો, અને હરડેનાં

x ઉંચે જવું. * નીચે પડવું. * પુષ્પ. + ડાળીઓ.

વૃક્ષો સમીર પ્રહારથી ધુધવારી કરી રહ્યા છે; જુદા જુદા જાતીની વનસ્પતિનું રમ્ય સ્થાન મૈદીના નીલમ કિણ્વા વડે રમણીયતા ધારણ કરી રહ્યું છે; અરકુશી અને આવળનાં ઉપયોગી વૃક્ષો ક્ષીમતી નાથ-ધીનું જાન કરાવી રહ્યા છે; વિશાળ શ્રેણીઓ અને સુંદર ચાંટાપર સુગંધી જળનો છંટકાવ થવાથી તેમજ તેની આસપાસ કુસુમ ગુચ્છથી છવાયેલી છતાંઓ પર સમીરનો સ્પર્શ થવાથી સુગંધી લડરીઓ નાં આવા ગમન વડે સ્વર્ગાનંદ અનુભવાઈ રહ્યો છે; અનેક કુંજમણીઓ જમરોનાં ગુંજરવ વડે વીચિત્રતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી રહી છે; મદ-મસ્ત * કષીવૃદ્ધો સામ સામેનાં વૃક્ષો પર કુદા કુદ કરી રહ્યા છે; અને મીઠી મધુરી કાચલ અશોકની ટાળે એસી રાતા કુસોના સમૃદ્ધ વચ્ચે પોતાનાં સ્વામ શરીરને યજ્ઞતા અંગારામાં રહેલાં કાળા વેંગણ ની પેઠે છુપાવી કુ-હ-કુ-હનાં સુંદર સ્વરની મધુર વૃષ્ટિ વર-સાવી રહી છે.

ઉપર મુજબ મનોહર ખગીલાતું નવપક્ષીત અનુષ્ઠાન સંદર્ભ નીહાળવાથી દંપતિનાં હૃદય પટપર અપ્રોક્ત આનંદનો અવિભાવ પ્રગટ થઈ રહ્યો હતો; પુર્ણિમાના પુર્ણ ચંદ્રોદયની ચળકતી કાન્તિને તીર-સ્કાર કરનાર તેના સુખચંદ્રો પર હર્ષની સીતળ છાયા છવાઈ રહી હતી; અને દુકામાં તેઓનાં સુવર્ણમય સર્વાંગો ખીલતા પુષ્પ પી મારક પ્રકુલીત થઈ રહ્યા હતા. તેવામાં જેમ આકાસમાં ચંદ્ર હોય છે અને જગતને હસાવે છે, પણ કાળા વાદળ જાણે તેથી નાસજ દોષ તેમ પોતાની પાંખ નીચે તેને દબાવે છે; તેમ અકસ્માત રાજાનાં મુખ ચંદ્રને સ્થામતાનાં વાદળે પોતાની પાંખ નીચે દબાવી દીધું. હૃદયા-

* વાંદરાઓનું ટાળું.

કાચમાં અનેક તર્ક વિતર્ક રૂપ વિજ્ઞાનીનાં ચમકારા ચમકવા લાગ્યા; અને વાદનાને ખસંડી ડોકીયા કરનાર ચંદ્રની માફક ચીતની બચ્ચતાને લીધે ઉભય ચક્ષુઓમાં અશ્રુઓ ઉભરાવા લાગ્યા. રાણી બાનુમતિ કે જે અત્યાર સુધી મીઠી કલ્પનાઓ વડે મનોહર આનંદની રવર્ગ જુમીમાં વીચારી રહી હતી, તે આ ખેદજનક દેખાવનાં અવલોકનથી એવી તો આશ્ચર્ય ભ્રુત થઇ ગઇ કે જાણે સમસ્ત સૃષ્ટિ શોકે આવી તેના હૃદયને ઘેરે ઘાસ્યો હોયની ! તેનું યુવાન વિરત્વ લોહી આ વખતે સીથિલ-કંડુમાર બની ગયું; અને આત્મગ્લાનીનાં સંસર્ગને લઇ હજારે કુતર્કોએ તેના મગજને જામીત દશાનું બાન કરાવ્યું. સદ્ભાગ્યે તેને એક કીમતી સૂત્ર યાદ આવ્યું કે “ * હુઃખની વખતે ધૈર્યતા તથા આત્મ શાન્તિ અને સુખની વખતે ગાંભિર્યતા તથા પ્રભુ સ્તવન એજ આત્મોન્નિનો અત્યુત્તમ માર્ગ છે. ’ તેથી સૂર્યનાં મહાન પ્રકાસનો માફક ધૈર્ય વૃત્તિ તેના ગાર વ-દન પર છવાઇ રહી.

બાનુમતિએ રાજાને વિનય પુર્વક પુછ્યું-“ પ્રાણેશ ! આમ એકએક અશ્વસ નિધીનાં ઉછળતા મોજ સાથે અચકાઇ ગ્લાનિ પ્રદેશમાં વિચારવાનું શું પ્રયોજન ? કૃપાનાથ ! શાન્તિના અમૃતમાં અશાન્તિનું વિષ બળવાથી અમૃત પણ ઝેર બની ગયું કે શું ? શિરછત્ર ! કહો ! ! સત્વર કહો ! ! ! શું પ્રિય કુમુદિની આપ ચંદ્રનાં વિકાસ વિના કદિપણ સહર્ષાનંદ અનુભવી શકશે ખરી કે ? ”

રાજા સત્યપ્રિયે ઉત્તર આપ્યો-“ દેવી ! જેમ સતિને અધ-વય મેલી પતિ આશ્વો જમ્ય; ચંદ્રોને સ્નેહ સાગરમાં ઝુલાવી ચંદ

સંતાય જાય; અને નિરાધારને આશાનાં દોર પર લટકાવી દાતાર. ખસી જાય તેમ મારા હૃદય પ્રદેસમાં જે કુદરતી સૌંદર્યતાની સિતળ છાંયનો દોર રમી રહ્યો હતો તે સંતાપક છયા નીચે નાચુદ થવાયા મારા સ્થૂલ અને સુક્ષ્મ પ્રદેસ પર જે કાંઈ અસર થવા પામી છે તે અવર્ણનીય છે. પ્રીયે ! શું કરું ? ભુતાદિકનાં ઉપદ્રવો વડે પિડાતી પ્રજાને આશ્વાસન આપવાના ઉંચ આશ્રયથી અગણીત લક્ષ્મીના બોગે અનેક ઉપચારો કર્યા છતાં અद्याપિ પર્યંત તે ઉપસર્ગો શાન્ત પડ્યા નહિ. ખરેખર વિરત્વાવેશમાં અરીદળ મધ્યે નિડરતાથી ફેદી પડી દુસ્મનોના હૃદય બાલાઓની તિક્ષણ અણીઓ વડે બેદી નાખનારા વીર બહાદુર યોદ્ધાઓ પણ ભુત પ્રેતાદિની બચંકર વાતો શ્રવણ કરી થરથર કંપે છે. પુર્વ અરાન્તરોનાં અસુભાનુશાનથી અસુમ કર્મનો યોગ મળતા એ અંતરિક્ષ અને ઈર્વળગી બલાએ સમસ્ત નગરીનાં પ્રત્યેક ગૃહમાં એવો તો હાહાકાર વર્તાવી દીધો છે કે સર્વસ્થળે બચસૂચક ખુમલો ફુંકાઇ રહ્યો છે. શ્રી સાસન નાયક દેવની પરમ કૃપા હોય તોજ આ આફતમાંથી બચી શકાય તેમ છે. કર્મનો દુર્ભેદ પાસ એવો તો અચળ છે કે તેના અંધનમાં સપડાયા પછી અનંતાકાળે તેનું કરજ ચુકવ્યા વિના છુટી શકાય તેમ નથી. શાસ્ત્ર-કારોનું પણ કથન છે કે:—

તેણે જહા સંઢી મુહે ગઠીણ ।

સકમ્મુણા કિચઈ પાવકારી ॥

एवं पया पेबइहंच लेण !

“ કડાળ કમ્માણ ન મોસવ અત્થિ ” ॥૧॥

‘ ઉં અધ્યયન ૪ માથા ૩. ’

ભાવાર્થ:—જેમ ખાતર પાડતા ખાતરને મોઢે પકડાએલો પાપી ચોર સ્વ કર્માનુસાર પિડા પામે છે તેમાં દરેક જીવ આ લોક અને પરલોકમાં પિડા પામે છે; કારણ કે “ કરેલા કર્મ ભોગવ્યા વિના છુટે નહિ ”

લાનુભતિએ કહ્યું—“ હૃદયમણી ! મનુષ્યનું હૃદય જેવા પ્રકારનાં સંસ્કારોથી યોગ્યએલું હોય છે. તેવું જ તેનું જીવન બંધાતું જાય છે. જીવનનો વિકાસ માનસિક શક્તિને જગતી અસર કરે છે; અને તે પ્રમાણે તેનું ચારિત્ર બંધાય છે. અજ્ઞાનતાનાં આવરણોને લઈ ખરી માનસિક શક્તિનો આઘાત થવાથી બેમાદિક પ્રવૃત્તિનો વિકાસ થાય છે. ભૂત, પ્રેત, મંત્ર, જાંત્ર, અને જાદુઈ વિદ્યાએ બેમાદિક પ્રવૃત્તિનું પરિણામ છે. વસ્તુતાએ કોઈ જુદી જ ચીજ છે. મનુષ્ય એ એક એવા મનવાળું પ્રાણી છે કે જેમાં આત્માની સમસ્ત શક્તિઓનો અથગ લાભ લઈ શકાય. જે તે શક્તિઓને ક્ષયોપસમના વિકલ્પર સ્થિતિમાં લાવી મુકે તો તે પોતાનાં હૃદયનો રક્ષક, મનનો નિરીક્ષક અને જીવન રૂપી કીર્ણાને દ્વારપાળ બની શકે છે જેને પોતાનાં સ્વાત્મભૂષણમાં વિશ્વાસ છે તેની જીવન નૌકા હમેશા વિધી નિર્માણ માર્ગે પરતઃ ચાલે તેનાં કરતાં લક્ષ્યબિન્દુ એ નીર્ણયિત કરેલા માર્ગે સ્વ સાધન સંપત્તિ અનુસાર સાવધાનપણે સ્વતઃ વિચરે તો તેનાથી જીવનનું આદર્શપદ્ધતિ તેના કરતાં દૂર નથી. જગત્સુ ઉક્ત લક્ષ્યે પહોંચી મહાન પુરુષ થઈ શકે છે. અને સર્વોત્કૃષ્ટ દૈવી આત્મીક શક્તિનો સાક્ષાત પશુ ત્યાં જ છે.

સત્યપ્રિયે સ્નેહપુર્વક જણાવ્યું—“ સતી ! તમારું ક્યન સત્ય છે. મૈત્રેય ઉપનિષદમાં લખ્યું છે કે—“ મનુષ્યોને લાવની પરંપ-

રામાં રખડાવનાર તેનાં વિચારો છે. માટે દરેક મનુષ્યે પોતાનાં વિચારો પવિત્ર બનાવવા પ્રયત્ન કરવો. જેવો માણસ વિચાર કરે છે તેવો થાય છે; આ પ્રાચીન રહસ્ય છે. ” હું પણ તેજ વિચારને મળતો છું. સવાલ માત્ર એટલો જ છે કે તે અમુક એકાદ બક્ષિને માટે છે; પરંતુ સમુદાયને માટે નથી. હજારો મનુષ્યો ભુતાદિકનાં ઉપદ્રવ વડે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી હતાસ પામી રહ્યા હોય ત્યારે અવસ્ય કોઈ બલા જ હોવી જોઈએ; એમ માનવાને સબળ કારણો મળી આવે છે. રાજ તરફથી હજારોનાં ખર્ચે પુરતો બદોબસ્ત રાખવા છતાં પણ ઉક્ત બલા શાન્ત પડતી નથી એ પણ કર્મની વિચીત્રતા નહિંતો બીજું શું ?

ભાનુમતિએ જવાબ આપ્યો—“શિરછત્ર ! દુનિઆ કુક રહી છે. મમર કોઈ કુકનેવાલા ચીયે એ નીયમ મુજબ જમતમાં બ્યારે ધર્માધિતા અને ધર્મ ધેલછાની પવન જોરથી ફુંકાવા લાગે છે ત્યારે સત્ય ને અસત્યનાં સ્વાંગમાં ફેરવી નાખનાર અનેક દેવતાધી ઉભા થાય છે. આજકાલ ચોમેર જે અશાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ રહ્યું છે; તે માત્ર તેવા સ્વાર્થાધી ને જ આભારી હોવા સંભવિત છે. બાણ ચમત્કારથી અંગાઈ ગએલા* બાળ છવો સત્યાસત્યનો નીર્ણય કરવા જેટલી પણ ઉદારતા નહિ વાપરતા આત્મિક વિચારોની સ્વચ્છત્રયતા સામે નિર્દેશાહ અને નિર્માલ્યપણું પ્રદર્શિત કરી પરિણામો પશ્ચાત્તાપની પહાડી ખીણમાં સદાને માટે પોઢી રહે છે; પરંતુ કાર્યસિદ્ધ કરવાની મહાન શરજને તેઓ વળગી રહેતા નથી. મણીકાન્ત નામનાં પ્રવ્રતકમાં ખરૂં જ લખ્યું છે કે:—

* ઉમરે વૃદ્ધ હોવા છતાં યાને બાળક તુલ્ય હોય.

નીર્મળ આપ્યું નીર, પામળ તેં પીધું નહિં;
 ઢોળ્યું રેતી તીર, રે પસ્તાવો કાં કરે.

* * *

મણીમય સુક્રામાળ, મુખાં કાં ફેંટી કુવે;
 પલ પલનાં સંભાળ, યાદ કરીને કાં રહે.

* * *

બાવાથે:-તુષાતુર પંથીકને શુદ્ધ જળ પ્રાપ્ત થતા તેણે તે જળ પાસેના રેતીના કીનારે ખાસ ધરાદા પુર્વક ઢોળી નાખ્યું; અને પછી તેના માટે પૂર્ણ પથ્થાતાપ કરવા લાગ્યો. પણ તે પથ્થાતાપ શું કામનો ? તેમજ અલંકારોની તિવ્ર ઇચ્છાવાળા મનુષ્યને અમૂલ્ય મણીની સુંદર માળા અર્પણ કર્યા છતાં તેણે તે માળા મુખે બનીને કુવામાં ફેંટી દીધી; અને પછી તેને પસે પસે યાદ કરી રૂદન કરવા લાગ્યો. પણ તે રૂદન શું કામનું ?

હવે મુજબ કેટલાએક બાળજીવો પોતાને બુદ્ધિ, જ્ઞાન, અને વિચાર શક્તિનો વારસો મળ્યા છતાં તેને બેદરકારીપણે નિરસ્તાહી વૃત્તિનાં વારી પ્રવાહમાં હડસેલી દઈ પાછળથી તેને માટે પછાડા મારે છે પણ એવા પછાડા મારવાથી શું સિદ્ધી દેવી રસ્તામાં પડી છે કે વિના પરિશ્રમે તે પ્રાપ્ત થાય ? આવા અજ્ઞાની જીવોનાં શુદ્ધ મનમાં મીઠાન જેવું મગજજળ અને સેકસપીયર કે વેબેસ્ટર જેવું માનસિક બળ હોવાની આજ્ઞા રાખવી એ આકાસ કુસુમવત્ છે. કહેવાતી બલ્લાનાં નાસ માટે જો રાજ તરફથી ભંજિરથ પ્રયાસ સેવવામાં આવ્યો હોય તો ફતેહનો કિનારો અવસ્થ દેખાવો જોઈએ. જ્યાંસુધી ફતેહનો કિનારો દષ્ટિગોચર ન થાય ત્યાંસુધી સેવેલા પ્ર-

વાસમાં કાંઈક ન્યુનતા હોવાં સંભવીત છે. લૉર્ડ રેડ્ફોર્ડે ખર્ચ કહે છે કે-ફ્લેટમાં થવા માટે કાર્ય સિદ્ધ કરવાની મહાન ફરજ સમજવી જોઈએ. અને તેની સાથે ઉત્સાહ, જાત મહેનત, અને પદ્ધતિ એટલા વાના હોવા જોઈએ આપ જે કર્મને માનો છો તેને હું પણ માનું છું. પરંતુ મારી અને આપની માન્યતામાં ફેર એટલોજ છે કે આપ એકાન્ત નયે કર્મને માનો છો ત્યારે હું અન્યેકાન્ત નયે કર્મને માનું છું. કાર્યનાં પરિણામને એકાન્ત નયે કર્મનું સ્વરૂપ આપવું એ એક જાતની અચાનકતા છે. જગતનાં પુણ્ય મહાત્માઓ એ કાર્યનાં પરિણામને +ઉત્સાહ, કર્મ, જળ, વિચાર, અને પુરૂષાર્થ એમ પાંચ વર્ગમાં વહેંચી આપેલ છે. જેમાં પણ તેઓશ્રીએ અન્યેકાન્ત નય સ્વિકારેલ છે. ઉક્ત પાંચ વર્ગમાં પુરૂષાર્થ એ વિશેષ જળવાન છે. જે કે તેને ઉપરોક્ત પૌતાનાં ચાર સોજતી વિના ચાલી શકતું નથી તો પણ તેનામાં પ્રજળ શક્તિ રહેલી છે માટે પુરૂષાર્થને પ્રાધાન્ય પદ અર્પી આપે જરા આગળ વધવું જોઈએ. વિજયનાં વિકટ માર્ગે વિપત્તિ વ્યંતરીનો સમાગમ થવાથી પુરૂષાર્થની ખામીને નિરાશાનાં અંતરપટમાં છુપાવી દઈ કેવળ એકાન્ત નયે કર્મવાદી બની જવું એના જેવી મંબીર જૂન બીજી કંઈ હોય શકે ? સિતા નાં હરણ વખતે

*નયનાં સાતભેદ છે. ૧ નીમનનય, ૨ સંગ્રહનય, ૩ બ્યવહાર નય, ૪ ઋણુસૂત્રનય, ૫ શબ્દનય, ૬ સમભીરૂદ નય, અને ૭ એવંશુત નય. આ સાતે નય પર અન્યેકાન્ત નય લાગુ પડે છે. તેનું વિશેષ સ્વરૂપ જણાવવા માટે પરમપુણ્ય મુનિમહારાજશ્રી અમોલખ ઋષિ કૃત 'જૈનતત્ત્વ પ્રકાશ' પૃષ્ઠ ૧૦૫ પ્રકરણ ૨ બીજામાં જોઈ શેવું. +વીર પ્રણીત શ્રી ઉપાધ્યક્ષ દશા સુત્ર અધ્યયન સાતમું.

રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી સાધનનાં અભાવે નિરાશ નહીં થતા સુ-
દૃઢ મનોમજા સહીત સતત ઉદ્યમથી કાર્ય સિદ્ધ કરવાની મહાન ફર-
જને તેઓ ન યજગી રહ્યા હોત તો શું વિજય પ્રાપ્ત કરી શકત
ખરા ? કોઈ એક વિદ્વાન ગ્રંથકાર તેને માટે લખે છે કે—

સીચરણી લંદ.

વિજેતવ્યા લંકા, ચરણ તરણીયાં જલ નિધી:

વિવેક: પૌલસ્ત્યો, રણ ભુવિ સહાયાશ્ચ કપય: ।

તથાપ્યેકો રામ: સકલ મજય દ્રાક્ષ સકુલં ।

ક્રિયાસિદ્ધી: સત્ત્વે, વસતિ મહતાં નોપ કરણે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—વિજય મેળવવા માટે લંકામાં જવા સારું ભુમર્થો
સમુદ્ર તરવાનો હતો; અને ત્યાં જઈ પૌલસ્ત્ય જેવા એક જમરજસ્ત
રાક્ષસની સાથે માત્ર વંદરાઓની સહાયતાથી જ સંગ્રામ કરવાનો
હતો; છતાં પણ રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજીમાં હિમત અને સત્ત્વ હતું
તો પોતાનાં બળથી જુગી સકળ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું; પરંતુ અન્યની
આજ્ઞા રાખી બેસી રહેવાથી નહિ. પોતાપર વિશ્વાસ રાખી પ્રયત્ન
કરવાથી જ શતેહ પામ્યા.

પતિ ! ઉપરોક્ત કારણોને અનુસરી સારી રીતે સમજી શકાય
છે કે પુરૂષાર્થની ખાસ આવશ્યકતા છે. હું ધારું છું કે હવે આપની
સદ્સહ વિવેક બુદ્ધિ એકાંત કર્મવાદીપણું સ્વિકારી શકશે નહિ.

આમ વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો છે, તેવામાં વિજયસિંહ અને
નીતિસિંહ નામનાં કેળવ રાજકર્માચારીયો અધ્યાપક દ્વારા અતિ સિદ્ધ
વેગે ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

પ્રિય વાંચક !

વિજયસિંહ અને નીતિસિંહ એ બન્ને હલકી જાતનાં ખવાસો હતા. તેઓની વાણીમાં મીઠાસ પણ અંતરમાં હળાહળ ઝેર ભરેલું હતું; ખટપટનાં છુપા શ્લોકો ચલાવવામાં તેઓએ યોગ્ય કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હતી; અન્ય ને વશ કરવામાં પુરેપુરા ખેલાડી હોવાથી સત્યપ્રિયનાં મનોરાજ્ય પર તેઓએ સંપૂર્ણ સત્તા જમાવી હતી; સત્યપ્રિય નો તે બન્નેના પર સંપૂર્ણ પ્યાર અને વિશ્વાસ હતો; રાજ્યનાં બંકારો ખાલી કરવામાં અને પ્રજાજનો ને પીડવામાં તેઓએ રાક્ષસી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું; છળ કપટથી અદ્ભુત દ્રવ્ય એકઠું કરવામાં પોતાની જાંઘળીનું સાર્થક માનતા હતા; નજીરા લાભને ખાતર રાજ્ય ને લાખો ની નુકસાની માં ઉતારવા માટે અહરનિશ કઢી બદ્ધ રહેતા; પ્રાણ ધાતક પ્રપંચો રચવામાં સમય આવ્યે ખુના મરકી ચલાવી પોતાની દુષ્ટ મુશદ પાર પાડતા હતા; રાજકુટુંબ ને અત્યાચારોની અંભાવાસ્થા માં હડસેલવા માટે તેઓ બગિરથ પ્રયત્ન સેવી રહ્યા હતા; અને દેવી બાનુમતિ તથા કુમાર પ્રગળસિંહ પોતાનાં ક્ષિત કાર્ય માં વિઘ્ન રૂપ હોવાથી વખત આવે તેનું કસલ કાઢવાની તિમ આતુરતા ને તેઓ વળગી રહ્યા હતા.

આ અમાત્યો હૃદયરાજા પ્રપંચી પિસામોનું જીવન વૃતાંત કેવા ધોર કૃત્યને આભારી છે તે આપણે આગળ ઉપર જોશું. હાલ તો તેઓને રાજ્યનાં એક 'હિતચિંતક' તરીકે ઓળખાવી મજાનું સાર વર્તન ચલાવી લેવા માટે કીમતી તક આપવામાંજ સાર છે. કેમ કે કુદરત નો એક એવો નિયમ છેકે જન્મતમાં જ્યારે અજ્ઞાન, અધશ્રદ્ધા, અને અત્યારનો ધોર અંધકાર વ્યાપી રહે છે, ત્યારે સત્યરૂપી સૂર્યના

અદ્વિતીય પ્રકાશથી તે અંધકારનાં ધાતક પથ્થે કોઈ વિરલ વ્યક્તિને ઉદય થાય છે. શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર, શ્રી રામચંદ્ર, શ્રી ગૌતમબુદ્ધ, અને શ્રી મહાવીર ઇત્યાદિ મહા સ્મર્યે વ્યક્તિઓના જન્મ એ સિદ્ધાંતની સાક્ષી પુરે છે.

વિજયસિંહે વિનય પુર્વક રાજનીતિ જાળવ્યા બાદ મહારાજા સત્યપ્રિયને જણાવ્યું. “કૃપાળુ નરેશ ! અવિનય માટે પ્રથમ ક્ષમા યાચી કહેવાની રજા લઈ છું કે આજ નાં કમકમાટી ભરેલા બન વે શહેરની સમસ્ત પ્રજા પર કદિ ન હુતાય તેવી એક એવી તો જન્મરી અસર કરી છે કે તેનું યથાર્થ વર્ણન થવું એ ખરેખર અશક્ય છે. કૃપાસિંહુ ! કેટલાએક નાનાં બાળકો અને સ્ત્રીપુરુષોના અચાનક ગેળ ચયાના સમાચાર ચોમેર પ્રસરી રહેવાથી નગરના ચિતાર્કર્ષ હવેલીઓ, સુંદર આવાસો, અને મનહર રાજભુવનોમાં સંપૂર્ણ શોકનો આવિર્ભાવ પ્રગટ થઈ રહ્યો છે; સ્થાલિક ની રંગબેરંગી દીવાલોવાળા બધા મનોહર દીવાન ખાનાઓ સ્ત્રીઓનાં કરણાંગનક વિલાપો વડે દષ્ટાનાં ક્ષોભનીય હૃદયને બયસ્રયક દશાનું બા. કરાવી રહ્યા છે; વ્યાપારની પરીસીમા એ પહોંચેલા અનેક *શ્રીધર સુખી કુટુંબો + આર્ત અને *રાદ

* લક્ષ્મીવાળા. + અનાદી કાળથી સંસારી જીવને સુખાસુખ કર્મોનો ચેપ લાગુ પડેલો હોવાથી ઇષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ અને ઇષ્ટ વસ્તુનો વીયોગ તથા અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ અને ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ થતા જે સંકલ્પો ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નામ ‘આર્ત’ ધ્યાન.

“ ધ્યાન દૃષ્ટતઃ નામનાં પુસ્તકમાંથી.

* રુદ્રકુરાશય પ્રાણી પ્રણીત સ્વત્વ દર્શિભી:

રુદ્રસ્ય કર્મભાવો વા રૌદ્ર મિત્યમી ધીયતે. ॥ ૧ ॥

“ જ્ઞાનાર્ણવ ૨૬ શ્લોક.”

ધ્યાન ની મહાન જ્વાળા મય જીવતી હોળીનાં સ્વદેહની આહુતી આપી રહ્યા છે; નવ પરણીત નવોદાઓ પતિ વીરહથી સજળ નેત્રે દુઃખાઃશ્રુતી શ્વેતધારા વતી આ જીવલેણુ ખલા સામે વિવિધ પ્રકારના શ્રાપો વરસાવી રહી છે; ગૃહસ્થાશ્રમ ની નૂતન મુસાફરીમાં પ્રવેશ કરનાર નવયુવકો પ્રેમ પોશિત પ્રિયતમાઓ નાં વિગોગ દુઃખ વડે ચિત્તની વ્યથતા ને લઇ ચોમેર ભ્રમીત દશાનું જાન કરાવી રહ્યા છે; અનેક પ્રકારનાં યાંત્રિક કારખાનાઓ માં ના લાખો કામદાર પોતાની આંતરીક દીલગીરી જાહેર કરવા માટે સમસ્ત જનજોરની વિશાળ શ્રેણીઓ અને સુંદર ચૌકાઓ પર લોકોનાં બારે જમાવટ ની સાથે એવાતો ઉભરાઇ નીકળ્યા છે કે ટ્રામ, વિક્ટોરીયા, અને એનગાડી ઇત્યાદિનો વ્યવહાર આપો આપ બંધ થઇ રહ્યો છે; હુન્નરોની અભિવૃદ્ધિ માટે યોજાયેલ ઉત્તમ સંસ્થાઓ નો બાનુ પ્રકાશ તાત્કાલ લેનારા હજારો ઉમેદવારો ની ગેરહાજરી ને લીધે ધોર અધિકારમાં પ્રવૃત્ત થઇ રહ્યો છે; લૌ અને મેડીકલ કૉલેજ, સાયન્સ અને કોમર્સ કૉલેજ, તથા ઇલેક્ટ્રીક હાઉસ અને આર્ટ્સ કૉલેજ માં અનેક પ્રકારનો શોર બકાર મચી રહ્યો છે; અને પ્રજામંડળ નાં સંયુક્ત જળને લઇ સ્થળે સ્થળે શોક જનક પરિષદો ઉભરાઇ રહી છે. મુગટમણી ! હવેતો વધ થઇ કોઇ પણ રીતે આ જીતાદિક નો ઉપદ્રવ શાન્ત થાયતો સાર. ”

ભાવાર્થ:—જે કુર પરિણામવાળો પ્રાણી થાય છે તે રૂઢ કહેવાય છે. અને તે રૂઢ પ્રાણીનાં કર્તવ્યો તથા તેની આવપ્રણાલીકાના પરીણામને “રૌદ્ર ધ્યાન” કહે છે.

આર્ત તથા રૌદ્ર ધ્યાનનું વિશેષ સારૂ વીરપ્રણીત સૂત્ર “કિંવચાયજી”માં જોઇ લેવું. જેમાનો હુંકસાર ‘ધ્યાન કલ્પતર’ માં પણ આપેલ છે. (અમોલખ રૂપિકૃત.)

નીતિસિંહે શહેરની અધમાવસ્થા બાદે સ્પષ્ટ જુલાસો કરતા જાહેર કયું—“પ્રતિભાશાળી નરેન્દ્ર ! જ્યારથી ભુત પ્રેતાદિની બચકર દષ્ટિનાં યગકુંડમાં સત્યવતિ નગરીનું જળીદાન અપાયું છે ત્યારથી તે નગરીનાં આશ્રિતોને સ્વપ્ને પણ સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી એ ખરેખર સોચનીય છે. આજનાં દુઃખદાયક અનાવની નોંધ લેતામારે કહેવું જોઈએ કે આપણા કાન્તિલાલ નામના નગરશેઠની સ્ત્રી આજે પુર્ણિમાનો દિવસ હોવાથી સુંદર વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કરી સ્વહસ્તમાં ગુળની સામગ્રી સહીત સુવર્ણ થાળ ગ્રહણ કરી સરખેસરખી સાહેલીઓની સાથે કેટલાએક શિરબંધી વળાવાઓ સહિત યક્ષદેવનાં મંદીરે દર્શનાર્થે ગએલ ત્યાંથી એકાએક આખું સ્ત્રીમંડળ ગુમ થયું છે; એટલું જ નહિ પરંતુ સાથેના નોકર ચાકરનો અને શીરબંધી વળાવાનો પણ પત્તો નથી. આ ત્રાસદાયક અનાવે સમસ્ત નગરીમાં એવો તો હાહાકાર વર્તાવી દીધો છે કે સર્વ કોમ્બ બચથી કંપે છે.”

આ દુઃખદ સમાચારથી દંપત્તિના કોમળ અંગોપાગ ઉપર મહાન તીક્ષણ વજ, નો પાત થયો હોયતી ! એવો ભાસ થવા લાગ્યો. ક્ષણ બે ક્ષણમાં તો જાણે હૃદયનાં કકડેકકડા થઈને ટુટી પડતા હોયતી ! એવા ભ્રમમાં જ તેઓ હુબી ગયા; પરંતુ મનુષ્ય નિહાળી શકે એવી એક પણ નિશાની વગર તેઓ પોતાનાં બારે દુઃખ સાથે દ્રવતાથી લડી રહ્યા.

રાજાએ સોચપુર્વક જણાવ્યું—“બહાદુર વીરો ! અંતરિક્ષ બલનાં ત્રાસદાયક જુલમ નીચે શહેરની સમસ્ત પ્રજા જે દુઃખોહગાર વર્ષાવી રહી છે તે જાણી હું ખરેખર દીલગીર છું. તમારા જેવા બાહોશ અને કાર્યકુશળ કાર્યવાહકોના હાથ નીચે ભુતાદિકને હતાસ પમાડવા મા-

તેના અનેક ઉપચારો કામે લગાડ્યા છતાં અद्याપિ પર્યંત તે બધા
 જ્ઞાન્ત પડી નહિ; તેનું મુખ્ય કારણ જો કાંઈ પણ હોય તો તે માત્ર
 તેની અદૃશ્ય અને ઈંદ્રજાળી વિદ્યા છે. તમે સારી રીતે જાણો છો કે
 એક રાજા તરફથી જેટલું થઈ શકે એટલું મેં પ્રજાજનોનાં રક્ષણાર્થે
 બનવું કર્યું છે: છતાં પણ મારે કહેવું જોઈએ કે પ્રજાને પિડા કરનાર
 જો કોઈ મનુષ્ય હત તો એક સેંકડમાં તેનો હું ઇલાજ લેત પરંતુ
 આવી અદૃશ્ય બલાની શાન્તિ માટે કેવા પ્રકારનો તેના પર કાણ મેળ-
 વવો જોઈએ તેના માટે પુખ્ત વિચાર કર્યા વીના છુટકો નથી. હું
 ધાડું છું કે આવી જીવલેણ બલા ‘દૈવકૃપા’ વીના જ્ઞાન્ત થાય તેમ
 નથી. (ભાનુમતી તરફ દૃષ્ટિ કરી) સતી! આ દુઃખદ સમાચાર
 હર્ષોદ્વિગ્ન અથડાતા હવે હું ધાડું છું કે તમે તમારા વિચારો કેરવી
 રાખ્યા હશે; એટલું જ નહિ પણ કર્મના અચળ સિદ્ધાંતને દ્રઢ બદ્ધાર્થી
 વળગી રહેવા માટેની મક્કમ માન્યતાનો તમેજો સ્વિકાર કર્યો હશે.
 આવા પ્રત્યક્ષ અકસમાતો દૃષ્ટિ સનમુખ હાજર હોવા છતાં પણ તેને
 ‘વર્તીમતાનું’ સ્વરૂપ આપવું એ “વિદ્વાનને વિના પરીચયે મુખ”
 કહેવા જેવું અને રેશમને વિના સ્પર્શે કઠોર કહેવા જેવું
 સાહસ કહેવાય.”

ભાનુમતીએ સત્યના રક્ષણની ખાતર ફલીલપુર્વક જવાબ
 આપ્યો.

“સ્વામી! જેમ વર્ષાઋતુમાં મેઘની ધનધોર ઘટા નિચે જળથી ભરેલી
 વાદળી વાયરાના અતિ તીવ્ર વેગની સાથે ધસડાતી અન્ય સ્થળે જઈ
 પહોંચવા છતાં પણ વરાહાર મધુરમંડળ તેમના પ્રત્યેનો ભક્તિભાવ
 ઝોછો કરી શકતું નથી; તેમ સત્યનું અજીત તત્ત્વ અજ્ઞાનતાનાં ધોર
 અંધકારની પ્રબળતાને લઈ કદિ પ્રકાસમાં ન આવી શકતું હોય તે

પણ તેના પ્રત્યેનો મારો ભક્તિભાવ ઓછો થઇ શકે તેમ નથી. આ વખતે મી. કેરીના શબ્દો અને યાદ આવે છે. તે કહે છે કે—“સાચું અને વ્યાજબી જણાયા પછી—દુનીઆ અને ગમે એટલો ખરાબ કહે તો પણ ઠપકા અને શરમની ફરકાર ક્યાં વગર એ ધડક કહીશ કે મારા નામને કદી બદો (બેવડોટ) લાગવા દઇશ નહીં. વર્તનમાં હું નર રહીશ.” પતિ! આપ વિચારશિલ અને બાહોશ રાજકર્તા એ આવા કુર્તમય ઉદ્ઘાપાતને અદબ્ય બલાનું સ્વરૂપ આપી તેના અસ્ત માટે કેવળ દૈવકૃપાપર ભરોસો રાખી એસી રહેવું એ કોઈ પણ રીતે થોડા કહેવાય નહીં.

મહાત્મા ‘ભર્તૃહરી’ કહે છે કે—

વસંત તિલીકા.

उद्योगिनं पुरुषसिंह मुपैति लक्ष्मी—

दैवं प्रधान मिती का पुरुषा वदन्ति ॥

दैवं निहत्य कुरु पौरुष मात्म शक्तया ।

यत्ने कृतेयद्वि न सिद्धति कोऽत्र दोषः ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—સિંહના જેવા પરાક્રમી માણસને જ લક્ષ્મી—અર્થે શોધ અને પદ્મશોધની સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. દૈવ આપશે ત્યારે જ મળશે એમ તો કાચર—આળસુ માણસો જ બોલે છે. હે ભાઈ! જેટલી તારામાં શક્તિ હોય તે પ્રમાણે દૈવની સામે થઇ પુરૂષાર્થ કર. પુરૂષાર્થ કરવાથી અવશ્ય સિદ્ધી મળશે પુરૂષાર્થ કરતા પણ ફળ ન મળે તો તેમાં પણ હજી ખામી છે એમ સમજી બીજાવાર ત્રીજાવાર પ્રયત્ન કરીશ તો ફળ મળશે આપણામાં પણ એક સાદી કહેવત છે

કે મનુષ્યયત્ન તો ઈશ્વર કૃપા' પ્રયત્ન કર્યા વિના ઈશ્વર કૃપા-
 આત્મજ્યોતિ ઉદ્ભવી શકતી નથી. પ્રાર્થેશ ! હું આપને ખરું કહું છું કે
 આપ નિરૂપાહી વીચારોને જરા રોકી પ્રોત્સાહી વૃત્તિનાં વારી પ્રવા-
 હમાં કર્તવ્ય નાવને નિડરપણે વહેતુ મુકવા પ્રયત્નશીલ થશો તો જે-
 શક આ પાપલીલાનો ભેદ ખુલ્લો થતાં સત્ય શું છે તે આપ સમજી
 શકશો. વાડ હોવા છતાં વેલાતું ભક્ષણ થાય તો પછી વાડની મહ-
 ત્વતા શું ? તેમ આપ રાજા હોવા છતાં પ્રજા પિડાય તો પછી આ-
 પની મહત્વતા વિશે શું ધારવું ? દુઃખીઓનાં અશ્રુઓ લુછવા જેવું
 મહાન પુણ્ય ખીજી કયું હોઈ શકે ? ગુપ્તનાદ નામે અધ્યાત્મને લ-
 ગતા પુસ્તકમાં કહ્યું છે કે- 'જેમ પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યના દિરણો
 ત્રહણ કરવાને કમળ પોતાની પાંખડીયો ઉઘાડે છે, તેમ મન-
 નુષ્ય માત્રના દુઃખની જીમ સાંભળવાને તારા કાન ઉઘાડા
 રાખજે; અને દુઃખીની આખમાંથી દુઃખનું આંસુ તારા હાથે
 તું લુછી ન નાખે ત્યાં સુધી સખત સુર્યથી તેને સુકાવા દેતો
 નહિ પણ મનુષ્યનું બળતું કરેક આંસુ તારા હૃદયપર પડવા
 દેજે અને ત્યાંજ રહેવા દેજે અને જ્યાં સુધી જે દુઃખથી તે
 આંસુ જન્મ પામ્યું હતું તે દુઃખ તું દુર ન કરે ત્યાં સુધી
 તારા હૃદયપરથી તેને ખંખેરી નાખતો નહી. હે અત્યંત
 દયાળુ હૃદયના માનવી ! આવા આંસુનો જે ઝરો બને છે
 તેથી શાંતિત દયાતું ક્ષેત્ર પાશાય છે; અને આવી ભુમિપરજ
 શ્રી ખુદ્દ અને શ્રી અહુત તિર્થંકર જેવા પુણ્ય ખીલી ની-
 કળે છે.' પ્રિયતમ ! ઉક્ત સદુપદેશ આપને શું સૂચવે છે ? તે એમજ
 કહે છે કે આપના માટે કર્તવ્યક્ષેત્ર તૈયાર છે. કેમ વિજયસિંહજી
 તમારું શું માનવું છે ? "

વિજયસિંહે સત્યપ્રિયના વિચારોને અનુમોદન આપતા જણાવ્યું:—“સુખદુઃખ, ઈષ્ટ અનિષ્ટ, અને વિજય પરાભવતું અંતીમ પરિણામ એ માત્ર કર્મનેજ આભારી છે. સ્વર્ગસ્થ મહાત્મા ખોડી-દાસજી ખરું કહે છે કે—

કર્મપ્રતાપ તુરંગ મીલાવત, કર્મસેં છત્રપતિ પન હોઈ;
કર્મસેં પુત્રસુપુત્ર કહાવત, કર્મસેં ઓર ખડે! નહિ કોઈ.
કર્મ ક્યો જગ્ય રાવનકો, તજ સોનકી લંક છીનું ખોઈ;
આપ ખડાઈ કરો કહાં મુરખ, “કર્મ કરે સો કરતન કોઈ.”

એકજ માતાનાં હિરણ્ય જન્મ પામેલા બે ભાઈઓ કે જેમ: એક હજારોની પંક્તિમાં ખમા ખમા કહેવાય છે તો એકને શીરપર ખોળે વિપાડવા પણ પુરો મળી શકે નથી; એક મન માનતા ભોજનવડે ત્રસ બની ગાદી તકીયાપર આનંદથી મહાલે છે તો એકને જીતી જીરના પણ વાંધા થઈ પડે છે; એક મનમોહક વસ્ત્રાલુપણે સગ્ગ અત્યાનંદમા કાલક્ષેપ કરે છે તો એકને સો થીંગડાવાળું વસ્ત્ર પણ મળતું નથી; એક હજારોપર મનમતો હુકમ ચલાવી મોજશોખ ભોગવે છે તો એકને હજારોના પાદપ્રહાર સહન કરવા પડે છે; એક દીનજનનાં સ્વેત ખળખળતા અશ્રુઓ લુછવા માટે ભાગ્યશાળી બને છે તો એકને ઉંદર પુર્ણ અન્ન પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી; એક એરેન્ડેનદ્વારા વિશ્વની સુસાફરી કરી દુનીઆનો મહાન અનુભવ મેળવી શકે છે તો એકને વિદ્યુત અટવીમાં રાજી રખડી અનેક વિપત્તિઓ સહન કરવી પડે છે; એક સિપ્રંગવાળા મનહર છત્રીપલંગમ: પોલી મીઠી નિંદ્રાનો ભોક્તા બને છે તો એકને તૃણની પથારી પણ મળી શકતી નથી; એક લગ્નોત્સવને લઈ અપુર્વ સુખમાં ગરકાવ બને છે

તો એક પ્રેમીજનોનાં અંતીમ સમયને લઈ સંપૂર્ણ શોકમાં હડસેલા
આપ છે; અને એક મીલ પ્રેસ કે જીનની સહાયતાવડે કરોડપતિ બને
છે તો એક અનેક પ્રકારના સદાઓવડે મુળગી મુડી શુભાવી રંક
બને છે, આતું કારણ માત્ર પુર્વ ભવાંતરોનાં સુમાસુભ કર્મો જ છે.
કિશન આવનીમાં ખડું જ લખ્યું છે કે—

કવીત.

કમલુક ખાગ હાથ, બાજતે નગારે સાથ;
કમલુક પાંક પ્યાદે, શીર બોજ સહીએ.
કમલુક મેવા મીસરી કે, અજરન હોય;
કમલુક મુઠી ભર, ચુનગોહી લહીએ.
કમલુક આપ દાર, બીર હે બી મારન કી.
કમલુક આપ જાધ, પરદાર વસીયે.
હારીયે ન હીમત, ખિસારીયે ન રામ નામ;
જેસી બીધ રાખે કર્મ, તેસી બીધ રહીએ.

કર્મ યે આવી વિચીત્રતા છે. કેમ નિતીસિંહજી માફ કહેવું યોગ્ય
છે કે નહિ ? ”

નિતીસિંહજી તેજ સિદ્ધાંતને કાયમ રાખી જવા મ આપ્યો.

“ વિજયસિંહજી ! હું પણ તેજ વિચારોને મળતો છું. કર્મનો
ફોર્દ પાત્ર એવો તો અથળ છે કે મોટા મોટા દેવદાનવો પણ તે-
નાથી હતાસ પામે છે. સમસ્ત સૃષ્ટિના ચૈતન્ય વાસી દરેક જીવાત્માઓ
કર્મના દોરપર નૃત્ય કરી રહ્યા છે. વેતાંતિ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

ના મુક્તં ક્ષીય તે કર્મ, કલ્પ કોટી સતૈરપી ॥

અવશ્ય મેવ ભોક્તવ્યં, કૃત કર્મ શુભાશુભમ્ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—કરોડો કલ્પ વિત્યા છતાં પણ કર્મનું કરજ આપ્યા વિના છુટકારો થવાનો નથી. શુભ યા અશુભ જે પ્રકારનાં કર્મો કર્યા હશે તે પ્રકારે અવશ્ય ભોગવવાંજ પડશે.

જૈનીશ્વર તરફ દષ્ટિ કરતાં અવશ્ય જણાય છે કે શ્રી ઋષભ-દેવ સ્વામીને એક વરસ સુધી ક્ષુધા સહન કરવી પડી; શ્રીમત મહા-વીરને બારં વરસ દુઃખ પડ્યું અને બ્રાહ્મણી કુખે જન્મ ધારણ કરવો પડ્યો; સગર રાજાનાં સાઠ હજાર પુત્રો એકજ દિવસે મુખ્યા; સનત-કુમાર ચક્રવર્તિને સોળ રોગ ઉત્પન્ન થયા; રાવણ પોતાની સમૃદ્ધિ સહીત નાશ પામ્યો; રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજી અને સીતાજી વનમાં રહ્યાં; છપન કોટી યાદવોનો ધણી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કાસંખી વનમાં દતાસ પામ્યો; પાંચે પાંડવોને લાખાગૃહમાં સપડાવું પડ્યું; દ્રૌપદી પાંચ પત્તિની બાર્યા કહેવાણી; હરિશ્ચંદ્રને રાણી તારામતીનો વિક્રમ કરવો પડ્યો; દધીવાહન રાજાની પુત્રી ચંદનમાળા પર અસીમ દુઃખનો ડુંગર ટુટી પડ્યો; સમ્મત્તવંત ત્રેણીક રાજાને પોતાનાં પુત્રનાં હાથથી બંધાવું પડ્યું; નળે સર્વથ શુભાચ્યું; સુદર્શન શેઠને સુગીએ ચડવું પડ્યું; મુંજ રાજાને ભીક્ષા માગવી પડી; કોણીક વૃષ્ટિને તમસ ગુરામાં વાસ કરવો પડ્યો; ગજસુકુમારનાં શીર પર તેનાં સોમલ સસરે ખેરનાં અંગારા ભર્યા; સાગરદત્તનું શીસ જળ્યું; ઢંઢણ ઋષિનાં પાંચયો શિખો ધાણીમા પીલાયા; ચૈાદપુત્રી ધારીઓને નિગોદનાં ગૃહમાં (અપરાદ.) વાસ કરવો પડ્યો; કળાવંતીનાં કાંડા કપાણા; અને સુભદ્રા કે જે સતિતત્ત્વની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલી તેનાં ઉપર પણ કલંક આવ્યું. આવી રીતે ઉક્ત મહાન વ્યક્તિઓને આવો દુઃખ-દાયક પ્રસંગ સાધી આપનાર માત્ર કર્મ છે. તેની કૃપા વડે દરેક

છપ પદાર્થો મળી શકે છે જેના પર કર્મની વજ દષ્ટિ પડે છે તેની પાસે જે કાંઈ હોય તે પણ જતું રહે છે. છેવટમાં સ્વર્ગ કે નર્કનું દિગ્દર્શન કરાવી આપવું એ તમામ સત્તા કર્મધીન છે. લલાટમાં લખાએલ લેખ કદી પણ મીઠ્યા ચનાર નથી અનુભવીયો ખરું જ કહે છે કે—

કોટી દૂજ કંગાલ, રંક અને રાજ સમો;

લેખ લખેલા બાલ, ટાળ્યા કદી ટળ્યો નહીં.

ખરેખર કર્મની પ્રબળ સત્તા છે. તેની કપા વિના અસિમ પરિશ્રમ પણ વ્યર્થ જાય છે. ”

માનુષ્યોએ શસ્ત્રનું સત્ય સ્વરૂપે દર્શાવતા જણાવ્યું.—

“ તમોએ જે જૈનીશ્વરનું સ્વરૂપ આલેખ્યું તે જૈનીશ્વરનાં પણ પુરુષાર્થ માટે ઘણું કહ્યું છે. તમોએ દર્શાવેલી દરેક વ્યક્તિઓને હતાસ પામવાનું મુળ કારણ માત્ર તેઓની બેદરકારી છે. ઋષભદેવ સ્વામીનાં ભરતાદિક સૌ પુત્રો, હરકેશી મુની, સયતી રાજા, અનાથી મુની, રહનેમી, ગજ સુકુમાર, મધક સન્યાસી, સુદર્શન શેઠ, દિદાષ રાજા, ધર્મરૂચી અણુગાર, અર્જુન માળી, અને શાળીભદ્ર ઇત્યાદિ મહાપુરુષોએ પોતાનું કર્તવ્ય મીશિન સુદૃઢ મનોબળ, જાહેર હિંમત અને સંપૂર્ણ પ્રેત્સાહથી આગળ ન લંખાવ્યું હોત તો શું કર્મનાં દુર્ભેદ વાસને તેઓ ભેદી શકત ખરા ? શ્રી ઉપાશક દશા સૂત્રનાં સાતમાં અધ્યયનમાં શ્રીમન્મહાવીર સ્વામી અને શકદાત્ર વચ્ચે પુરુષાર્થનાં વિષયપર બારે સંવાદ ચાલેલો છે. ગોશાળાને અનુયાયી શકદાલ કે જે બાવિબાવની કર્મ રેખાને એકાન્ત નથે માનનારો હતો તેને શ્રીમન્મહાવીર એકદા પુછ્યું કે હું શકદાલ આ અનેક તરેહનાં માટીનાં વાસણા કે જે તારી કોડમાં પડ્યા છે તે શી રીતે બન્યા છે ?

શકદાળે તેનું વર્ણન કરી જણાવ્યું કે—પ્રથમ માટી હતી, પછી તેનો ભુકો થયો, પછી તેમાં પાણી પડ્યું, ત્યાર પછી તે ખુબ કચરાણી, અને છેવટે તેનો પીડો થઇ ચાક ઉપર ચડ્યો... વિગેરે વિગેરે. આથી મહાવીરે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો કે એ તમામ વાસણો તારા પુરુષાથથી અન્યા કે ચિન્તા પુરુષાર્થે ? પ્રત્યુત્તરમાં શકદાળે જણાવ્યું કે સર્વે પદાર્થો ભાવીભાવને આધીન છે; કેમકે તે બનવાનાં હતા તે અન્યા. મહાવીરે કહ્યું કે જો એમજ છે તો પછી કોઇ માણસ તારા વાસણો અમુક હથીયારથી તોડી ફેડી નાખે તો તેનાં પ્રત્યે તને કોઇપણ જાતનો રોષ ઉત્પન્ન થાય કે ? શકદાળે જવાબ આપ્યો કે જરૂર થાય તેણે વાસણો ફેડી અને નુકશાન કર્યું તો રોષ કેમ ન થાય ? મહાવીરે કહ્યું કે તારા મત પ્રમાણે તેમ કરવું આજીવી નહીં. કેમકે તે વાસણો પુટવાનાં હતા તો જ ફુટ્યાં. તો પછી ફેડનારનો શું દોષ ? શકદાલ બોલ્યો કે તે માણસે કાઠ પણ હથીયારથી ફેડી નાખ્યા માટે તેણે શુન્હો કર્યો. મહાવીરે પ્રસન્ન વદને જણાવ્યું કે ત્યારે તો પુરુષાર્થે સિદ્ધ થઇ ચુક્યો. કેમકે તે માણસે કોઇ પણ હથીયાર માર્યું તો વાસણો પુટ્યા. હથીઆર માર્યું ન હોત તો વાસણો ન પુટત માટે હે શકદાલ ! તું માન કે ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર—પરાક્રમ છે. અને આપણે કરવા ધારીએ તો થઇ શકે છે.

મહાવીરે સ્વામીનો આ સિદ્ધાંત શકદાલને સત્ય લાગ્યો અને

† ઉત્થાન=કાર્ય કરવા માટે ઉદ્યમવંત થવું. કર્મ=ઉદ્દેશપણ અને અપેક્ષાપણ આદી ક્રિયા. બળ=શારીરિક સામર્થ્ય. વીર્ય=જીવનતું સામર્થ્ય. પુરુષાકાર=મનુષ્યપણાને ધટે તેવો પ્રયત્ન પરાક્રમ=જો રાત્રે કળની સિદ્ધી થઇ તે.

સ્નેહ પુર્વક તેણે તે સ્વિકાર્યો. ત્યારથી શકદાલ શ્રીમન્મહાવીરનો પરમ ભક્ત બન્યો.

ભગવતી મૂત્રનાં પહેલા શતકનાં ત્રીજા ઉદ્દેસામાં પણ કર્મનો ઉદય, ઉપશમ, ઉદોરણા પ્રભૃતિ. આપણું કર્યું થાય છે એમ જણાવીને ઉત્થાન, કર્મ, બળ, પુરુષાકારની સ્થાપના કરી છે.”

આમ વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો છે તેવામાં પ્રજા મંડળ ધોધાટ કરતું રાજ મહેલ પાસે આવી પહોંચ્યું.

આ વખતે કુમાર પ્રજાસિંહ એકાગ્ર ધ્યાને પ્રભુ સ્તવનમાં લીન હતો; શાન્તિ, આનંદ, અને ચિત્ત સમાધીનું પાન કરી પરમ-કૃપાળુ પરમાત્માની અકળકળાનું સ્મરણ કરતો હતો; અને જીવનની ઉપયોગીતા પાછળ આત્મશક્તિનાં વિકાસ માટે હૃદયનું ક્ષેત્ર વિશુદ્ધ કરવામાં તત્લીન હતો. તેવામાં શોર અકારનાં ધ્વનિએ તેની વિચાર-માળામાં બંગાણ પાડ્યું. સત્વર તે કામ આટોપી લઈ આ કોલા-હોલ કેવાનો છે તે જાણવા માટે ઉત્સુક થયો. યોગ્ય ચિકીત્સા પુર્વક તે જોઈ શક્યો કે આજે પ્રજા મંડળ કોઈ ભારે ગમગીનીમાં છે તેથી સત્વર જ્યાં મહારાજ સત્યપ્રિય વિગેરે છે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. સામેનાં રૂમમાંથી સરલા અને વિમળા પણ આવી પહોંચી. સર્વને નીચે જવાની ફરજ પડી. આવેલ પ્રજા મંડળનો કુમાર પ્રજાસિંહે યોગ્ય સત્કાર કર્યો; અને સામેનાં મેદાનમાં સર્વને શાંતિથી બેસી જવા સૂચવ્યું.

સત્વર આગા થતા મહારાજ સત્યપ્રિય સમક્ષ પ્રજા મંડળે જાહેર કર્યું કે—“પ્રતિભાશાળી નરેન્દ્ર ! આપનાં રામ રાજ્યની વિજય ધ્વજ નીચે સત્યવતિ નગરીની સમસ્ત પ્રજા કે જે પ્રવૃત્તિની પરિ-સીમા વડે શાન્તિ પુર્વક સ્વાતંત્ર્ય સુખનો ઉપભોગ કરી રહી છે તે

સ્વાતંત્ર્ય સુખ અત્યારે કોઇ અદૃશ્ય બલનાં કોપથી નાશ પામ્યું છે. વર્ષાઋતુમાં મેઘની બિંબલુ ગર્જનાથી જેમ સમસ્ત સૃષ્ટિમાં કંપને, આવીર્ભાવ થાય છે તેમ સર્વ કોઇ જીવ દિકનાં બચથી વ્યાકુળ બની જીવનની ચિંતામાંથી મુક્ત થવા માટે આપની સહાયતા હજી છે. આપે પ્રજા જનોનાં શ્રેયને માટે જે અસીમ સાહસ ઉઠાવેલ છે તે અમારા ખ્યાલ બહાર નથી પરંતુ પ્રતિક્ષણ જીવન બળ્યા કરતું હોવાથી અમારે નિરૂપાયે આપને જાહેર કરવું પડે છે કે કાંતો અમારું રક્ષણ કરો ! યા તો શહેર છોડી ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા આપો.'

સત્યપ્રિયે કંટાળેલી પ્રજાને આશ્વાસન આપતા નિવેદન કયું:- " જ્ઞાતી વફાદાર પ્રજા ! તમારા પર આવી પડેલા અકસ્માત માટે હું દીલગીર છઉં. એક રાજા તરીકે રૈયત પ્રત્યેની જોખમદારી ધ્યાનમાં લઇ તમારા હિત માટે જે કાંઇ શુભ પ્રયાસ સેવવામાં આવ્યો હોય તે માત્ર ફરજ સિવાય વિશેષ કાંઈ પશુ નથી. સત્યવતી નાં ઇતિહાસમાં કદી નહીં અનેહો બનાવ આજે બનવા પામ્યો છે એ કાંઈ ઓછી શોકજનક ખીના ન કહેવાય. એ જીવંતે જ બલના અહોનીશ વધતી જતી પ્રબળતા એ એવું તો મંબીર સ્વરૂપ પકડ્યું છે કે મમે તેવા વીર યોદ્ધાને પણ તેની કુર અને ધાતીલી દૃષ્ટિનાં ભોગ થવું પડે છે. આજ સુધીમાં તેને હતાસ પમાડવા માટે કેવા સાહસો ખેડવા પડ્યા છે તે તમારા ધ્યાનમાં છે એટલે વધુ પિષ્ટ-પેસણ કરવા જરૂર જણાતી નથી. પુરૂષાર્થ સેવ્યા છતાં પણ રજાની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યારે ભાવિભાવની કમરેખા અત્યંત બળવાન છે. એમ માનવાને સખળ કારણો આ સમસ્ત સૃષ્ટિમાં મળી આવે છે. એક વિદ્વાન અંધકાર તેને માટે લખે છે કે—

ઉદયતી યદિ ભાનુઃ પશ્ચિમાયાં દિશાયાં ।

પ્રચલતી યદિ મેઘઃ શીતતાં યતિ વદ્ધિઃ ॥

વિકસતો યદિ પદ્મ પર્વતાગ્રે શીલાયાં ।

તદપિ ન ચલતીયં ભાવિની કર્મરેખા ॥૧॥

ભાવાર્થ—સૂર્ય કદાચ પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે, મેઢ કદી ચલા-
યમાન થાય, અગ્નિ શીતળપણું ધારણ કરે, પર્વતની શિખા ઉપર
પદ્મ-કમળ ઉગે, એટલો વસ્તુઓ કે જે ન યતવાની છે તે કદાપી
અની જાય તો ભલે અને પણ ભાવિભાવની જે કર્મરેખા તે તો
કદી પણ ચલીત થવાની નથી.

ખરેખર ભાવીભાવની કર્મરેખા અજીત અને અદિત્ય છે.
મનુષ્યની ધારણાં અને પ્રયત્ન ગમે તેવા પ્રકારનો હોય તો પણ તેની
ઈચ્છા વિના, ક્ષણ મળી શકતું નથી. ભાવિભાવની કર્મરેખા વડે
એક દિવસ શ્રી રામચંદ્રજીને વાંદરાઓની સહાયતા લેવી પડી,
સતી સીતાને અગ્નિકુંડ મધ્યેથી પસાર થવું પડ્યું; નળ-
રાજાને અર્ધપાળ થવાનો વખત આવ્યો; દમયંતીને માસીને
ઘેર હાર ચોર્યાનું કલંક વહોરવું પડ્યું; પાંડવોને શ્રીકૃષ્ણ-
ચંદ્રનો કોપ સહન કરવો પડ્યો; દ્રૌપદાને દાસી પણ રહેવું
પડ્યું; હરિશ્ચંદ્રને તારામતીનો વિકલ કરવો પડ્યો; અને
દેવી તારામતીને નીચની સેવા કરવી પડી. સર્પનાં કરંડીયાને
મીઠાઈનો કરંડીયો માની છીદ્ર પાડનાર ઉદર ગમે એટલો મનમાં
કુલાતો હોય તો પણ શું થયું ? શું ભાવીની અકળ કળાને તે પોત્તી
શકે તેમ છે ? તે ખિચારો જાણતો નથી કે મારી મહેનતનું ક્ષણ
મને પોતાનેજ ભાવી એ નિર્માણ કરી રાખેલા ઝેરી જીવંતનાં ગ્રાસ

૩૫ પ્રગમશે. દોઢએક અનુભવી અંધકાર ભાવીની સત્તાનું વર્ણન કરતા કહે છે કે—

કાન્તં વક્તિ કપોતિકા કુલતયા નાથાન્ત કાલોઽધુના ।

વ્યાધોઽધો ધૃતચાપસજ્જિતશરઃ શ્યેનઃ પરિભ્રામ્યતિ ॥

ઇત્થં ચિન્તયતાંઃ સ દૃષ્ટ ઇષુણા શ્યેનોઽપિ તેનાહત—

સ્તૂર્ણ તૌ તુ યમાલયં પ્રતિ ગતૌ દૈર્ઘ્યં વિચિત્રા ગતિઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ—૪૬ નીચે સીકારીની દૃષ્ટિએ પડેલી અને ઉપર સિંચાણનાં સપાટામાં સપડાએલી પારેવી પોતાનાં પતિ પારેવાને સંબોધી કહે છે કે હે નાથ! હવે આપણે અંતઃકાળ પાસે આવ્યો છે; આ એવડા સંકટમાંથી આપણે બચવાના નથી કેમકે નીચે સિકારી ધનુષ પર ચાલુ ચડાવી બિભો છે, ઉપર સિંચાણે આપણને પકડવા માટે આંટા મારે છે. પારેવાને પારેવી આવી પડેલ આશંકાથી ચીંતા કરે છે તેવામાં તો સીકારીનાં પગ પામ એક સર્પનો રાશડો હતો તેમાંથી ઝેરી સર્પ નીકળ્યો જેણે સીકારીને પગે ડાંસ માર્યો, તેની સાથે જ સીકારીનો હાથ ડગ્યો, જેથી ધનુષ પર ચડાવેલ ચાલુ પારેવા-પારેવીને ન વામતા ઉપર ભમતા સિંચાણને વાગ્યું, જેથી એક તરફ સીકારી બેહોંસ થઈને પડ્યો અને બીજી તરફ સિંચાણે તરફડાટ કરતો પડ્યો; થોડીવારમાં બન્ને યમધામમાં પહોંચ્યા અને પારેવો-પારેવી બચી ગયા. આવી રીતે ભાવીભાવની વિચિત્ર ગતી છે.

આમ હોવા છતાં પણ ગભરાવાનું માંદા કારણ નથી કેમકે આજ્ઞથી એવો મહાન ભગીરથ પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે કે ગમે તેવો ઉપદ્રવ હશે તો પણ તે માત્ર એકજ અઠવાડિયામાં હતાસ પામશે. માટે એટલો વખત ધૈર્ય ધારણ કરો. જે એટલી મુદતમાં

ચાલુ ઉપદ્રવ જ્ઞાન્ત ન થાય તો પછી ઇચ્છાનુસાર વર્તન ગુબ્બરવા.
કોઇ જાતની હરકત નથી.

જેમ નિર્દોષ પ્રાણી પર વીપત્તિનું વાદળ ટુટી પડતા સત્ય તેની
બાબુમાં હોવાથી નિર્દોષીને મદદ કરવાને સામા મનુષ્યનાં હૃદયમાં
ગેબી અવાજ રૂપે સત્ય શોધવાની પ્રેરણા ઉત્પન્ન કરે છે; પણ
પ્રુશામત અને આપખુદીનાં સામ્રાજ્યે અગ્નિનીઓ પર એવી તો સત્તા
જમાવી હોય છે કે તે પવિત્ર અવાજ ઓળખવા જેટલી શુદ્ધિ
રહેવા પામતી નથી. તેમ કુમાર પ્રબળસિંહ કે જે અત્યાર સુધી પ્રજા
વર્ગનાં કમળ જેવા પ્રકુલીત પણ શીકા પડો ગએલા મુખપર સ્થિર
નેત્રે જોઇ રહ્યો હતો. તેનાં હૃદય પ્રદેશમાં આવા ગંભીર સંયોગને
લઇ દુઃખ દાવાનળ સળગી રહેતા દયાનાં નિર્મળ ઝંડા વડે તેને
જ્ઞાન્ત પમાડવા સાર પ્રજાવર્ગને સહાય કરવા માટે તેની માનસીક
ભુમીમાં વિરત્વ શક્તિ જગૃત થવા લાગી. પરંતુ જુજ વખતમાં
તો વિજયસિંહ અને નીતિસિંહનાં અનેક કાવતરાઓની મજબુત
અસરે તેના પર એવી તો સત્તા જમાવી દીધી કે ઉક્ત વિરત્વ શક્તિને
ઓળખવા જેટલી શુદ્ધિ તેનામાં રહેવા પામી નહીં. મી. ચેસ્ટર
ફીલ્ડ કહે છે કે-જ્યારે કોઇ મનુષ્ય સડી વચ્ચે સોપારીની
માફક અથવા તો સાથે છંછુદર પકડી તો છાડી દીધે તો
આંધળો થાય ને ગળી જાય તો મરી જાય એવી ગુંથવણીમાં
આવે ને તેના મનમાં એક કરતા વધારે વખત સવાલ ઉઠે
કે હવે મારે શું કરવું તો એનો જવાબ એ છે કે કાંઇ નહિ
જ્યારે વિચાર કરતા સારે કે નહારે રસ્તો ન જડે ત્યારે
ત્યાં *અજવાળું થતાં સુધી અટકવું એ ડહાપણ છે. કુમાર

પ્રવળસિંહ આવા કઠીન સમયે જરા થોમી; અને મૈન્ય, સ્થિર, તથા વિકલપ રહીતપણે આત્મ પ્રદેશનું નીરિક્ષણ કરવા લાગ્યો. જેમ જેમ તેની નીરિક્ષણ શક્તિ બળવત્તર થવા લાગી તેમતેમ આત્મ-દેવની અનંત શક્તિનો દીવ્ય પ્રકાશ ઝળહળવા લાગ્યો. સત્વર તે પ્રકાશે તેને સૂચવ્યું કે. “*જ્યારે મહાન આશયને માટે કોઈપણ મનુષ્ય પોતાના સર્વાધીનો ભોગ આપશે ત્યારે બંધ રહેલા દ્વાર ખુલા થશે અને જે દેખીતું અશક્ય લાગે છે તે શક્યના રૂપમાં ફેરવાઈ જશે.” બસ થયું; વિચારો સ્ફુર્ચા; અને તેની મુખમુદ્રા પર અત્યર્થ દયાનો નિર્મળ ઝરો પ્રકાશી રહ્યો. બાહુઓમાં અતુલ બળ પ્રગટ થયું; પ્રત્યેક નસોમાં વિષ્ણુતા દાખલ થઈ; અને હૃદયમાં સત્ય પ્રેમનો માનુષકાસ પ્રદિપ થયો.

કુમાર પ્રવળસિંહે પ્રબળ સમક્ષ પોતાનો સ્વતંત્ર મત બહેર કરતા જણાવ્યું:— ‘જ્યારે સમસ્ત સૃષ્ટિમાં ધર્મોદ્ધતા, ધર્મધેલછા, અને ધર્મધુર્તતાનું અસીમ સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ રહે છે; ત્યારે સ્વાધ્યાધતા, અસત્ય આચરણ, શ્વેચ્છાચાર, દુષ્ટબુદ્ધિ, કનીષ્ઠ વિચાર, અને દુષિત ચારીત્રનો હૃદય થાય છે. અનેક પ્રકારના બહેમો, પ્રપંચો, તથા કુવિદ્યાઓનું વાતાવરણ ફેલાય છે. અને આવા અશુદ્ધ વાતાવરણને લઈ શારિરીક વ્યાધીઓ પુરજોસમાં પ્રવેશ કરી પુનઃ તન્દુરસ્તી મેળવવા માટે દુસ્મનની ગરજ સારે છે. મગજની નમળાઈને લીધે જ્ઞાનતંતુઓ દગ્ધ થાય છે. માનસિક ઘાત ફીણ થવાથી ચીતબ્રમ તથા હીસ્ટરીયા જેવા દર્દો જન્મ પામે છે; અને

* ઈ. સર જગદિસ ચન્દર ખાસ.

જરૂરિયાત મંદ પડવાથી અપચો તથા મરડા જેવી બચાંકર બાધીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી બને છે એવું કે સ્વભાવમાં અનેક પ્રકારનાં વિકારો પેદા થઈ લાંબી મુદત સુધીની મીઠિ નીંદ્રાનો ભોગ લીધે છે. સુષોષભોગની શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે અને ટુંકામાં જીવન ભાવનાં નીચસ પછાને લીધે રાક્ષસી સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. મંત્ર-જંત્ર-દોરા-ધામાનાં નામથી અનેક ઠગ-પાપી લોકો અસત્ય પ્રવર્તન વડે લક્ષ્મી દેવીનાં ઉપાશક બને છે. અને બોળી દુનિયાં અજ્ઞાનતા ને વશ થઈ તેવા ઠગલોકોની કૃત્રીમ ઇન્જનમાં હસ્તે મુખે સપહાઈ જઈ પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપે છે.

એકદા એવું બન્યું કે માગસર માસમાં લાજ પ્રસંગને લઈ કોઈએ જનમરાવ કર્યું. દરેક સ્ત્રી પુરૂષો અને નાના મોટા બાળકો સુંદર વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી જમવાને ગયા. ધનવંતી નામની એક કન્યા જમવા બેઠી. થોડું જમ્યા બાદ તેને માથામાં ચકરી આવવાથી તે બે બાન બની ગઈ. તેના કુટુંબીઓ સત્તર તેને ઘેર લઈ ગયા. તેની કાઠીએ તુરત રાત્ર અને મીઠું થોડું થોડું લઈ ધનવંતીને માથે ઉતારી દેવતામાં નાખ્યું તેની વાસ બહુજ કડક આવી આથી તેની કાઠી ત્યાં આવી પહોંચેલા સગા સબંધીઓ વચ્ચે મોટે સાદે બોલી કે મારી છોડરી પર કોઈએ કરડી નજર નાખી છે. તેણે ફરીથી રાત્ર અને મીઠું ધનવંતીના માથાપર ઉતાર્યા ને એક કાંસાના વાટકામાં ધગધગ તો દેવતા લઈ તેમાં તે નાખ્યા; ને જરા બળવા દીધા. પછી તે વાટકાને કાંસાની થાળીમાં ઉધો વાળી તેના પર છાણ, પાણી ભેગું કરીને નાખ્યું; અને ત્રણ સેરીની ચપટી

x મોટું જમણું.

ધુડ પણ લાકને તેના પર નાખી. વાટકો થાળી સાથે ચોટી મથોઃ આથી ત્યાં આવેલા સર્વ માણસો એકી અવાજે બોલી ઉઠ્યા કે અહાહા !!! કેવી નજર પડી છે ? ખીચારી છોકરી આમ બે બાન અને તેમાં શું આશ્ચર્ય ? આ પ્રમાણે ધનવંતીની કાઠીએ નજર આંધીઃ પણ કાંઈ સારું થયું નહિં. છેવટે કાંઈ સારા દેશી વૈધની સલાહ સેવી પડી, અને તેની સૂચના મુજબ ઔષધોપચાર શરૂ કર્યો. આથી પરિણામ એ આવ્યું કે થોડા દિવસમાં ધનવંતીનો રોગ નાશુદ થયોઃ અને પ્રથમની માફક પુશ્ક આનંદમાં દિવસો પસાર કરવા લાગી.

હવે આમાં ખરું શું છે તે આપણે જોઈએ. રાષ્ટ્ર મીઠાને અમિ નો સંયોગ થતા તે સડસડવા માટે છે, આ એનો જાતિ સ્વભાવ છે; એટલે માથે ઉતારવાની કાંઈ જરૂર રહેતી નથી. કાંસાના વાટકા મધ્યે દેવતા નાખવાથી તે વાટકા માંહેની હવા અમિનાં સ્પર્શને લીધે પાતળી થઈ બહાર નીકળી જાય છે; ને રાષ્ટ્ર મીઠાનાં ધુમાડાયા તે વાટકો ભરાઈ જાય છે. જ્યારે તે વાટકાને કાંસાની થાળીમાં હાથે પાડી તેના પર પાણી રેડી તેને ટાઢો પાડવામાં આવે છે, ત્યારે તે વાટકામાં હવા નહિં હોવાનો લીધે એક તરફ બહારની હવાનું તેના પર દબાણ થાય છે; અને બીજી તરફ કાંસાનાં પરમાણુઓ છાણ, માટી, પાણી વિગેરેનાં પરમાણુઓને પોતા તરફ ખેંચવા માટે છે. આથી તે વાટકો થાળી સાથે ચોટી જાય છે. ચાદ રાખવાનું છે કે છાણ, માટી, પાણી વિગેરેનાં પરમાણુઓને પોતા તરફ ખેંચવાની શક્તિ જેટલી કાંસાના પરમાણુઓમાં છે; એટલી શક્તિ અન્ય ધાતુનાં પરમાણુઓમાં નથી. એટલે કે બીજી ધાતુનાં વાસણમાં આ પ્રયોગ થઈ શકતો નથી.

કેટલીએક અસાન સ્ત્રીઓ માટીનાં કોડીયાને દેવતામાં તપાવી તેને પાણીના એક વાસણમાં ત્રણ વખત ઝબોળે છે. જ્યાં તેમાં છમછમ નો ઠની પ્રગટ થાય છે. ત્યારે તેઓ તરત જ બોલી ઉઠે છે કે અહાહા!!! જો તો ખરી કેવી ચીસ પાડે છે? ઓપ મા! કેવી નજર લાગી છે? આમ બહેમને વશ થતાં વાર લાગતી નથી. દાડીયું છમછમ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય? લોખંડ કે એવી કોઈ ખીજ ધાતુનાં કકડાને ગરમ કરી પાણીમાં નાખે તો પણ તે છમછમ થાય છે લુવારની કોડમાં કે સોનીની દુકાનમાં જવાથી વધુ ખાતી થાય તેમ છે. તો હવે કહો કે લુવાર અથવા સોના કોની નજર આંધવા જાય છે? ખરીવાત તો એ છે કે મગજનું સમતોલ પણ જાળવી સત્ય શોધનની ખાસ જરૂર છે.

કોઈવાર ખીર બગડી જાય; દહીં ઉતરી જાય, કે શાકની લી-જત જતી રહે ત્યારે લોકો ને એમ કહેવાનો વખત આવે છે કે કોઈની નજર ચાતો પડછાયો પડયો. દુધ વાસી કે અસ્વચ્છ અવા-વર વાસણમાં ભરી રાખેલ હોય અને પછી તેમાં ચોખ્ખા તથા સાકર નાખી ઉકાળવામાં આવે તો ફાટીજાય એ સ્વાભાવિક છે. રોગીષ્ટ દુધાળા જાનવરનું દુધ કોઈ વખતે અજાણતા આવી જતા તે દુધનું દહીં સવારે ફોદફોદા જેવું થઈ જાય છે. શાકમાં મીઠું, મરચું. વધાણી, તેલ ત્રિજેરેની થોડી ધણી ખામીને લીધે જો તેનો વધાર બરાબર ન બેઠો હોય તો તે શાકની લીજત જતી રહે છે. આ બધા કારણો જો યોગ્ય રીતે સમજવામાં આવે તો આ અને આને લગતો રૂઢીગત પણ ધર કરી રહેલો અસત્ય બહેમ એક સેકંડ પણ ઉભો રહે નહિ.

કેટલીએક વખતે અમુક જાડ મુળમાંથી ટુટી પડે છે; યા તો તે પરનાં તમામ પાંદડાંઓ જુજ વખતમાં ખરી પડે છે. ત્યારે લોકો કહે છે કે એને કોઇએ મુઠ નાખી છે. યાતો તેનાપર કોઇની નજર પડી છે. પરંતુ એ તદ્દન જુઠાણું છે. જાડના મુળમાં ભુગર્ભની અંદર કોઈ પણ જાતનો સડો લાગવાથી તે એકદમ ટુટી પડે છે. કેટલીએક વખતે એવું પણ બને છે કે કોઇને કોઇની સાથે વૈર-ભાવ હોવાથી તેનાં જાડનાં મુળમાં વધાળીનો ભુકો કે રસ નાખે છે. તેથી જાડ તદ્દન સુકાઈ જાય છે. અને પાંદડાંઓ ખરી પડે છે.

આ બધા કારણો જો યોગ્ય રીતે સમજવામાં આવે તો આ અને આને લગતા પદાર્થોની મેલવણી અને તેથી ઉત્પન્ન થતા બનાવોનો જોડાએ અભ્યાસ કર્યો નથી તેઓ મને તે પોતાની મગજ શક્તિના છીંછરા પણાને લઇને અથવા બહેમી કુટુમ્બીઓ કે મીત્રો-પાડોશીઓ વિગેરેનાં સંસર્ગમાં રહેલા જાણતા કે અજાણતા પડી ગએલા 'સંસ્કારો'ને લીધે અગાઉથી બાંધી રાખેલા વિચારો અને ચાલુ પ્રસંગ વખતે ધૈર્ય અને વિવેકની ખામીને લીધે જેવું પોતાની દૃષ્ટિ, વૃત્તિ, કે વિચારો સમક્ષ પોતાની ખામીને લીધે ન ઉકેલાતા 'બનાવો' કે જે પ્રયોગો જ હોય તેને ચમત્કાર અથવા દેવ દેવી કૃત-કાર્ય માની ખેસવા જેવી ભુલ કરી ખેસે છે, તેથી હોય છે કંઈક અને સમજે છે. કંઈક આજ ખરેખર ડોશી શાસ્ત્ર અને ભોળા લોકોનાં ભુતો સમજવા.

ખરી ખાત્રી કર્યા વગર માત્ર સાંજોલા કે ગુલબંદાવળી અને અરખીયન નાઇટસ જેવા પુસ્તકો વાંચી કલ્પનાનાં લોહાંઓને ભૂતાદિનું રૂપ આપી બંધ ખેસતું કરવું ને માનવું આ કંઈ મનુષ્ય સત્ત્વનું કામ નથી.

પણી વખતે નિદ્રામાં છાતી પર હાથ એક કે બન્ને રહી જવાથી હાથ અને છાતીની નસાઓનું એકત્ર પાણું થવાને લીધે અચાનક ગભરાઇને જાગી ઉઠે છે; અને થાય છે એવું કે આંખો ખુલ્લી હોય, પોતે બધાને જોઈ શકતો હોય પણ છાતી પરથી હાથ ખસેડવાની કે ઉઠવાની શક્તિ નહોત, હાથ અને છાતીની ગરમીને લીધે રક્ત વાહીનીઓમાં લોહીનું વહન સહ જ ઓછું પડે છે કે બંધાય છે. તેથી ન બોલી શકે, કે ન ચાલી શકે, અને આકુળ આકુળ માથેરા બની કોઇક રહે છે; કોઇક તો રાડો પાડે છે કે મારા પર કોઇએ કાંઈ કર્યું અથવા મને કાંઈ જૂતે દબાવ્યો. પણ ખરીવાત તો હાથ અને છાતીનાં જોડાણનું જ છે. આ વખતે કોઇ સાવધાન માણસ આ સ્વરૂપ સમજીને જો હાથ હેઠા કે ટોટે મુકી દે કે તુરત જ જૂતડું બાગી જાય. અર્થાત રક્તનું વહન થાય અને કમ્બો પછી ત્યાં ન હોય.

કોઈ ઝડપનાં દરદી પીડાય છે; ત્યારે લોકો કહે છે કે તેના પર કોઈ ડાકણની નજર પડી છે. આથી તેનાં માલીકો જીવાને બોલાવી ડાકલા બેસાડવાની તૈયારી કરે છે. આવનાર જીવો ખોટા ઢોંગ કરી જાનનાં દાણાઓ યુક્તિ પૂર્વક જીવે છે. પછી એક લીંબુ મંગાવી તેને ચીરી દરદીનાં માથા પર ઉતારી તે લીંબુને પોતાની પાસેના અધપુથાં મેળે છે. એટલે તેમાંથી લોહી જેવો લાલ રંગ નીકળે છે. જીવો પાસેનાં લોકોને આ સર્વ બતાવી કહે છે કે દરદી પર કોઇની નજર પડી છે પણ શીકર નહિં હમણાં જ હું એની ખબર લઉં છું. એમ કહી એક દાથરીમાં લીંબુ, કોણું, મરચા,

* સકોઈ અથવા સરાવણું.

રાધ, મીઠું વિગેરે નાંખી દાથરી દરદીનાં શિર પર ઉતારી ચકલામાં

તેને મુકાવે છે. (લોકો અને 'ઉતાર' એ નામથી ઓળખે છે.) અને એક નજીવી કામળની કટકી લઇ તેમાં ગમે તેવું લખી તેને એક માદરડીમાં પેક કરી તેને બોખાન વિગેરેના ધુપ દઈ દરદીનાં જમણા હાથને કાંડે બાંધે છે. પછી કહે છે કે હું દેવીનો પરમ ભક્ત છું. દેવી પોતાનાં ત્રિશુળ વડે દરદીનાં દુશ્મનનું શીર છેદી તેને અચની બેશે. આ વખતે તમારે દેવીનું સારી રીતે નેવેદ આપવું પડશે. એમ કહી જીવો જેવું કળ તેવું બળ વાપરી તેની પાસેથી પૈસા કઢાવે છે. અને બહેમી માણસો હરતે વદને તેમાં ફસાય છે.

આમાં સત્ય એ છે કે જીવો પોતાની પાસે જે ચપ્પુ રાખે છે તે ચપ્પુને રતનજોતનાં કુલ્લનો રસ ચઢાવી રાખેલ હોય છે. બ્યારે લીંબુ ચીરે છે ત્યારે લીંબુનો રસ તેની સાથે ભળવાથી લાલ રંગ થઇ જાય છે. જે અરાખર કાળજી પૂર્વક જાહેર હિમતથી તપાસ કરવામાં આવે તો જીવાનું પોગળ ખુલું થતાં વાર લાગે નહીં. જીવાલોકોની ધુણવા માટેની પણ એક ખાસ ખુમી હોય છે. તે લોકોએ જીવાનું પદ લેતા પહેલાં પોતાનાં શરીરની અંદર ખોટી ધુન્નરી દાખલ કરવા માટે તથા ક્યા ક્યા શારીરિક અવયવોને ક્યા ક્યા સ્વરૂપમાં પ્રદર્શિત કરવા માટે ફેટલીએક અગાકથી તાલીમ લીધેલી હોય છે. કેવા કેવા પ્રકારનાં વાજાંત્રોની સાથે કઇ કઇ જાતનો તાલ અને સુર ભળવાથી કેવી કેવી જાતની ધુન્નરી ઉત્પન્ન થાય છે તે પણ સારી રીતે જાણી લીધેલું હોય છે આથી તેઓ સંકડો મનુષ્યોની સમક્ષ નીડરપણે ધુણી શકે છે. ધુણનાર જીવાનાં

શરીરમાં કોઈ પણ દેવી દેવલાનો વાસ કદીપણ હોતો જ નથી. મનુષ્ય મનોજનવાળો મનુષ્ય આમાં સત્ય શું છે તે જોવા જાહેર હીમતથી આગળ વધે તો તેને અવશ્ય માલુમ પડે કે આ સર્વ એક જાતની લોકોને ઠગવાની કપટકળા છે.

ભુત, પ્રેત, ડાકણ, શાકણ, જોગણી અને જન વિગેરેની ઘણી વાતોનું ગપગોઝેટ બહાર પડે છે; અને અણાની લોકો તેને ખરું માને છે. કોઈ યુવાન સ્ત્રીનાં શરીરમાં ધુળરી છુટે છે ત્યારે તેના સગા બહાલાઓ ટોળે મળા કહેવા લાગી જાય છે કે :એ તેને કોઈ વળગ્યું હોયની ! ખરી વાત તો એ છે કે કેટલીએક યુવાન સ્ત્રીઓને હીસ્ટરીયા જેવો કોઈએક રોમ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી તેના શરીરમાં એક જાતની ધુળરી છુટે છે. આવી અને છે એવું કે તે પછી અનેક જાતનાં વિચિત્ર ચાળા કરવા મંડી જાય છે. સ્મશાન જેવી જગ્યા પાસે કોઈ વાર બડકા થાય છે, આથી લોકો તેને ચરીત્ર કહે છે; પણ ત્યાં હાડકાં પડેલા હોવાથી તેમાં ફ્રેસફ્રેસ નામનો એક પદાર્થ છે તે હવામાંના એક વાયુ સાથે મળીને ઊડી જાય છે ત્યારે બડકો થાય છે. એમ જો લોકોનાં સમજવામાં આવ્યું હોય તો પછી તેને ચરીત્રનાં નામથી ઓળખવાનો વખત રહે નહીં.

અમુક મકાનમાં કે ઠાણા પર ચાતો ઝાડ માથે ભુત થાય છે; એમ ધારી કેટલાએક અવિચારી મનુષ્યો ત્યાં આગળ જતા નથી. અધારામાં એ બહેમ વધારે મનુષ્યતીપણું ધારણ કરે છે. ભુતને રહેવાનાં સ્થળવાળા મકાન, ઠાણો, કે ઝાડ પાસે અધારામાં જતા બહેમી માણસનું હૃદય બપોને ત્રીધે થડક થડક થવા કરે છે. હમણા ભુત આવશે, એ આવ્યું, મારી પુંડ પકડશે છત્યાદી મલીન વિચારો

જાગ્રત થાય છે. રસ્તામાં કદાચ ભોગભોગે અંધારામાં લોકડાનું હુંડું
 યા તો જળરો લાંબો પથર હોય છે; તો રતને ભયની કલ્પના વડે
 ભુત માની બેસે છે. આથી તેનું હૃદય સંપૂર્ણ ભયથી છવાઈ રહે છે.
 તેવામાં કોઈ પ્રકાશ વાળા પતંગીયાનું ઉડવું થાય છે ત્યારે તરત જ
 બુમ પાડી બે બાકળો બને છે. ને નાસવા મહેંદે. તેવામાં ગર્ધવ,
 ગાય, કે બળદ, તથા બકડે રસ્તામાં આવે છે કે તરત જ ઓય
 મારા બાપ ' એમ કહી થર થ. કંપવા લાગે છે. આ સર્વ ખોટું
 છે. ભયની કલ્પના શક્તિ વડે મલીન વિચારોનું એ પરિણામ છે.
 સત્ય સોધનની દરકાર વીનાં અસત્યનાં પ્રવાહમાં તણાવાથી આવો
 દુઃપ્રસંગ આવી મળે છે. મહાત્મા અખો ભગત કહી ગયા છે કે-

વા વાયાથી નળીયું ખસ્યું, તે દેખીને કુતરે ભર્યું,
 અહુ થયો ત્યાં શોર ખકોર, કોઈ કહે મેં દીકો ચોર;
 લાંબી વિગત કરે વિખ્યાત, અખો વહેમની એવી વાત.

‘ મંછા ભુત અને શંકા કહાકણુ ’.....કેટલાએક માણસો
 પગરસ્તે મુસાફરી કરે છે. ને જંગલમાંનાં અનેક જાતનાં પક્ષાડો
 અને શ્લોકોમાંથી પસાર થતાં જે ઉંચેસાદે બોલે છે તેનો પ્રતિદ્વની
 તેને તેના જેવો સંભળાય છે. આથી તે શ્લોકો તેને વનદેવી માની
 તેનાથી ડરે છે જેથી તેવે રસ્તે નહીં ચાલતા બીજો રસ્તો પસંદ
 કરે છે. કેટલાએક ને ભુત પિશાચ કેવ્યતરનો પણ ભય પેદા થાય
 છે; પરંતુ સત્ય વાત તો એ છે કે જે શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરવામાં
 આવે છે તે શબ્દોની હવાની ગતીમાં અનેક જાતનાં ફેરફારો થાય
 છે. જે હવાની ગતીનાં મોજાઓ થાય છે તે બોલનારનાં કાન પર
 અચકાય છે તેથી પુનઃ એવો જ પ્રતિદ્વની થાય છે. દૃષ્ટાંત તરીકે,

હાથનાં પંખની પાંચ આંગળા પર એક પાણીની રકાખી રાખતા તેને સેજ ટકોરો મારવાથી તે રકાખી હલે છે અને તેમાંનું પાણી પણ હલવા માંડે છે. આથી પાણીમાં નાનાં કુંડાળા થઈ રકાખીને અથડાવા માંડે છે થોડીવારે તે કુંડાળા પાછા રહે છે. રકાખી હલવાથી પાસેની હવામાં પણ તેવા મોળ ફરપન્ન થાય છે જેને આપણે જોઈ શકતા નથી. તે હવાનાં મોળ ચાલતા ચાલતા આપણા કાને અથડાય છે ત્યારે આપણે સાંભળી શકીએ છીએ. મોળને ચાલતા વચે કોઈ નડતર આવે ત્યાં તે અટકી પડે છે ને તેથી પાછા રહે છે. બોલવાનાં મોળ કુંગર કે ઝાડોનાં જુથ સાથે અથડાય તો તેના પડથી પડે છે.

કોઈ માંદગીનાં બિહાના પર પડેલો હોય ત્યારે લોકો કહે છે કે કાળી ચૌદસને દિવસ તેના પગ કુંડાળામાં આવી ગયો હશે. આથી તેના કુટુંબીઓ દોરા-ધાગા માટે કોઈ ફકીરની તપાસ કરવા મંડી પડે છે. ફકીર આવી કહે છે કે દરદી પીરનાં ઔછાયામાં આવી ગયો છે. એમ કહી એક પીપગાનું પાન મગાવી ધાર વાળો પાણીથી ભરેલો પીતળનો લોટો તે પાન પર ડુંધી વાળી તેને જોરથી ફમાવે છે. આથી તે પાન પર તમામ પાણી ઝીલાઈ રહેતાં દરદીનાં સમા બહાણાઓ આશ્ચર્ય પામે છે કે ખરેખર સાંધ મીયાં બરાબર ફેરતા હોય છે. જો આવો ફેરતાદ આપણને નમળ્યો હતો તો કોણ જાણે શું થાત, અંતે ફકીર પોતાનો સ્વાર્થ સાધી રસ્તે પડે છે. ખરી વાત તો એ છે કે જે પાંદડાં પર પાણીનું ઝીંઝાવું થાય છે તે પાંદડાની નીચેની હવાનું પુરેપુરું ફમાણ થતા તેના પર તે પાણી ઝીલાઈ શકે છે. માત્ર એક જ પાંદડું પાણીનું એટલું બધું વગન ઝીલી શકે છે.

તેનું કારણ માત્ર હવાનું જ દબાણ છે. વિશેષ કંઈ જ નથી.

કોઈ નાનું બાળક બરાઈ મધું હોય યા તો કોઈ અન્ય દરદર્થી પીડાતું હોય ત્યારે પાસેનું સ્ત્રી મંડળ દરદીનાં ધર આગર એકઠું થઈ સત્વર ખોલી ઉઠે છે કે 'વેળા કવેળાની મલીન છાંયાનો એ પ્રભાસ છે' આથી બાળકની માતા મલીને નાકે યાતો મહોલાનાં ચોમાનમાં પંચધુણી વચ્ચે બગ મગતની માફક આસન લગાવી ખેડેલા બાવાજી પાસે દોડે છે. અને કહે છે કે બાવાજી ! મારો એક આ નાનો બાળક કોઈ વેળા કવેળાની છાંયામાં આવી જવાથી અચંકર વ્યાધી ભોગવે છે; માટે જરા તેના પર હાથ ફેરવી ઝાડો નાખી થોડી ભભુતી આપશો તો ઉપકાર થશે. બાવાજી ભક્ત ઠીક મળ્યું છે એમ જાણી કપટ જાગમાં તેને રસાવે છે. અગ્નિની અંદર તંત્રમ વેંગણને રાખવામાં આવે છે તેમ પાસેની પંચધુણીમાંના ધમ-ધમતા અંગારા વચ્ચે તે બાવાજી પોતાના હાથનાં પંજરો રાખે છે. અને જળ સ્નાનની પેઠે તે અંગારાઓ હાથલાં લઈ આપે દીલે અગ્નિ સ્નાન કરે છે; યા તો અગ્નિમાં લાખો થઈ સુઈ જાય છે. આવનાર સ્ત્રી અને સાથેની સાહેલીઓ તથા તેની સામે ઉભેલા કોતક જોનારાઓ ચક્રીત થાય છે. પછી બાવાજી તે બાળક સામું એકી ટસે જોઈ જરા ખડખડે છે અને એકાદ દોરો કરી આપી તેનાં જમણાં હાથે બાંધી ભભુતી વડે તે બાળકના કપાળ પર યાતો કાન પછવાડે લાખો લીટો કરે છે. આથી તે બાળકની માતા સંતોષ પામી પોતાને ધેર જાય છે; અને બાવાજીને સાક્ષાત્ પરમાત્મા માની તેની યોગ્ય કે અયોગ્ય સેવામાં સદાને માટે હાજર રહે છે. રક્તે રક્તે બાવાજીની હાથ ચાલાકીનો પવન આખા શહેરમાં ફેલાય છે અને

લોકોનાં ટોળેટોળાં તેનાં દર્શન આવે છે. એટલું જ નહીં પરંતુ તેની માનતાઓ પણ શરૂ થાય છે. આથી અને છે એવું કે બાવાજી કેટલીએક ભોળા સ્ત્રીઓનાં સતીત્વ પર તલાપ મારી પોતાની મલીન વાતનાને ત્રસ કરે છે, અને વગર પરિશ્રમે અઢળક લક્ષ્મીનો તે તે આલીક અને છે. લોકો સારા સારનો વિચાર નહીં કરતા છતાં આખે આંધળા બની આવા હડહડતા અત્યાચારને જાતનું સ્વરૂપ આપવા બહાર પડે છે એ ખરેખર સોચનીય બીના છે. આવા છુપા અત્યાચારો ધર્મના બહાને નીચે જાહેર સ્વરૂપ કરે છે જેથી સમગ્ર પ્રજા બહેમાદિક પ્રવૃત્તિમાં તણાઇ પોતાની આત્મશક્તિનું ખુન કરે છે.

હવે આમાં સત્ય શું છે તે આપણે તપાસીએ. વનસ્પતિ શાસ્ત્રનાં અભ્યાસીઓ સારી રીતે જાણતા હશે કે કેટલાએક એવા પ્રકારનાં વૃક્ષો આ દુનિયાની સપાટી પર હયાતી ધરાવે છે કે જેના છાલોનાં ચુર્ણમાં અમુક જાતનાં રસનું સંમેલન થવાથી તે ચુર્ણને અમુક વખત અગ્નિ સ્પર્શ થઈ શકતો નથી. હાલ લોકો આવા વસ્તુનાં શોધ માટે વરસોનાં વરસો સુધી મહાન ધોર જંગલોમાં ચોમેર બટકે છે; અને અનેક વનસ્પતિઓનું કમે કમે મથન કરી છેવટે તેવા વૃક્ષની પ્રાપ્તિ થતા ઉપરોક્ત મુજબ ચુર્ણ તૈયાર કરે છે અને પછી વરિત વાળા પ્રદેશમાં આવી જ્યારે તેનો ઉપયોગ કરવા જરૂર પડે છે ત્યારે આખા શરીરે યા તો તે પૈકીનાં અમુક ભાગ પર કે જે ભાગ પર અગ્નિ સ્પર્શ માટે નહીં કરેલો હોય છે તે ભાગ પર ગુમ-રીતે તેનું મરદન કરે છે. અને પછી ઉપર મુજબ લોકોને હાલના પ્રયોગો કરે છે. લોકો પોતાનાં મગજનું સમતોત્ર પાણી ખોદ બેસી તેવા પ્રયોગોને ચમત્કારનું સ્વરૂપ આપે છે. આવા

એકથી વધુ દાખલાઓ ખાસ કરીને મદ્રાસ ઇલાકામાં ધણાં અને છે.

વિગ્નાન વેત્તાઓએ કીટ્સન લાઝટનાં કાકડાઓની જે રચના કરી છે તે કાકડાઓમાં પણ તેવા વૃક્ષની છાલનાં રસનો યાચુર્ણનો વિપયોગ કરેલો હોવો જોઈએ; કારણકે એકદમ તે કાકડાઓ સળગી જતા નથી. પણ જતે દિવસે ઉપરોક્ત રસનો લેપ નાચુદ થવાથી તે નકામાં અને છે તોપણ તેની આકૃતિમાં જરા પણ ફેર પડતો નથી. ફનીયા જેને અમૃત માનેછે તે પરિણામે ઊંડર અનેછે. માટે આવી જગતની ધુર્તન્ય ખોટી પોલાણ માં નહીં રસાતા ગ્રહેમાદિક પ્રવૃત્તિને તીલાંજલી આપી કાર્યનાં પરિણામ તન્દ્ર દ્રષ્ટિ નહીં કરતા તેનું ઉત્પત્તિ સ્થાન શોધી કાઢવા સુપ્રયાસ સેવવો એમાંજ શાન્તિ નું કેન્દ્ર સ્થાન સમાયેલું છે. મનની નબળાઈ, નિરૂત્થસાહી પાણું અને ઉદ્વેગ પ્રત્યાદિ ને વશ થઈ તેને ગુલામી ખત લખી આપવું એના જેવી મનુષ્યને ફસાવનારી અત્યંત હાની કારક ખોડ ખીજ એક પણ નથી. રાજ્યની વફાફાર પ્રજા ! જે તમે તન્દુરસ્તીની સાથે દિર્ઘાયુષ થવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો તમારે એક કીમતી સૂચ બરાબર મગજમાં ફસાવી રાખવું જોઈએ કે “મનની દૃઢતા એ જીવનનું સત્ય છે. અને ઇચ્છાબળ એ મગજ અને જ્ઞાનતાંત્રની મારફતે શરીર ઉપર પ્રત્યક્ષ અને અત્યંત બળવાન સત્તા ભોગવે છે.”

બાવી સંકટ માટે અગાડિયીજ ધણાં મનુષ્યો પોતાનાં વીચાર, વાણી, અને વર્તનને સંતાપનાનું રૂપ આપે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ જે સંકટ કદી આવવાનું હોતું જ નથી તેમનાં ભયની કલ્પના વડે કરીને પોતાનાં મનને વ્યથ કરી મુકે છે. અગમચેતીનાં ગુણનો દુરપયોગ કરી ડગલે ડગલે અનિષ્ટની કલ્પના કર્યા કરવી અને અનિ-

શ્રોત ભવીષ્યનાં ભવની કલ્પનાને લીધે બડકેલા અને બડકેલા રહેવું
 એ કદીપણ ઇચ્છવા યોગ્ય ગણી શકાય નહીં. એવા બ્યાકુળ વિત્ત-
 વાળા મનુષ્યની સ્થિતી ખરેખર દયા ને પાત્ર છે. જેમ અને તેમ
 વિચાર, વાણી, અને વર્તનની પવિત્રતા જાળવી જે તમે સત્ય શો-
 ધવા જાહેર હીમતથી ઓગળ વધશો તો બેશક તમે વિજયવંત બની
 રહેવ અને પરંતુ 'બહુ' કરવા ભાગ્યશાળી થાશે. આંધવો ! તમે અજ્ઞા-
 નતાની બેડીમાં ફસાવા માટે જન્મેલા નથી પરંતુ જ્ઞાનના અધીકારી
 છો. તમારી સત્ય પ્રવૃત્તિજ તમેને જ્ઞાન આપનાર છે. તમેને જે અ-
 જ્ઞાનતાનો અનુભવ થતો હોય અને તેથીજ દુઃખ ભોગવવાનો વખત
 આવી પહોંચ્યો હોય તો તમારે અવશ્ય ચેતવાનું છે. તમારામાં ર-
 હેલા અશુભ વિચારો, વાણી, અને વર્તનને ખુલ્લે ખોલરેથી પકડીને
 ફર કરી તેના સ્થાને શુભ વિચારો વાણી, અને વર્તનની સ્થાપના
 કરવી જોઈએ. ચોક્કસ યાદ રાખજો કે વિપરીકત ત્રીપુટીનો તમારા લ-
 ક્ષમાં વાસ થયો કે તેની સાથેજ સુખ, શાન્તિ, અને આનંદનો
 પણ તમારા ગૃહમાં વાસ થયો. મિસીસ સેમન્ટ નિહાલસિંહ ખડેજ
 કહે છે કે. જે આપણું જીવન આપણે પવિત્ર અને તેજસ્વિ
 રાખેલું હોય છે તો વિદ્યેની લુલ લુલામણીમાં ગુચવાતા
 ધણાંક જીવોને માટે માર્ગદર્શક થાય છે. પરંતુ જે આપણે
 લેને સ્વચ્છ અને ચક્રચક્રીત રાખવામાં, તેમાં આધ્યાત્મિક
 તેજ પુરવામાં, અને તેની બત્તી સાફ રાખવામાં બે ફરકર
 રહીશું તો આપણા જીવનની ચીમની બહેમો રૂપિ કુમાડથી
 ઝાંખી પડશે અને જીવનની જ્યોતી પવનનાં સમાદાથી અ-
 સ્થિર બની બુઝાઈ જશે. અન્યને માર્ગદર્શક બનવાનું જે

કર્મ આપણને કુદરત તરફથી સોંપવામાં આવેલું છે; તેમાં આપણે નિબંધન નીવડીશું. એટલું જ નહીં પરંતુ આપણે પોતેજ અવળે માર્ગે ચડી જઇશું. અને મુકા હાડકાની ખીણમાં સત્તવ વિનાનાં નિર્થક કચરાની પેઠે નાશ પામીશું. શું આ કીમતી શબ્દો આત્મ શક્તિનાં કલ્પ માટે થોડા સહાયકુત છે? આત્માની અનંત શક્તિમાં સુખ અને આરામ હોવા છતાં તેની પ્રાપ્તિ માટે અન્યપર ભરસો રાખી ખેતી રહેવું એના જેવી મુર્ખતા ખીણ કઈ હોઈ શકે? મુસીબતોથી ડરી જઇ હૃદયગ્ન અને ધૈર્ય ખોઈ ખેસવું તથા ગુજરેલી આશ્વત્થનાં સપાટા નીચે ચંપાળને પાયમાલ થઈ જવું એ નરમાંથી નારાયણ પદવી મેળવનાર મનુષ્યનામને ખટો લગાડવા જેવું નહીં તો વળી ખીણું શું? હું તમોને ખરૂં કહું છું કે આજે જે અકસ્માતો તમારા પર સીતમ ગુલમ વર્ષાની રહ્યા છે તે વસ્તુતા એ જુતાદિદિ લિપદ્રવ નથી પરંતુ સ્વાર્થાધિની સ્વાર્થમય ઇર્ષ્યાગ્નિનો એ પ્રાદુર્ભાવ છે.

આવા કુર્ત કોડો ખુશામત અને આપખુદી દ્વારા એ જ્યાં ત્યાં કુસંપનાં ખીણ રોપી પોતાની ધારણામ. ફળીજુત થાય છે. જે તમારામાં ઐક્યતા, બહિર હિમ્મત, અને સત્યા અવલંબી પણ હોય તો તેઓ કદીપણ ફાવી શકેજ નહીં. સદ્ બાગ્યે તમો એક બાહોશ રાજકર્તા નાં હાથ નીચે રક્ષાએલા છો. એટલું જ નહિં પરંતુ તેઓ નામદારે તમો સર્વ ને સ્વતંત્રતા બક્ષેલી છે. છતાં પણ તમો તમારૂં રક્ષણ ન કરી શકો તો ભવિષ્યમાં સ્વરાજ્ય કેવી રીતે ચલાવી શકશો? આજે હું જે કાંઈ બોલવા માગ્યશાળી થયો છું તે માત્ર તેઓ નામદારે સર્વને અર્પણ કરેલી સ્વતંત્રતા ને જ આભારી છે.

તેઓ ના મદાર તરફથી તમેને ભાવી નું અવલંબન સ્વિકારવામારે જે આશ્વાસન આપવામાં આવ્યું છે તેનાથી મારા વિચારો જુદા પડેછે. કારણકે જેને પોતાનાં સ્વાત્મભ્રમમાં વિશ્વાસ છે તે તો એમજ માને છે કે ભાવીભાવની કર્મ રેખાને ઘડનાર હું છું તેક તેને તોડનાર પણ હુંજ છું. એમ ધારી નિરૂત્સાહી નહિં થતા જેઓ સ્વાત્મ બળને ફારવ છે તેઓ જ ભાવીભાવની કર્મ રેખા ને ભરિમભુત કરી ઇચ્છિત કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે છે.

જૈનીઝમનાં વીર પ્રણીત ઉપાશક દર્શાંક સૂત્રનાં છઠ્ઠા અધ્ય-
યનમાં કુંડકોલીક શ્રાવક અને દેવતાને આપસ આપસમાં એજ વિષય પરત્વે મોટા પાયા પર વાતચીત ચાલેલી છે. તેનો સારાંસ એ છે કે દેવતા ગોશાળાનો પરમ ભક્ત હોવાથી તેણે કુંડકોલીક પ્રત્યે જાહેર કૃત્ય કે સર્વ પદાર્થો ભાવિભાવ મુજબ બન્યા કરે છે આપણું કૃત્ય કાંઈ થાતું નથી. શ્રી મહાવીર સ્વામીના અનેકાન્ત મત કોઇપણ રીતે યોગ્ય કહી શકાય (તેનો મત એવો છે કે ક્રિયાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમથી કાર્ય થાય છે.) નહીં આથી કુંડકોલીકે દેવતાને પ્રત્યુત્તર આપતા જણાવ્યું કે જો સર્વ પદાર્થો ભાવિભાવ મુજબ બનતા હોય તો તમેને જે આ રીદ્ધિ સીદ્ધિ અને દૈવી શક્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે તે પુરુષાર્થ વગર મળી છે કે ? જો તેમજ હોય તો જે પ્રયત્ન સેવતા નથી તેને પણ તમારી માફક રીદ્ધિ સીદ્ધિ અને દૈવીશક્તિ પ્રાપ્ત થવી જોઇએ; પરંતુ તેમ હજી સુધી કાંઈપણ જાણવામાં આવ્યું નથી. એટલે પુરુષાર્થ ને પ્રાધાન્ય પદ આપ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. આથી તે દેવતા પ-
રાંભવ પામી ચાલ્યો ગયો. કુંડકોલીક બ્યારે મહાવીર પ્રભુનાં દર્શન

કરવા ગયો ત્યારે મહાવીર સ્વામીએ સાધુસાધવીની પરિપદ્ધમાં કુંડ-
કોલીક શ્રાવકે જે પુરુષાર્થનો સિદ્ધાંત દેવતાને સમજાવ્યો હતો તેને
માટે યોગ્ય સંતોષ જાહેર કર્યા બાદ તેના ઉચ્ચ વર્તન માટે પશંસા કરી.

પ્રજ્ઞજનો ! ભાવીભાવ ઉપર આધાર રાખી રામચંદ્રજી એસી
રહ્યા હતા તો શું સીતાને પાછી મેળવી શકતા ખરા ? * ધ તકી
ખંડનાં પદ્મોત્તર રાજાએ જ્યારે દેવી દ્રૌપદીનું હરણ કર્યું ત્યારે
પાંડવોએ કપાળે હાથ મુકી રોતડપાણું વાપર્યું હતું તો શું દ્રૌપદીનો
પુત્ર મેળાપ થઈ શકતા ખરા ? અને સિદ્ધરાજ જયસિંહે જ્યારે
રાણકદેવીનાં સતિત્વ પર તલાપ મારી; ત્યારે રાણકદેવીએ ‘હવે હું
શું કરું’ એવું નિર્મલ્યપાણું સેવ્યું હતું તો શું આજે સતિઓનાં
મસ્ત્રીમાં તેનું પવિત્ર નામ જળવાઈ રહેતું ખરું ? કહો કે નહિં જ.
દેવકીજીનાં સાતમાં ગર્ભને જ્યારે કંસની કુરતાનો ભોગ થવા
વખત આવ્યો ત્યારે વાસુદેવે તે ગર્ભ રૂપી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને યુક્તિ
પુરુષ પોતાનાં મિત્ર નંદરાજાને ત્યાં સોંપી ત્યાંથી તરતજ જન્મેલી
બાલીકાને દેવકીજી પાસે કંસની સમક્ષ ન હાજર કરી હતી તો
આજ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની શી વહે થાત ? જો વાસુદેવ અને તેના મિત્ર
નંદરાજા એ ભાવીભાવની કર્મરેખા પર આધાર રાખ્યો હતો તો શું
શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર જગતની અંદર અતુલ પરાક્રમ બતાવી શકતા ખરા ?
ધરણી ભાથોની કોઈ એક ક્રિયામાં લખ્યું છે કે ‘જો તું રહેગા
ખુદાકી છકરમે’; તો ‘ખુદા બી રહેગા તેરી ફીકરમે’. હે ખીરાદર !
જો તું ખુદા-આત્મદેવ ને સંતોષવા પ્રયત્ન કરીશ તો ખુદા-આત્મદેવ
તાં રક્ષણ કરવાની ફીકરમાં અહોનાશ રહેશે. મતલબ કે જો તું
વિજય મેળવા સતત પુરુષાર્થ સેવીશ તો તે પુરુષાર્થ જ તારું
રક્ષણ કરશે.

* જુઓ જૈન પાંડવ ચરીત્ર.

સમસ્ત સૃષ્ટિનાં વિધવિધ ધર્મ શાઓનું અવલોકન કરવાથી માણુમ પડે છે કે બાવીબાવની કર્મરેખાનો સિદ્ધાંત પુરુષાર્થનાં પ્રયજ્ઞ સિદ્ધાંતની સામે હરીફાયમાં ટકી શકતો નથી. જ્યારે આમ છે તો પછી નિરાશ થવાનું કાંઈ કારણ નથી. જેમ કાળામાં કાળા વાદ-જાને ફરતી રૂપેરી રંગની લીટી છે તેમ નિરાશામાં પણ આશાનાં કીરણો છુપાએલા છે. કહ્યું છે કે—

+કંઈ લાખેની નિરાશામાં, અમર આશા છુપાઈ છે;

૧ખદા ખંજર સનમનામાં, ઘેરહમ ઉંડી લપાઈ છે.

નામદાર મહારાજ સાહેબે આ ઉપદ્રવની શાન્તિ માટે તમેને એક અઠવાડિયાની જે મુદત આપી છે; તે તમારા આત્મવિકાસ માટે પુરતી છે. છેવટમાં આ જે તમારા પર આવી પડેલા અકસ્માત માટે હું અંતઃકરણની ઉંડામાં ઉંડી દીલગીરી સાથ તમારા દુઃખમાં બામ લઉં છું. અને સ્વામી રામતિર્થનાં શબ્દોમાં તમેને કહ્યું કે— જગતનાં અભિપ્રાય પર લક્ષ ન આપતા તમે તમારી સ્વ-માર્ગ અનુસાર વર્તન રાખો, સ્વતંત્ર બનો, એક મેવા દ્વિતીય, પરમાપ્રિયતમ, સમિચાનંદ, અંતર્યામી, વિષ્ણુ આત્મદેવને સંતોષવા પ્રયત્ન કરો.

વિજયસિંહે પ્રજામંડળનાં બહેમી વિચારોને અનુમોદન આપતા જણાવ્યું કે:—શ્રુક્ત્યો ! આજનાં હૃદય દ્રવિત દેખાવનું અવ-લોકન કરતા મારે કહેવું જોઈએ કે ઈંદ્રિયુરીને લગ્નસ્પદ બનાવનાર ઓવી જે સત્યવતી નમરી કે જે આધુનીક સમય પરત્વે ઓવી તો અધોગ-તીનાં શિખરે પહોંચેલી છે કે તેનું સાઈ બવિષ્ય કોઈપણ રીતે હવે

+ ૧ શીલાલ નયુભાઈ દિવેદી ૧ સુસા. ૨ પ્રજાનામાં. ૩ દયા.

અટકળી શકાય તેમ જણાવું નથી. કારણ કે આ દૈવકૃત જન્મરી
આરત સામે મજબુતમાં મજબુત લોખંડી હૃદય વાળા મનુષ્યથી પણ
ટકી શકાય તેમ નથી એ નિર્વિવાદ છે. રાજ્યસેવક તરીકે મારી જે ફરજ
છે તે ફરજનું યથાર્થ પાલન કર્યા છતાં પણ આ કુર અને ધાતકી
આરતનો અંત આવ્યો નહિ એ કાંઈ ઓછી દીલગીરીની વાત નથી.
આપણે ધણી વખત આપણાં વૃદ્ધ અને અનુભવી વડવાઓ પાસેથી
ભુત પ્રેતાદિની હયાતી સંબંધી વિચીત્ર વાતો જ્યારે સાંભળીએ છીએ
ત્યારે તેને અસલ માની ‘સાઠે યુદ્ધિ નાહી’ એમ કહી તે વડવા
ઓની આપણે મસ્કરી કરીએ છીએ. પરંતુ તેજ ખીના જ્યારે હવે
દષ્ટિ સન્નિધિ આવીને ઉભી રહી છે ત્યારે આપણે આપણી મુર્ખતા
પર હસવું જ જોઈએ. નામદાર મહારાજ સાહેબે જે વિચારો જાહેર
કર્યા છે તેને હું સંપૂર્ણ રીતે સમત થઈ જણાવું છું કે આ બધી
અમાલ બાવીબાવની કર્મ રેખાપર અવલંબી રહેલ છે. એક સાહસીક
વ્યાપારી અનેક જાતનાં અહોવા વ્યાપારને પડોંચી વળવા માટે ચો-
મેર દેશ દેશાવરોમાં પેઢીયો ખોલી પ્રમાણીક મુનીમો દ્વારા વ્યાપારની
ખીલવણી માટે અવિશ્રાત પરિશ્રમ ઉઠાવે તોપણ તેનું ફળ આપવાની
જો બાવિબાવની ઇચ્છા ન હોય તો ઉક્ત પેઢીઓ માટે લોકોમાં
અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી તેની ઉજવળ કિર્તિને જાંખપ લગાડે; યાતો
આગતો દેખાવ આખી યાળી ને ભસ્મ કરે; યાતો મુનિમોનાં હૃદયમાં
અપ્રમાણીક ભાવના જાગૃત કરી તમામ મીલકત ઉચાપાત કરાવે;
અને કાંતો અસલ નુકસાન દેખાડી દીવાળું ફુંકાવે છતાંદિ અનેક
કારણોને જન્મ આપી તે સાહસીક વ્યાપારીને શવવા દીધે નહીં. એક
મનુષ્ય કોઈપણ જાતના હુન્નરની પરાકાષ્ટાએ પડોંચવા માટે પ્રેતસાહી

સ્થિતિમાં લક્ષમીનો ભોગ આપી આમળ તે આમળ વધ્યા કરતો હોય પરંતુ તેને ફતેહનાં કીનારા નજીક લઈ જવાની કર્મ ઇચ્છા ન હોય તો તે હુન્નરકારને કાંતો સુદઢ મનોવળથી સિંથીલ બનાવી કંટાળો ઉત્પન્ન કરાવે; કાંતો શારિરીક વ્યાધીઓને પ્રગટ કરી સત્વહીન બનાવે; કાંતો મગજનાં સમતોલ પણાથી અલગ કરાવે; કાંતો ઉત્તેજકો નાં હૃદયમાં તેના માટે અણુગમે પેદા કરાવે; અને કાંતો કુદરતી અ-કસ્માતો જગાડી આર્ત અને રાત્ર ધ્યાનની હોળી પ્રગટાવે. ઇત્યાદિ ગમે તે વાદ્ય નાખી કોઈપણ રીતે હુન્નરકારની ધારણા રદ કરે છે. જેને ફળ આપવાની ઇચ્છા હોય તેને હરકોઈ બાને રૂ. અળસી, કે એવા કોઈ સટા વિગેરેમાં સવળો દાવ અપાવે; તોફરી કરવા જતાં પેઢીનો માલીક બનાવે; અને વ્યાપારની કોડી નાખવા જતા સૃષ્ટિનો સહેનશાહ બનાવે; ઇત્યાદિ અણુધાર્યુ ફળ આપી દીધે છે. ટુંકામાં બાવિ ભાવની કર્મરેખા જે ચાહે તે કરવા માટે સ્મર્થ છે. નામદાર કુમાર સાહેબનાં સ્વતંત્ર વિચારો પર ભરોસો રાખી તેમની સૂચના મુજબ ભવિષ્યની ઇમારત ચણવામાં ભારે જોખમ સમાએલું છે. એવી મારી અંગત માન્યતા છે. કારણ કે સેંકડો મનુષ્યોને મળેલો પ્રત્યક્ષ અનુભવ સાક્ષી પુરે છે કે આ જગતમાં જીતાદિકની હયાતી ચોક્કસપણે છે. અને તેઓ ઇચ્છાનુસાર અનેક પ્રકારનાં સ્વરૂપો ધારણ કરી કોઈ વખત નહિં ધારેલ તંવો ખળભળાટ મચાવી પાડે છે. સમસ્ત પ્રજાનાં શોકોદ્ધારનું મુળ કારણ તેજ છે. નામદાર મહારાજ સાહેબે યોગ્ય આધ્યાસન આપી એક અઠવાડિયું ધૈર્ય રાખવા માટે જે સૂચના કરી છે તે સ્તુત્ય છે. હું ધારું કે તમે વફાદારપણાની ઉત્તમ છાપ કે જે નામદાર મહારાજ સાહેબનાં હૃદય પર પાડવા માટે આગ્યશાળી થયા છો; તેને બરાબર વળગી રહેશો. ”

સુશિક્ષિત વિમળા કે જેનું નિર્માણ હૃદય અને વિશુદ્ધ ચારીત્ર સત્ય માટે અદ્વિતીય પ્રતિભાશાળી છે; તે વિમળાથી વિજયસિંહનાં વિચારો કોઈપણ રીતે સહન શક્ય શક્યા નહિં. આ ૧૧ કોઈક ટાકને પ્રબળતાં બેઠી વિચારોને કોઈ સુકિત પ્રયુક્તિ વડે ઉપસમાવી દઈ ગાંધી અને પ્રબળની કામતી સેવા બળવની બેઠતી હતી; તેને બદલે અગ્નિમાં ધી હોમી વિશેષ જવાળા પ્રગટ કરવાનું કાર્ય વિજયસિંહે સાધી આપેલ હોવાથી નિંદરતા દુર્લભ વિમળાએ પોતાનાં વિચારો બહેર કરતા કહ્યું કે—“ કુદરત હમેશાં શાણી છે. તેનાં દરેક કાનુનો બાધા પીડા રહીત છે. અત્યંત કાળ વિત્યા છતાં પણ તેનો અદ્વય મનસાક્ષ એવો તો પ્રતિભાશાળી છે કે તેની સીતળ છાંયનો લાભ દરેક પ્રાણી માત્રને એક સરખો જ પ્રાપ્ત થાય છે. જગત માત્ર એકેન્દ્રીથી માંડીને પચેન્દ્રી સુત્રીનાં ચૈતન્ય શક્તિવાળા જીવોથી ભરેલું છે. તે સર્વ જીવોનાં પૌદ્ગલોનું પરિવર્તન કુદરતનાં ક્રમ વિરુદ્ધ કરી-પણ બની શકતું નથી; તો પછી જે લોકો ભૂતપ્રેતાદિને મનુષ્ય અને પશુની આકૃતિ વડે નિહાળવાની વાતોનું અગ્રેજેટ બહાર પાડે છે, તે શું કુદરતનાં બંધારણ વિરુદ્ધ બની શકે ખરું? વસ્તુ તો એ સું છે તેની સતત ઉદ્ધમ વડે યોગ્ય તપાસ કર્યા વિનાં એકદમ લોક વાયકાને માન આપી ગાડરીયા પ્રવાહની મારફત એક તરફી તથા”

* જીવોનું યથાર્થ સ્વરૂપ ત્રસ અને સ્થાવર રૂપે સૂક્ષ્મ અને બાહ્યરૂપણામાં પ્રબળતાને અપબળતા દ્વારાએ ક્રિપત્તિ અને લયત્વ સ્થિતિમાં ઓળખવા-બાળવા માટે ખાસ કરીને જૈનીઝમનાં ‘અ-મોલખ ઋષિ’ કૃત “જૈનતત્વ પ્રકાશ” એ નામનાં પુસ્તકની અંદર પૃષ્ઠ ૫૧ થી ૧૬૭ સુધીમાં સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવેલ છે.

જવું એના જેવું માણસાઇ પણાને એમ લગાડનારૂં કર્તવ્ય ખીજું
ક્યું હોઇ શકે ?

એકઠા સાયંકાળનાં સાતેક વાગાને સુમારે કોઇએક દાકતર પો-
તાનાં ખાનગી રૂમમાં આરામ ખુરશીપર બેસી નવા પ્રયોગની શોધ
ખોળ માટે વિચાર માળામાં યુંધાર્ધ રહ્યો હતો. તેવામાં પાસેના
રૂમમાંથી ટોકરીનો અવાજ તેને કાને પડ્યો. તેથી સત્વર ત્યાં જવા
માટે તે તૈયાર થયો. તેવામાં પટાવાળાએ આવી તેને જણાવ્યું કે—
“ કોઇએક યુવાન સ્ત્રી આપની મુલાકાત લેવા ઇચ્છા રાખે છે; કા-
રણ કે તે ખાસ અગત્યનાં કામ માટે અત્રે આવેલ છે. ”

દાકતર પાસેના રૂમમાં દાખલ થયો. ત્યાં એક ચટાર્ધ પર તે
યુવાન સ્ત્રી બેઠેલી હતી. આ સ્ત્રી તે તેની પરીચીત હતી; પરંતુ
દાકતરને લાગ્યું કે તે અત્યારે મારે ગમગીન સ્થિતીમાં ગિરજતાર
થયેલી છે. જેવો દાકતર ત્યાં ગયો કે સત્વર સંવિનય ઉભી થઇ ન-
મ્રતાપૂર્વક તે સ્ત્રી દાકતરને કહેવા લાગી કે—“ દાકતર સાહેબ ! આપનાં
મેળાપથી આજે મને ઘણો આનંદ થયો છે; કારણ કે હું નહોતી
ધારતી કે મારા ખાસ જરૂરી કામ પ્રસંગે આવા ઇન્દુલ્યેન્ઝાનાં
ખારીક વખતમાં અત્યારે મને આપનો મેળાપ થશે. ”

જરા તુલક શબ્દો વડે ગમરાતા સ્વરથી આમ જ્યારે તેણે
કહ્યું ત્યારે અવશ્ય દાકતરની ખાત્રી થઇ કે તેની શારિરિક શક્તિ
ઘણીજ ક્ષીણ થવા આવી છે. તેથી તેને સભ્યતા પુર્વક યોગ્ય આ-
શ્વાસન આપી આવવાનું કારણ પુછતાં તેણે જણાવ્યું કે—“ દાકતર
સાહેબ ! આપ તો મને સારી રીતે જાણો છો એટલે એજખાણ આપ-
વાની કાંઇ જરૂર રહેતી નથી. મારા પતી ડી લાંખો વખતની ખીમારીથી

પણ આપ માહોતમાર છે. મારા પુર્વ ભવાન્તરોના અસુખાનુષ્ઠાનથી અસુખ કર્મનો યોગ મળતા મારા પત્નીની માંદગીમાં દિન પ્રતિદિન વધારો થતો જોઈ હવે મારી હીમત હાથ રેતી નથી. પણ વૈદ્યો ફરબ્યા, બે સુમાર હજીમોની ઔષધીઓ સેવી, અને દાકતરોનો ઉપરા ઉપર ધસારો સફળ કર્યો તો પણ કોણ જાણે શું છે કે આરામનું એક પણ સુખ ચિન્હ દેખાતું નથી. હજી તો અમેને ગૃહસ્થાશ્રમમાં પડ્યા પુર એક વરસ પણ થયું નથી; ત્યાં તો આવી ભયંકર માંદગી એ ઘેરો ઘાલ્યો એ ખરેખર અંતઃકરણમાં બહુજ સારો છે. ઘેલાની માફક ચીતબ્રમ સ્થિતીમાં આખો દીવસ પસાર કરે છે. છાતીનો દુખાવો અને અશક્તિનું જોર વિશેષ છે; દસ્ત પણ નીચમસર નથી; પાચન શક્તિ મંદ પડી ગઇ છે; અને તૃપાનું જોર વિશેષ રહે છે. હવે માત્ર આપના પર મારી આશ્નાનો દોર લટકી રહ્યો છે. હું આપને સારી રીતે જાણું છું. મારા સ્વર્ગસ્થ પીતાશ્રી એ આપના એક હૃદય પ્રેમી મીત્ર હતા. હું આજે આપની પાસે આવી બીન અંદેશે જે સર્વ હકીકત દર્શાવના ભાગ્યશાળી થઇ છું તે માત્ર પુર્વ સંબંધને જ આભારી છે. પ્રભુએ આપની મહેનતનો અલ્લો વાળી આપવા માટે અમેને યોગ્ય શક્તિ અર્પણ કરે. હોવાથી આપને તે વિશે નિશ્ચિંત રહેવાતું છે. ટ્રેન માર્ગે માત્ર એકજ કલાકનો રસ્તો અમારે ગામ પહોંચવાનો હોવાથી આપને વધારે તકલીફમાં ઉતરવું પડશે નહીં. કૃપા કરી આપે ત્યાં અમુક દિવસ કાઢવા પડશે.”

સર્વ હકીકત જાહેર કર્યા પછી તે બાધ મૌન્ય રહી. દાકતર પણ જરા વિચારમાં પડ્યો. આવા ઇન્દુએન્ડ્રાનાં બારીક સમયમાં પોતાના માટે સેવા બજાવવાનું ક્ષેત્ર આ સ્થળે ખાલી પડેલું હોવાથી

તે બાઈની સાથે જવા દાકતરનું મન વધ્યું નહિં; પરંતુ તેનાં સ્વ-
ર્ગસ્થ પિતાશ્રી સાથે તેને શુદ્ધ મૈત્રીભાવ હોવાથી નીરૂપાયે પેઢી
સ્ત્રીને જણાવવું પડ્યું કે—

“ બહેન ! આવા ઇન્ એન્ નાં આરીક સમયમાં ભયંકર માં-
દગીને ભોગ થઈ પડેલાં અનેક નિરાધાર કુટુંબો કે જેની સેવા કર-
વાનું મેં તકા કરેલ છે; એટલું જ નહિં પરંતુ તેઓના ખાટે વો-
લન્ટીયર દ્વારા ચહાં. હુધ, કાંજી ઇત્યાદિની સગવડ કરી આપી યોગ્ય
આશ્વાસન દ્વારાએ આશાનાં દોરપર મેં તેઓને લટકાવી રાખેલ છે, એટલે
હાલમાં તો હું કે.ઇ.પી.સી. રીતે તમારી સાથે આવી તમારા પતીનાં
દુઃખમાં ભાગ લઈ શકું તેમ નથી. તેમ છતાં તમારા સ્વન્ પિતા-
શ્રીનાં દૈવી પ્રેમને લીધે તમેને હું નિરાશ કરી શકતો નથી. અહીં તો
તમામ સગવડનો યોગ્ય અંદોલન થઈ રહેશે, પરંતુ મારાથી એ
દહાડા ઉપરાંત વધુ રોકાઈ શકાશે નહિં ”

ટ્રેન પસાર થવાનો સમય પાસે હોવાથી સત્તર દાકતરે પોતાનો
મુસાફરી દ્રેશ ધારણ કર્યો; અને એ બાઈ કે જેનું નામ મોહીની
હતું તેની સાથે એમને ગામ જવા નિકળ્યો અને લગભગ રાત્રીનાં
સાડા આઠે તેને અંગણે જઈ પહોંચ્યો.

મોહીનીનો પતી કે જેનું નામ કિશોરચંદ્ર હતું. તે એક પ્ર-
તિસ્થીત સરાઈ હતો. આ ગામમાં તેની ધણીજ સારા પાયા પર એક
પેઢી ચાલતી હતી કે જેની અનેક શાખાઓ દેશવરોમાં પણ કિશો-
રચંદ્રની કીર્તિને મળતી રહી હતી. તેનું મકાન એક ખુલ્લી જગ્યામાં
સુમધી બાગ વડે ઘણુંજ સુંદર અને વિશાળ હોવાથી લોકો તેને
“ કિશોર વિલાસ ” એ નામથી ઓળખતા હતા. મોહીનીએ દાકતરને

ત્રીજે માણે લઈ જઈ એક સુંદર ફરનીયવાળો રૂમ કે જે રૂમ અમાઉથી તેના માટે નિર્માણ કરી રાખ્યો હતો. તે તેને બતાવ્યો. દાકતરે પોતાની સાથેનો સામાન ત્યાં મુકી જરા વિશ્રાન્તિ લીધી અને પછી મોહીનીને તેમના પતી પાસે લઈ જવા સૂચવ્યું. આ વખતે મોહીનીની પણ તખીયત નાદુસ્ત હોવાને લીધે દાદરાઓ ચક્રાચી તે હાજી રહી હતી. દાકતરને ખુબ દયા આવી. તેણે કહ્યું—

“ જહેન ! ખરું પુછો તો તમારી પણ તખીયત લથડતી જાય છે. માટે સંભાળ પુર્વક આપઘાપચાર કરવાની કાળજી રાખશો. આરામ અને શાન્તિની તમારે ખાસ જરૂર છે. હું ધારું છું કે તેમાં તમે જે ફરકારી કરશો નહિ. ”

એટલું કહી પછી તેઓ અન્ને કિશોરચંદ્રનાં રૂમમાં દાખલ થયા, ત્યાં એક પલંગપર જાગ્રતાવસ્થામાં કિશોરચંદ્ર આમ તેસ આઝાદી રહ્યો હતો.

મેહીનીએ તેના મસ્તક પર હાથ મુકી કહ્યું કે—“ સ્વામી ! આ મહારા દુરથી આવેલા એક સનેહી છે; કે જે આપની તખીયત જોવા માટે પધાર્યા છે. ” આથી કિશોરચંદ્ર સાવધ થઈ દાકતરને વિનય પુર્વક આવકાર આપી સામેની ખુરશી પર બેસવા કહ્યું, તેની ઉમર આસપે પચીસ વર્ષની હતી; મોહું લેવાઈ ગયું હતું. અને ચિત્તની વ્યથાતો આ વિર્ભાવ તેના ચહેરા પર છવાઈ રહ્યો હતો. દાકતરે તેને કહ્યું કે—“ હું મોહીનીનાં સ્વપિતાશ્રીનો એક હૃદય પ્રેમી મિત્ર છઉં. વળી દાકતર પણ હોવાથી આપની તખીયત જોવા માટે આવ્યો છઉં. માટે નચિંત રહેશો; કારણ કે અનતી મહેનતે હું તમારો વ્યાધી દૂર કરીશ. ” કિશોરચંદ્રે જણાવ્યું કે—

“ દાકતર સાહેબ ! તમારી કીમતી દવા પછુ આ અસાધ્ય રોગ પર વિજય મેળવી શકે તેમ જણાતું નથી. કારણ કે બધાં વૈદ્યો, હકીમો, અને દાકતરો આ રોગ પાસે પરાભવ પામ્યા છે. દાકતરે કહ્યું—“ શીકર નહિં. હું જેમ ચારિત્રીક વ્યાધીઓનો દાકતર છું, તેમ માનસીક વ્યાધીઓને પણ ઓળખી શકું છું. ” આ વખતે તેનું મોહું વિશેષ શોક જનક બની ગયું; તેથી દાકતરની ખાત્રી થઇ કે કિશોરચંદ્રની બચાંકર માંદગીનું મુળ કારણ માત્ર તેની માનસીક વ્યાધી છે.

રાત્રીના દસ વાગ્યા હોવાથી તેને યોગ્ય આશ્વાસન આપ્યા બાદ દાકતર પોતાના રૂમ તરફ ગયો. જરા ગાદી તકીયાને અવલંબી તે વિચારવા લાગ્યો કે—તેને આવી ગંભીર માનસીક વ્યાધી નડવાનું શું કારણ હશે ? શું કોઇ વ્યાપારી બાબતમાં તો જખરી થપડ નહિં લાગી હોય ? શું કોઇ મનોહર સ્ત્રીનાં પ્રેમપાસમાં તો નહિં બંધાયો હોય ? રખે સંતતીની અતિ તૃષ્ણાએ પિસાચી સ્વરૂપ ધારણ કરી તેના મનનું હરણ કર્યું હોય તે ના ન કહેવાય. શું જુતાદિનાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ મેળાપથી તેનાં હૃદયમાં કોઈપણ જાતનો સડો તો નહિં પેડાં હોય ? ઇત્યાદિ અનેક તર્ક વિતર્કનાં કુંડાળામાં ગોથા ખાતો તે ત્યાંજ નિંદ્રાવશ થયો.

પ્રભાત થયું. મોહીની ને સાથે લઇ દાકતર કિશોરચંદ્ર પાસે ગયો. આ વખતે કિશોર ચંદ્ર બેભાન સ્થિતીમાં એક ચટાઈ પર પડ્યો હતો. “ તેની બરાબર સંભાળ રાખજો. હું હમણાંજ આવું છું. ” એમ કહી મોહીની ત્યાંથી ચાલી ગઇ. દાકતરે બારણું ખંધ કરી તેને આરતેથી શુદ્ધિમાં લાવવા માટે પ્રયાસ સેઓ. આ પ્રયા-

સમાં દાકતર શાબ્યો અને દુઃખનું કારણ પુછ્યું. કિશોરચંદ્રે કહ્યું. “ દાકતર સાહેબ ! કારણ મહાન ગંભીર છે. પ્રકાશમાં લાવવાથી કોઈ પણ જાતનો ફાયદો હું જોઈ શકતો નથી; બલકે ચાલુ બાધી વિશેષ પ્રદિત થવા સંભવ છે. માટે માફ કરો.

કિશોરચંદ્ર બોલ્યો. “ આપની મારા પ્રત્યેની ભલી લાગણી માટે ઉપકાર માનું છું. મને મારી માંદગીની બચાંકર બાધી કરતા મારી સ્ત્રી કે જે લાંબો વખત થયા ક્ષયનાં દરદથી પીડાય છે તે બાધી મને બહુજ સાહે છે. બાહોશ અને અનુભવી દાકતરો દ્વારા મારા જીજ્ઞવામાં આવ્યું છે કે તે દર્દ હવે અનીવાર્ય થઈ પડ્યું છે તેને માટે કોઈ પણ ઉપાય કામ લાગે તેવો નથી. એક સદ્ગુણી સ્ત્રીનો અંતીમ સમય પાસે આવતો જોઈ લાયક પતીનાં દૃઢ્યમાં તેના માટે કેટલું દુઃખ ઉત્પન્ન થવું જોઈએ તે આપ સાચી રીતે જાણો છો એટલે વધારે પીછપેસણ કરી નકામો ટાઇમ ગુમાવવો બાજબી નથી.

દાકતરે જવાબ આપ્યો. “ આપનું કહેવું બાજબી છે. બ્યારે મોહીની મારા જોવામાં આવી ત્યારે મને આપનાં કહેવા મુજબ લાગ્યું હતું. પ્રભુકૃપાથી આરામ થઈ જશે. હું તેને બરાબર તપાસી દેવા આપીશ. તમે બેવડી શીકર નહીં કરો, અને ત્વરાથી તમારી હકીકત મને નિવેદન કરો; જેથી તમારા માટે શું કરવું તે સમજ પડે.

કિશોરચંદ્રે કહ્યું. “ દાકતર સાહેબ ! આ રૂમ એ ખાસ મારી પસંદગીનો રૂમ છે. અને તેને મેં મારા શરનગ્રહ તરીકે સ્વિકારેલ છે. રાત્રીનો એકાદ પહોર વિત્યા બાદ હું કોઈએક બચાંકર આકૃતીને મારી સામે જોઈ શકું છું. તેની ચળકતી આંખો, વીચિત્ર દેખાવ,

અને ભયગ્રસ્ત વૃત્ત એ ખાસ કરીને મારા દુઃખી જીવનનું મુળ કારણ છે. સોખંડી હૃદય વાળા મજબુત માણસની પણ ધૈર્ય-વૃત્તિ ગુમ થઈ જાય એવો ભયાનક દેખાવ અહરનિશ મારા હૃદયને દ્રવિત બનાવે છે, મારી સ્ત્રીનો મારા પર અતિ પ્યાર હોવાથી હું તેને આ ખીનાથી અજાણ્ય રાખું છું. ઉપરોક્ત કારણો ને અનુસરી જ્યારે હું આ રૂમ બદલી નાખવાનો વિચાર જાહેર કરું છું; ત્યારે મારી સ્ત્રી કે જે પાસેનાં રૂમમાં સુવે છે તે અચાનક રાત્રીના વખતે એકથી વધુ વખત મારી પાસે આવી તેમ કરવાનું કારણ કઢાવવા માગે છે. હું તેને આહું અવળું સમજાવવા પ્રયાસ કરું છું; પણ તેના મનનું સમાધાન કોઈ રીતે થતું નથી બલકે વિશેષ ચિંતાગુર રહે છે. એક તો ક્ષયનું દરદ છે, તેમાં વળી આ નૂતન ઉપાધી બેઠારી લેવાથી વિપરીત પરીણામ આવશે એમ ધારી તેના સુખને ખાતર હું આ રૂમનો પણ ત્યાગ કરી શકતો નથી.”

દાકતરે ધાર્યું કે આ એક વિચીત્ર બનાવ છે. તેનું મુળ કારણ મારે શોધી કાઢવું જોઈએ. પ્રથમ તો એજ છે કે તે રૂમમાં રાત્રીનાં વખતે મારે પોતાને એકીલા સુષ રહેવું જોઈએ; અને દરેક જાતની બરાબર કાળજી પુર્વક નિદ્રતાથી ચિકિત્સા કરવી જોઈએ. આથી તેણે કિશોરચંદ્રને કહ્યું કે—“ભાઈ કિશોરચંદ્ર! આજની રાત્રી ત-મારે મારા ઓરડામાં ગુજરવાની છે ને હું પોને એકીલા તમારા ઓરડામાં રાત્રીએ સુષ રહેવાનો છું, પરંતુ માફ રાખજો કે આ પ્રો-ગ્રામ આપણું ઉભય સિવાય અન્ય કોઈ જાણી શકે નહીં.” કિશો-રચંદ્રે ધણીએક આનાકાની સાથે છેવટે તે સુજન નહીં કર્યું.

જુજ વખતમાં મોહિની આવો પહોંચી. દાકતરે દાર ખોલા.

‘ મારા પત્નીને તમેએ બરાબર તપાસ્યા હશે ? હવે કેમ જણાય છે ? આપનો શું અભિપ્રાય છે ? ’ ઇત્યાદિ પ્રશ્નો તે પુછવા લાગી. દાકતરે દરેક પ્રશ્નનો યોગ્ય ઉત્તર આપી તેની પોતાની માંદગી વિષે પુનઃ ઇસારત કરી; અને સંભાળ પુર્વક આપઘોષચાર કરવા કહ્યું. આથી તેણે હંડો નિશ્વાસ મુક્યો. દાકતરે જાણી લીધું કે તે હવે અસાધ્ય દુઃખથી હતાસ પામે છે; અને જીવનનાં અંતિમ સમય નજીક આવી પહોંચી છે. આવી દુઃખદ સ્થિતીમાં પણ તેનો પતિપ્રેમ ઝળકી રહેલો. જોઈ દાકતરને તેની વિશુદ્ધતા માટે ધણું લાગી આવ્યું પરંતુ નિરૂપાય.

સાંધ્યાએ તેઓ સર્વ કરવા ગયા. ત્યાંથી પરવારી ઘેર આવ્યા. અને રાત્રે વાળુ કરી દાકતરે ‘ રવદેશીઝમ ’ નામનું પેપર એ દંપતિ સમક્ષ વાંચવું શરૂ કર્યું. જુજ વખતમાં મોહીની સુવા માટે પોતાનાં ઓરડા તરફ રવાનાં થઈ તેથી કિશોરચંદ્ર અને દાકતર પણ ઉઠ્યા. અને અગાઉથી નિર્ણય કરી રાખેલ મુજબ તેઓ બન્ને જુદા જુદા રૂમમાં દાખલ થયા.

દાકતર કિશોરચંદ્રનાં રૂમમાં પેસી દરેક દ્વારા બંધ કરી અંદર ચોમેર દષ્ટિ ફેરવવા લાગ્યો. બેચાર આરામ ખુરશી, એક ટેબલ, અને એક છત્રી પલંગ સિવાય અન્ય કંઈ હતું નહિ. દરેક દિવાલોમાં ફરતી બમે ખારીઓ અને એક બહાર જવા આવવા માટે મોટું બારણું હતું તે સિવાય મોહીનીનાં ઓરડા તરફની દિવાલમાં મોટું કબાટ હતું.

રાત્રીનાં દસ વાગ્યાનો સુમાર થયો તેથી દાકતર જરા સુઈ ગયો; પરંતુ ત્રણ ચાર કલાક ને આંતરે કંઈ અવાજ થવાથી તે જાગી

હોયો ને જુએ છે તો જે તરફ કપાટ હતું તે તરફથી મંદમંદ પ્રકાશ આવતો દીઠો. જોતજોતામાં તો તે પ્રકાશે ઉઘ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. અને દાકતરની આંખોને આંજી નાખી. દાકતર બચતો માર્ગે મોથે ઝોઢી ગયો પણ અંદર આંખો ખોલી જે થાય તે ધેરથી જોવા લાગ્યો. તેવામાં એકાએક કપાટનું 'પારણું' ઉઘડ્યું અને એક વીચિત્ર દેખાવ તેની નજરે પડ્યો. તેની આંખોમાં ચમક હતી. તેણે દાકતર પર દષ્ટિ ફેંકી બન્ને લુગ્ગરો લાંબી કરી આંગળોઓનાં નુત્ત વડે દાકતરને પોતાની પાસે આવવા સૂચવ્યું. કિશોરચંદ્ર બાપડો બચ-
 નિત બને તેમાં નવાઈ શું ? મધ્ય રાત્રીએ આવી બચાનક આકૃતિ અને વળી તે પોતાનાં જ શયનગ્રહમાં સામા ડોળા શાકી વિચિત્ર દેખાવ આપે તે ખરેખર એક મજબુતમાં મજબુત છાતી વાળા મનુ-
 શ્યની કસોટી કરવા જેવું નહીં તો વળી ખીજું શું ? દાકતર હિમ-
 તવાન હોવા છતાં પણ જરા થડક્યો એટલુંજ નહિ પરંતુ તેનાં આખા શરીરે પરસ્પેદનાં બિંદુઓ એક પછી એક ટપકવા લાગ્યા.
 તોપણ તે હિમતથી જરા જોઇ તો રહ્યો તેવામાં તે દેખાવ અદૃશ્ય થયો આ બનાવ માત્ર પંદર મીનીટ રહ્યો હશે પણ એટલામાં તો બલભરેરા ને ધ્રુજવી પાણી પાણી કરી નાખે એવી તેની પ્રચંદ શક્તિનો પવન પુરજોશમાં થનથનાટ કરી રહ્યો હતો. દાકતરે પુખ્ત વિચાર કર્યા પછી મનમાં ધાર્યું કે આ સર્વ ધમાલ અંતરીક્ષ વિદ્યા ધારીની ન હોવી જોઇએ પણ કોઈ કત્રીમ હોવા સંભવીત છે. આથી વધારે ને વધારે ચિકીત્સા કરવા માટે તેનું મન આગળ વંધ્યું.

સવારે કિશોરચંદ્રને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કરી તેને કહ્યું કે-
 “ કિશોરચંદ્ર ! આ બનાવ જુત, પ્રેત કે અદૃશ્ય વિદ્યાનો નથી પણ

કોઈ મનુષ્ય કૃત કૃત્રીમ વિધાનો એ પ્રભાવ છે. “કિશોરચંદ્ર ખોસ્લો” દાકતર સાહેબ ! તમારું માનવું શુદ્ધ ભરેલું છે. આ કાંઈ બાળકની રમત નથી કે જેમ તેમ મન મનાવી લેવાય.”

દાકતર પોતાનાં અસલ રૂમમાં દાખલ થયો. જળ તરંગોની માફક અનેક જાતનાં તર્ક વિતર્કો એ તેનું હૃદય ઘેરી લીધું. જે ઉચ્ચ પ્રકોસ ક્યાટ પાસેથી પ્રસરી રહ્યો હતો તે ક્યાંથી નિકળ્યો ? શા માટે નિકળ્યો ? નિકળવાનું કારણ શું ? તેમજ જે ભયાનક આ-કૃતિ ક્યાટ મધ્યેથી દેખાવ આપી રહી હતી તે વસ્તુ તા એ શું છે ? શા માટે આમ અન્યું હશે ? બનવાનું કારણ શું ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો એ તેનું અંતઃકરણ છીન્નભીન્ન કરી નાખ્યું.

સાંજ પડી કિશોરચંદ્ર ફરવા જવા માટે તૈયાર થયો. ગાડી મંગાવી; અને દાકતરને પણ તૈયાર થવા માટે સૂચના કરી. સમયસૂચક દાકતરે કાંઈ કારણ દર્શાવી ના પાડવાથી કિશોરચંદ્ર મોહોનીને સાથે લઈ ફરવા ગયો. આ કીમતી તકનો લાભ લઈ દાકતર કિશોરચંદ્રનાં રૂમમાં પેઠો અને બારણું બંધ કરી પેલા ક્યાટ પાસે આવ્યો. ચો-મેર બારીકીથી તપાસ કરતા સામેની એક ખીલી પર કેટલીએક ચાવીઓના એક ઝુમખો તેના જોવામાં આવ્યો. કે જેની મદદ વડે તેણે તે ક્યાટ ઉઘાડ્યો.

ક્યાટ દેખતાજ વીચિત્ર અને તર્ક ઉત્પન્ન કરાવે તેવું હતું. અંદર વિશાળ જગ્યા હતી; બે ચાર ખિંતીઓ પણ હતી; કે જે ખિંતીઓ પર નાના મોટા કપડાઓ લટકાવેલા હતા. લગભગ પાંચ હાથ લાંબુ અને ત્રણ હાર પહોળું એ ક્યાટ હતું. પછવાડે બે પાટીયા હતા; અને અંદર જવા આવવા માટે આ એક માર્ગ દી-

સતો હતો. કપાટ મધ્યેમો તમામ સામાન બહાર કાઢી તેણે એક નાની ખતી સળંગાવી અંદર બરાબર ખારીકીથી તપાસ કર્યો પણ કાંઈ નવીન જાણવામાં આવ્યું નહીં.

આખરે દાકતર નિરાશ થયો; અને બહાર નિકળવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. તેવામાં તેનો જમણો પગ પાસેના એક ખુણામાં ભોખડનાં ખીલા પર અથડાયો. નીચે દૃષ્ટિ કરી જરા વધુ તપાસ કરવા ધારે છે તેવામાં એક પાટીયું આપો આપ ઉઘડી ગયું. દાકતર આશ્ચર્ય પામ્યો. તે બારણામાંથી જરા બહાર નીકળ્યો કે સામે એક લાલ પડડો જોવામાં આવ્યો. પડદાને દુર ખસેડી જરા આગળ વધે છે તો તે એક વિશાળ રૂમમાં આવી પહોંચ્યો કે જે રૂમ હાલમાં મોહીનીના સથળ માટે પસંદ કરેલ હતો. દાકતરને ઘણો વિચારમાં પડ્યો અને પુનઃ પડદા રસ્તે થઈ કપાટમાં આવી ઉભો.

દાકતરની શકા ઘટ થઈ. વધુ તપાસ માટે તેણે હૃદય આગ્રહ થવા લાગ્યું. પેલું ઉઘડી ગએલું બારણું બંધ કરી જે ખીલો તેના પગ નીચે દબાયો હતો તે તેણે જોરથી ખેંચી કઢ્યો. ખીલો દબાવાથી અંદરની આંખ દબાય છે અને તેથી તે અંદરનું બારણું ઉઘડી શકે છે. પછી બહાર આવી તે બારણું બંધ કરી જોયું તો બહારનાં ભાગમાં પણ તેવોજ એક ખાલો ખીલો તેનાં જોવામાં આવ્યો. તેને તેણે ખુબ દાખ્યો કે તુરત પેલું બારણું ઉઘડી ગયું. આવી રીતે અંદર અને બહાર એમ બે આંખ હોવાથી તે ગુપ્ત બારણું દેવાતું અને ઉઘડતું હતું. દાકતરના મનમાં થયું કે બહારનો ખીલો જેમ છે તેમ રાખી અંદરનો ખીલો કાઢી ભેગામાં આવે તો બહારથી પ્રવેશ કરનાર બ્યકિત પાછી બહાર જઈ શકે નહિ પણ અંદરજ રહી શકે સંતર તેણે તેમ કયું; અને કપડા વિગેરે તમામ સામાન પાછો જેમનો તેમ ગોઠવી કપાટ બંધ કર્યો.

કિશોરચંદ્ર અને મોહિની આવી પહોંચ્યા. રાત્રે વાળુ કરી થોડી-
વાર વાર્તાલાપ કર્યા બાદ મોહિની પોતાલા ઓરડા તરફ રવાના થઈ.
આજની રાત્રી પણ દાકતર ને કિશોરચંદ્રનાં રૂમમાં મળવા માટે
નકી થવાથી થોડીવારે કિશોરચંદ્ર અને દાકતર ને જુદા પડવાનો
વખત આવી પહોંચ્યો.

દાકતર કિશોરચંદ્રનાં રૂમમાં પહોંચે પછી નિંદ્રા આવી
નહીં તો પછી એમને એમ માથે ઓઢી પડી રહ્યો. એક પહોર વીત્યા
બાદ મધ રાત્રી સુગમ પાછો અવાજ શરૂ થયો. દાકતરે પોતાની
નજર કપાટ જણી રાખી. પ્રકાશ આવ્યો શરૂ થયો, અને જુન
વખતમાં આખો રૂમ તે પ્રકાશની દિગ્ગતિ વડે છવાઈ રહ્યો. મધ રાત્રી
એ જેવો દેખાવ દષ્ટિગોચર થયો હતો તેવો જ દેખાવ આજે પણ
તેની નજરે પડ્યો. દાકતર આથી નરાપણુ થઈકે નહિ. પંદર
મીનીટ પછી પ્રકાશનું સ્વરૂપ મંદ પડ્યું અને બમંકર દેખાવે અદબ
પણું ધારણ કર્યું. જેવું કપાટનું બારણું બંધ થવાની તૈયારી સૂચવતા
લાગ્યું કે તરતજ દાકતર ચિંતાના માથા ઉઠ્યો અને તે તરફ દોડી
તેનાં બારણાંની બહારની આંકડી વાસી દીધી. બહાર નિકળવાનો
માર્ગ બંધ હોવાથી તેમજ જાહેર માર્ગનાં દાર બરાબર પેક કરી
આંકડી વાસી દીધેલ હોવાથી અંદર જુદીજુદી જાતનાં ધ્વનિઓ
પ્રગટવા લાગ્યા. છેવટે બધું શાન્ત થયું.

થોડીવારે એક નાજુક મીણખત્તી સળખાવી દાકતરે કપાટનું
બારણું ઉઘાડ્યું, અને તે અંદર પેઠા સામાન જેમતેમ અવ્યવસ્થિત
સ્થિતીમાં હતો ને ખુલામાં કોઈ ધોળું વસ્ત્ર ઓઢી બેઠું હોય તેમ
તેને જણાયું. તરત તેણે તે લુમડું ખસેડી તેનાં તરફ પેલી બત્તી કરી

તો તેને નક્કરે શું પડ્યું ? મોહીની પોતેજ ! રખેઆરી લુલ્લમી નહિ
 ચાલી હોય ? એમ ધારી પુનઃ તેના મોઢાપર દાકતરે ખતી ધરી; તેની
 ખાત્રી થઇ કે હું તપાસ કરવામાં જરાપણુ દગાપો નથી. મોહીની
 આ વખતે ખેલાન હોવાથી તેના હાથ ઝાલી આસલેથી તેણે તેના
 બીજાનાંપર સુવાડી. કપાટમાં થએલ ધડાકાએને લઇ કિસોરચંદ્ર
 વિગેરે સૌ દોડી આવ્યા હતા. તેને દાકતરે કુંકામાં પણુ સત્ત્વ હડીક-
 તથી યોગ્ય સમજીતી આપી મોહીનીને શુદ્ધિમાં લાવવા માટે દાકતરે
 ધણો પ્રયાસ કર્યો. થોડીવારે આખો જિવાડી. તેની દષ્ટિ પાસે કિલેલા
 દિલ્લેચંદ્રપર પડી.

“સ્વામી ! હું આપની અપરાધી છું. ક્ષમાકરો ! પાપનો ધડો
 કુટવાની વખતે અણુધાર્યા સચેખો આવી મળે છે. મારી બાબતમાં
 પણુ તેમજ અન્યું. આપે સર્વ જાણું હશે એટલે વધારે હવે શું
 કહું ? આપની બાંકર માંદગીનું મુળ કારણુ હું પોતેજ છું દરરોજ
 રાત્રીએ હું પોતેજ કપાટમાં આવી તમેને બધા પમાડવા માટે વી-
 ચિત્ર ચાળાઓ કરતી હતી. પાત ! મને માફ કરશો. આપને નવાઈ
 લાગશે કે તેમ કરવાનું શું કારણુ હશે ? બહાલા ! સત્ત્વ હડીકત અને
 કારણુ આપની પાસે નિવેદન કહું છું.”

“મને ક્ષયનો રોગ લાગુ પડેલ હોવાથી હવે હું બધી સકું
 તેમ નથી; એમ ચોક્કસપણે મને સમજાયું હતું. મારી માંદગીના
 ખમર આખા શહેરમાં ફેલાએલ હોવાથી મને ચોક્કસ પણે ખબર
 ખબત હતા કે પાસેના મહોલામાં રહેતી મુવાન ‘નહીની’
 મારા અવશાન સમય પછી આપની સાથે લગ્ન કરવાનો
 નિશ્ચય કરી બેઠી છે. મારે આપણે માણીમાં બેસી રહેવા જતા

હતા ત્યારે મધ્ય તે રસ્તામાં આવી આપનાં પ્રત્યે સ્થિત હાથે :
 કરી રહેતી એ હું જરાબર જોઈ ચકી છું. આથી મારું મન દિન
 પ્રતિદિન ઉદ્ધેમ પામી રહ્યું હતું મારી તમામ સંપત્તિને જોમ-
 વટો મારી પાછળ તે લેશે એવી પ્રયત્ન કર્યાએ મારા હૃદયમાં
 પ્રવેશ કર્યા. આથી પરિણામ એ આવ્યું કે તમેને કોઈપણ ઉપાયે
 મારી નાખવા જેથી તે નહીન. પોતાનાં વીચારમાં કોઈપણ રીતે
 કાવે નહિ. અને મારી સમૃદ્ધિનો જોગવટો લઈ શકે નહિ. આવા
 આનંદ વિચારોએ મારા હૃદયને ઘેરો ઘાલ્યો. તમેને પ્રાણ વિનાશ
 નામના સાથી શોધી આપવા માટે ઘણાં ઉપાયો અને પ્રયોગો
 મારા તરફથી કરવામાં આવ્યા પરંતુ તેમાં મને ફલ્ય પ્રાપ્ત
 થયો નહિ. હવે છેવટનો ઉપાય એ રહ્યો હશે કે તમેને લયમાં
 ને લયમાં લડકાવી કંમે કંમે ફીણકરી નાખવા જેથી સત્વર
 તમારું મૃત્યુ થાય. આમ કરવાનું મને યોગ્ય લાગ્યું આ વખતે
 મને સ્વાર્થાધિપત્યની પુરેપુરી અંધી ચકી ગઈ હતી જેથી સારાસારનું
 જ્ઞાન રહ્યું નહિ. ”

“ આત્માવસ્થામાં એક પ્રયોગ જાણતી અંદર વીજળીની
 બેટરીવડે અમુક જનની ગોઠવણથી કેવી રીતે પ્રકાશ પ્રસરી
 રહી સમા માણસને આંજી શકે છે ને તેથી અનુબંધને આગ્રહ
 કેવો લયપ્રદ લાગે છે તે બધું હું શીખેલી હતી. આ વખતે તેનું
 મને સ્મરણ થવાથી જોઈતા દાંત આપી તે ચંચ મબરમાંથી હું
 આપનાથી સુખ રીતે ખરીદી લાવી હતી, કે જે ચંચ આજસુધી મેં
 આપનાથી છાનું રાખ્યું હતું. ”

“ ઉક્ત કાર્યનાં વિજય માટે મારા રૂમની દિવાલમાં અને

શ્રવણગ્રહ માંહેનાં કબાટમાં જે જે ફેરફારો કરવાના હતા તે મેં આપ-
નાંથી જુમ રીતે કરાવી રાખ્યા હતા. આ દાકતરને પણ ખોલાવી
લાવવાનું કારણ પણ એજ હતું કે તમારી અંબીર સ્થિતી જોઇ 'હવે
તમે બચશો નહિં' એમ કહે. આથી તમારા મન પર તે શબ્દની
અસર થાય ને તમે જેમ અને તેમ ત્યાંથી મરણ પામે. મારી
દરેક મુક્તિ આ ભક્ષા પરગણુ દાકતરની આહે. હીમત અને
સ્વાત્મભોગની આકાંક્ષા વડે નિષ્કુણ થવા પામી છે. જેના માટે
હું પરમાત્માનો ઉપકાર માનું છું. ”

“સ્વામી ! બીન અંદેશે સર્વ હકીકત આપની પાસે જાહેર કરી
છે. મારો અપરાધ અક્ષમ્ય છે તે હું સારી રીતે જાણું છું. હવે હું
મારા પાપનો બદલો સહન કરવા પરમકૃપાળુ પરમાત્માની હજુરમાં
હાજર થાઉં છું. તમેને પસંદ પડે તો ખુશીથી નક્ષીની સાથે પ્રેમ
જોડશો. એજ મારી અંતીમ પ્રાર્થના છે. ”

બસ થયું. આખ ફેરવી. અને તેનો અમર આત્મા અન્ય પ્રદે-
શમાં પ્રયાણ કરી ગયો. કિશોરચંદ્રને યોગ્ય સાંત્વન આપી દાકતર
પેતાને સ્થાને ગયો. કિશોરચંદ્રની ખાત્રી થઇ કે ભુત પ્રેતાદિ એ
ખાત્રી ભ્રમણા છે.

સરલાએ પેતાના વિચારો જણાવતા દર્શાવ્યું કે-પ્રજાજનો !
વિભન્ન પાન ક્યાં પછી ચાતો જળરો પથરો ગળે વળગાડી જળથી
-બરેલા કુવા નધે જુસકો મારી બચીજવા માટે બાવીને ઝોલાંબા
આપી બેસી રહેવું એ જેમ નિર્થક છે તેમ સ્વાર્થીધીની કપટ-જનમાં
અપડાયા પછી તેમાંથી મુક્ત થવા માટે પુંછરેલ બળદની માફક સત્ત-
વીન દશમાં ખાલી બરડાઓ પાડવા એ પણ નિર્થક છે. મી. જી

એક સ્થળે ખડે જ રહે છે કે-વાર્ષિક રૂપ હજાર પાંડની આવક વાળી ભગીર પ્રાપ્ત થવાથી જેટલું સુખ ઉદભવી શકે છે; તેના કરતા વસ્તુ સ્થિતિની ઉચ્છી તથા સુખકર બાબત ગાતી કાઢવાની ટેવ પાડવાથી વધારે સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મી. હુના આ કીમતી શબ્દોનું અહરનિશ અધ્યયન કરવામાં આવે તો હું ધારું કે હાલ જે બૈમાદિક પ્રવૃત્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાય રહ્યું છે તેનો જલદી અંત આવે એટલું જ નહિ પરંતુ વસ્તુતા એ શું છે તે પણ પ્રકાશમાં આવે.

પ્રજાજનોનું દુઃખી હૃદય ચાલુ આશ્વતથી દ્રવીત થવાને લીધે વિવેક સુન્ય દશામાં તેઓએ પોતાના ઉદ્ધારો બહાર પાયા — “શાસ્ત્રાધારનાં કીમતી સૂત્રોને અવલંબી યોગ્ય દૃષ્ટિ સહીત કુદરતનાં અંધારણો સર્પથી જે હટીકન બહેર કરવામાં આવી તે યોગ્ય છે ખરી પરંતુ ભુત પ્રેતાદિનાં પ્રત્યક્ષ મેળાપને જાણ્યા છતાં શીઘ્રસુષ્ટી ના બાના નીચે તેને કીમતીનું સ્વરૂપ આપવું એ કેમ બની શકે ?

ભાનુમતીએ જણાવ્યું.—“કૂર અને ધાતકી વૃત્તિ વાળા મિત્રાંશ રાક્ષસોની કીમત જાણમાં સપડાએલ ભોકો ભુત, પ્રેતાદિને મન્ય થા તો પણ સ્વરૂપે માની લે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ અન્યને પણ તેવી અંધ માન્યતાનાં શુદ્ધામ બનાવે છે એ દેખીતું જ અશક્ય છે. સરલ કે જે મનુષ્ય માતો પણ સ્વરૂપમાં ભુત પ્રેતાદિને માની લેવામાં આવે છે તે વસ્તુતા એ મનુષ્ય કે પણ જ હોય છે. અતી લાંબો વખત થયા તેવી મલીન વાતોનું સ્મરણ થવાથી અને તેનાં પ્રત્યે દ્રઢ બદ્ધ નિશ્ચય થવાથી હૃદય લીરૂ બને છે. ક્રમે ક્રમે અસંખ્યની વૃદ્ધિ થતાં તેના પરમાણુઓની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. આવા પરમાણુઓની એક

આકૃત બંધામ છે, કે જે આકૃતિ પોતાના જન્મહાતાને બંધસંધામાં વધારે ને વધારે કહેલતી જાય છે. આથી બને છે એવું કે જ્યારે જુતવાળી સાબરેલી કે માનેલી જગ્યાએથી અંધારામાં પસાર થવાનું બને છે; ત્યારે અશુદ્ધ વિચારોનું સ્મરણ થતા ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે. તેવામાં તે જગ્યાએ કોઈ મનુષ્ય કે પશુ નજરે ચડે તો તરત જ તેને જુત તરીકે કદાચી લેવામાં આવે છે. જેને લાઇ કંપતા વાયુનો ચેડે ભમળીત દશા ભોગવવાનો વખત આવી પહેંચે છે. વિદ્વાનો કહે છે કે- 'ચાદ્રસી માલના ચસ્ય સિદ્ધીર્ભવતી તાદ્રસી.' જે મનુષ્ય જેવી ભાવના આવે છે તેવું ફળ તાદ્રસ્ય મળી ચુકે છે. ઉપરોક્ત મુજબ પિતાચી કૃતિવાળા માનવ રાક્ષસોની સ્વાર્થ સાધક વૃત્તિ એટલી હદે પહોંચી વળે છે કે મોટામના ડોળમાં ખપવા માટે જ્યાં ત્યાં જુત પ્રેતાદીની અસલ વાતો પ્રગટ કરી તેનાં તારક તરીકે પોતાને જ ઓળખાવે છે તેથી બિચારા બાળ જીવો બાલ દેખાવનાં અવલોકન વડે તેની દ્રઢજનમાં ફસાઇ પડે છે. આ સ્થળે હું તમોને એક દર્શાવ આપીશ.

અજ્ઞાનપુર નામનાં એક નાનાં ગામડામાં કાળીચો નામનો કુળી રહેતો હતો. તે દેખાવે સ્વામ અને હાંગણો હોવાથી તેનું મુખ મંડળ અતી ભયપ્રદ દેશને પ્રાપ્ત થયું હતું; દેશને તેના દરેક સારી-રીક અવધવે કદાચી અને અતી મલીન દેશનું જ્ઞાન કરાવી રહ્યા હતા; હૃદય ક્ષેત્રમાં કપટ રૂપિ ક્યારા મધ્યે અતીતિ ખીજનું આરોપણ કરી સ્વાર્થ લાલસાએ પાર પાડવા માટે તેણે એવી તો પ્રતીક્ષતા મારણ કરી હતી કે મહાન સમર્થ મનુષ્યો પણ તેમની દ્રઢજનને એકમતી સહતા નહિ; મુખે મીઠું મીઠું બોલી અન્યને ફાલી ખાવામાં

તેણે મહાન કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હતી; અને છેવટે ખુશામત તથા આપ ખુદીનાં યગદંડમાં મરીએનાં દ્રવ્ય રૂપી રક્તનું બળીદાન અર્પણ કરવા માટે તેણે ખરેખર એક જીવતા ચમની હયાતી સંપૂર્ણ રીતે બતાવી આપી હતી.

આમમાં મુખ્યત્વે કરીને ક્યુપી લોકોની વસ્તી વધારે હતી. સર્વ કોઈ પોતપોતાની મર્યાદિત સ્થિતિમાં સંપ સલાહથી વર્તી પોતાનાં જાન બાલનું રક્ષણ કરી શકે તેના માટે એક મોભાદાર અને મુખી માણસને આમ તરફથી સર્વાનુમતે નીમવામાં આવેલ હતો. જેને સર્વ કોઈ 'પટેલ' કહીને બોલાવતા. દરેક પ્રકારનાં વાંધા વહીવટ નો સુકાદો પટેલને આવરો પડતો. લોકો પટેલનું માન સારી રીતે જાળવતા હતા. હુકામાં પટેલ તે મામનો એક ધણી તરીકે મનાતો હતો.

કાળીયો કાળી એ એક ક્ષત્રીય દેવી બ્રહ્મા હતો. પોતાનાં ધરમાં દેવીની મુર્તિ ખેસાડી તેની પાસે અહરનિશ જાગ્રત કિર્તન કરવા લાગ્યો. વૃત્તની મધ્યે કંદની મધુરતાને લઈ લોકોનું હૃદય તેના તરફ આકર્ષાવા લાગ્યું. જેમ જેમ લોકો તેના તરફ માયાળુ થતા ગયા તેમ તેમ તેણે જ્ઞેમ, પ્રપંચ, અને ધર્મીય ક્રીયાની જાળ પાયરવા માંડી. રક્ત રક્તે કાળીયો કાળી દેવીનો પરમ બ્રહ્મા છે; અને દેવીની મહાન કૃપા વડે તે મંત્ર, જંત્ર, હત્યાદિ સારી રીતે જાણે છે. એવી દ્રઢ શ્રદ્ધા લોકોનાં હૃદય સ્થાનમાં સંપૂર્ણ રીતે નિવાસ કરવા લાગી. આથી બન્નું એવું કે કાળીયા કાળીની આજીવકા વિષેની મહાન ચિંતા નષ્ટ પામી.

હાલમાં ખેસાડવા; લોખંડની સાંકળો લઈને ધુણવું; કાથના પંજાઓ જમીન પર પછાડી મહાન બચકર મર્જનાઓ કરતી; દા-

જુઓ જોઈ આપવા; કોઈને પુત્રનું, તે કોઈને લક્ષ્મી પ્રપાદનું વ-
ચન આપવું; પ્રજાનાં જુદા જુદા રીતે ખુલાસા આપવા; અને આ-
સપાસનાં ગામેગામે જુવાઓને ખોલાઈ મોટી ધનસો મચાવવી આ
તેનું નિત્ય કર્મ થઈ પડવાથી ગામનું સ્ત્રી મંડળ તેા નને એક પ્રભુ
તરીકે માનવા લાગ્યું. અનેક પ્રકારનાં જોઈની દીકરીઓ તેની પાસે
આ વા લાગ્યા. કોઈ કહે મને જુન વળગ્યું છે; કોઈ કહે કે મને
સત્રીનાં વખતે પિસાચ કનેડ છે; કોઈ કહે કે મને સ્વપ્નમાં મુડેલ
દેખાય છે. કોઈ કહે કે મને ખીજડીએક મામે સુખે જ પવા દેતો
નથી; કોઈ કહે કે મારા દીકરાને જનનો વળગાડ છે; કોઈ કહે મારા
બાપ પર ડાહ્યની નજર પડી છે; કોઈ કહે કે મારી મા રોજ રાત્રે
એકદમ ભડકાને જાગી ઉઠે છે; કોઈ કહે કે મારી સ્ત્રી પર કે.ઈએ
મુઠ નાખી છે; કોઈ કહે કે મારી પુત્રી પર બ્યંતરીએ લોહીના છાંટા
પણ રહેવા દીધા નથી; કોઈ કહે કે મારો અનેવા કાળીચોદસને દિ-
વસે જોગણીઓની છાયામાં આવી જવાથી લેશો બતા મયો છે; અને
કોઈ કહે કે મારો કોકો નવરાત્રીને દિવસ પાણીનાં કુંડાળામાં આવી
જવાથી ચિત્તભ્રમ થઈ ગયો છે. છતાં દિ દરખાસોનાં ધ્વનિ તે સ્થળે
પ્રસરી રહેવા લાગ્યો. કાળીચો તે સર્વને દેવીની અકૃપાનું પરિણામ
જણાવી સ્વાર્થ સાધક વૃત્તિદારાએ દેવી સમક્ષ નૈવેદ્યાર્થિક પહોંચા-
ડવાનું કહી મંત્રસંહિ પ્રયોગો વડે (લોકો જણી થઈ કે આ મંત્રો-
ચાર કરે છે તેમ બાબ દષ્ટિએ માત્ર હોઈ રહ્યાવવાનો આજો)
આશ્વાસન આપવા લાગ્યો. 'કાગને ખેસણું અને તાડને પડણું' એ
કામતાસીક ન્યાય મુજબ કેટલાએકને આરામ થવાથી સર્વ કોઈ
કાળીચો કાળીને અવતર તરીકે માનવા લાગ્યા.

કાળાનુક્રમે કાળીયાનું પરિખળ વિદ્યુત પ્રવાહની માફક ચોમેર પ્રસરી રહેવા લાગ્યું; અનેક પ્રકારની રાક્ષસી પ્રેરતિનો હ્રદય થવા લાગ્યો; આશ્ચર્યમય ધર્તીંગ ક્રિયાનું સામ્રાજ્ય સ્થપાવા લાગ્યું; અને બહેમાદિક પ્રેરતિના પ્રણાલીકા દીન પ્રતિદીન વૃદ્ધિમત્ થવા લાગી. લોકો અશિક્ષીત, મલીન વૃત્તિવાળા, અને ક્રસંસ્કારી હોવાથી તેની સારી નરસી દરેક માગણીનો સ્વીકાર થવા લાગ્યો. જુલેયુકે પણ તેની કોઈ પણ માગણીનો અસ્વિકાર ન થાય તેને માટે સંપૂર્ણ કાળજી રાખવામાં આવતી. દેવીનાં બાનાં હેઠળ આવી આપખુદી પ્રખળ સત્તાનું એ સંખલીત સામ્રાજ્ય લોકોનાં હ્રદય સ્થાનપર ચલ્લ-વવા માટે ભાગ્યશાળી થવાથી કાળીયો રહે રહે નિર્દોષ સ્ત્રીઓનાં સતિત્વ રૂપી કિમતી આભુષણને પણ મલીન કરવા માટે જરા પણ આંચકો ખાવા લાગ્યો નહીં. પરંતુ આદિ જાનનાં અગ્રગણ્યોને પોતે ગુલામી સ્થિતીમાં સપડાવેલા હોવાથી મદોન્મત સાંઠની માફક ચોમેર ઇચ્છાનુસાર વર્તન ગુજારવા લાગ્યો. લોકો હસ્તે વધને તેના આવા હડહડતા જુલમી અત્યાચારને સત્યાચાર માની તેની દરેક પ્રકારે સેવા કરવા લાગ્યા. એકદા કાળીયાની કિસ્કે-રણીથી પટેલે ગામમાં સાદ પડાવ્યો કે-“દેવીનું” ફરમાન છે કે કોઈ પણ નવ પરણીત સ્ત્રી એ સ્વસુર મહે આવતા પ્રથમ રાત્રી પોતાનાં માલીકોની આજ્ઞાનુસાર કાળીયા કોળીને ત્યાં દેવી આવાસે ગુજારવી. જો કોઈ આ ફરમાનનો ભંગ કરશે તો નવ પરણીત સ્ત્રી ને તેના માલીકો તેમ કરતા અટકાવશે તો તે બન્ને દેવીની અકૃપાનો શોભ થશે.” આથી સર્વ લોકો શોભ પામ્યા. પરંતુ જો આ હુકમનો અનાદર કરવામાં

આવશે તો દેવી કાપાયમાન થશે અને કાળીયો મંત્રવ્રદિ પ્રયોગોવડે કાંઈ કરી શકશે અને સુખેથી જીવવા પણ દેશે નહિં. માટે જે વાચ તે સારસાઈ એમ ધારી આ નૂતન કામદાનો કાળજી પુરવઠે અમલ કરવા લાગ્યા. સત્ત્વની અમુક વ્યક્તિઓ આ અન્યાય સહન કરી શકી નહીં. તેથી પટેલ સમક્ષ આવી આપયુદ્ધની અતિ પ્રવૃત્તિ માટે ખેદ ધરી તે વ્યક્તિઓ કહેવા લાગી કે કાળીયો કાળી દંન્દ્ર-જન્ય છે; એટલું જ નહિ પરંતુ તે એક મોટો સફેદ ઠમ છે. માટે આમ ન થવું જોઈએ. પણ પપુડીનો નાદ કાણુ સાંભળે ? એક વિ-
દ્વાન અંધકાર ખરું કહ્યું છે કે-

સારા થમા સરદાર, માડરનાં વાઢે મળાં;

સાવજ તણાં શિકાર, વીરલા ખેલે ત્રિશમાં.

“અખરેખર લોક સમુદને આત્મ ત્રિશાસન હોવાથી તેઓ પોતાના એક નામક તરીકે કાઠને શોધી લે છે. આ નાયક ખરું ખોટું પારખવાની અવકાશને લીધે જડયુદ્ધ વાળો હોવાથી તેની પાછળ પાછળ દોરા તો લોક સમુદ પરીણામે નાયક સાહત વિનાશની ખા-
ઇમાં હોમસ છે.” અગ્નિપુર મામનો પટેલ પણ જડયુદ્ધ વાળો અને તેની આગમાં વર્તાનાર લોકો પણ જડયુદ્ધ વાળા એટલે પુછ-
તું જ શું ? ખીયારા એ ચાર-સલનાં જીરાણુઓ સમુદના અંધકાર ખાસે શું કરી શકે ? નીરપાયે તેઓને પણ તે અંધકારમાં અવકાશ જ પડે. ઉક્ત સત્તાનાં જીરાણુઓનો અવાજ ફોમટ ગયો. પરિણામ કાંઈ આવ્યું નહિ. ઉધટો નકામાં પટેલનો વીરસકાર સહન કરવો

* જૈનાહત્તુ પત્ર. પુસ્તક ૧૮. સન્ ૧૯૧૬. માર્ચ અને જુનનો અંક, આપણી આસપાસ ચાલતું સાચું નુકસાં એ લેખમાંથી.

મહો. ચંદ્ર લેખા નામનાં પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે—

ઉપખતી.

ફડો પડે પહાડ જે કિલ્લ દુટી, ઝડી મહા બંદુક મણું બુટી;

બલી અણી બાણની કે કટારી, કુડો તીરસ્કારનો માર કારી.

ભાવાર્થ:—આ કોમળ શરીર પર અકસ્માત રીતે કદાપી પહાડ દુટી પડે તો તે પણ સારો; યા તો મહા બંદુક, કે જડીબુટીથી જીવનની સમાપ્તિ થાય તો તે પણ સારી; એટલુંજ નહિ પરંતુ બાણની તીક્ષણ અણી કે કટારીથી આ દેહમાં ઝીણાં ઝીણાં છીનો પાડવામાં આવે તો તે પણ સારા; પરંતુ તીરસ્કારનો વચન પ્રહાર કે જેનાં કારી ધા ની મહાન તીક્ષણ વચ્ચેનાં ખરેખર અક્ષમ્ય છે.

કોઈએક અનુભવી મંથકાર બાજબી જ લખે છે કે—

જુગતે રૂઝી જાય, તિખા ધા તલવારનાં;

રૂઝ્યા નહિ રૂઝાય, જીમ તણાં ધા જમતમાં.

ભાવાર્થ:—તીખી તલવારના ધાથી ધવાએલો ચાણસ કોઈ દિવસ પણ પોતાનો ધા ઝાઝી શકે છે; પણ વચન પ્રહારનો કારી ધા રૂઝવો એ મહા કઠીનમાં કઠીન છે.

પટેલનાં તિરસ્કારે બિચારા સત્ત્વનાં જીવાસુએને બારે દુઃખ પેદા કર્યું; પરંતુ નિરપાય કારણ કે તેનો આપખુદી સત્તા પાસે કોઈથી ઠકી શકાય તેમ હતું નહિ. *એક અકલ્પિત રાજાને બીશુક તરીકે—રોહલીનાં ટુકડા માટે ચાચના કરતાં જોવાથી સદૃશ્ય જોનાર ને જે દુઃખ થવું સંભવીત છે તે કરતા હજાર ગણું દુઃખ ભાવિ શિદ્ધ આજનાં મનુષ્યને—સત્યનાં જ્ઞાનને પ્રતિક્ષણ

અવહારમાં તેમજ ધર્મમાં બીજાઓનાં જ અલીપ્રાય કે આજ્ઞાને ગુપ્તગુપ્ત તામે થઈ ગાડરની માફરનીચે મોઢે પાછળ પાછળ આલેજા જતો જોવઃથી થવું જોઈએ.” સત્યનાં જગાસુ-ઓની પાપતમાં પણ તેમજ બનેલું હોવાથી—અરે ખુદ પોતાને પણ પટેલની જોડુકમી વાસે ગાડરની માફક નીરપાયે તણાવું પડેલ હોવાથી તેઓના હૃદય પ્રદેશમાં શોકાગ્નિ પ્રદિપ્ત થવા લાગે.

સાથી કુદરત આ અધમ અત્યાચારની કુટીલ પ્રવૃત્તિને જોઈ શકી નહિ. મલીન વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિની અમાવાસ્યામાં સુખ્યત્વે કરીને તેના જ જન્મદાતાને અથડાવાનો દુઃપ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે; એ નિઃશંસય છે. રાવણની અતિ પ્રવૃત્તિએ તેના જનમાલનો ભોગ લીધો; કોરવોના અતિ પ્રવૃત્તિએ તેનાં સર્વથિનું હરણ કર્યું; પદ્મોત્તરની અતિ પ્રવૃત્તિએ તેને સ્ત્રી સ્વાગમાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પાસે માફી નગારી; સીદ્ધરાજની અતિ પ્રવૃત્તિએ તેને રાણકદેવી નાં આપનો ભોક્તા બનાવી નિર્વેશ કર્યે; ઔરંગઝેબની અતિ પ્રવૃત્તિએ તેને બંધુ પતિન તારલદે સમક્ષ હતાસ પમાડ્યો; અને કરણધેલા અતિ પ્રવૃત્તિએ તેને મુગસાનાં હાથથી પિરલવ પમાડી ગરવી શુજરાનનું અધીપત્યપણું છીનવી લીધું. કાળીયાની અતિ પ્રવૃત્તિએ મલીન વૃત્તિ એ તેના વિનાશ માટેનું ગુપ્ત તત્ત્વ આ પ્રાચીનપદ પર ક્યારનું એ નિર્માણ કરી રાખ્યું હતું; પરંતુ તેની આ મિયારા કાઢવાનાં કીડાને શું બાન હોય ?

મહાનુભવીઓનું કથન છે કે—“વિનાશ કાળે વિપરીત શુદ્ધિ” એ ન્યાય મુજબ કાળીયા કાળીનો વિનાશકાળ પાસે જોવાથી કુદરતે એવો જોગ સાધી આપ્યો કે તે ગામમાં પ્રેમચંદ્ર કરીને

એક વાણીયો રહેતો હતો. તેની આર્થિક સ્થિતી ધણી દયાનનક હતી. હાંગ, મરી, મરચું, મીઠું ઇત્યાદિની મામમાં ફેરી માસે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. સમયનાં પરિવર્તનની સાથે વસ્તુ સ્થિતીમાં પણ અનેક જાતનો ફેરફાર ચાલુ છે. જે ગુલામની કળી નીલા પડ માંહેનાં ધોર અંધકારમાં અચડાયા કરે છે; તેજ ગુલામની કળી સમયનાં પરિવર્તનને લઈ ઉકત નિલા પડને બેઠી ખીલતા પુષ્પની સાથે સુરમ્યતા ધારણુ કરે છે. જે મીઠી મધુરી કાચલ સુર્પની ઉચ્ચતાવડે અશોક વૃક્ષનાં બરિમલુત થતા લાલીત્ય ને જોષ રૂઢન કરે છે; તેજ મીઠી મધુરી કાચલ સમયનાં પરિવર્તનને લઈ જળવૃષ્ટિવડે ખીલતા ઉપરોક્ત પ્રિય વૃક્ષનાં લાલીત્યને નીરખી અત્યાનંદમાં મગ્ન બને છે. અને જે સૌંદર્ય કમળ સુર્યાસ્તને લીધે સંકુચીત દશામાં ગૌરવતાર બને છે; તે સૌંદર્ય કમળ સમયનાં પરિવર્તનને લઈ અરણોદય થતા વિકશ્વર બની બોગી બ્રમરોનાં ગુંજરવનું રમ્ય સ્થાન બને છે. પ્રેમચંદની આગતમાં પણ તેમજ બન્યું. ગરીબ ખીયારો પ્રેમચંદ કે જે મહા વીચિક્ષણ અને બુદ્ધિશાળી હોવા છતાં મરીબાધને લીધે એક વખત મૂર્ખની પંકતિમાં ગણાતો હતો; તે સમયનાં પરિવર્તનને લઈ મુખ સામગ્રી પ્રાપ્ત થતાં અગ્રગણ્યમાનો એક ગણાવા લાગ્યો.

સમય સમયનું કામ કર્યે જાય છે. એકદા તે પ્રેમચંદે ગૃહ-સ્થાશ્રમની નૂતન મુસાફરીમાં પ્રવેશ કર્યો. આજે ગૃહસ્થાશ્રમની પ્રથમ રાત્રી હોવાથી ધોરણુ મુજબ દેવી આગાનું પાલન કરવા માટે કાળીયા કાળીને સંતોષ આપવો પડશે. એ વિચારે તેનું હૃદય સ્થાન ધેરી લીધું. તેની સહસ્ર વિવેક બુદ્ધિ આવા અનિષ્ટ રાક્ષસી અત્યાચારને કોઈ રીતે સહન કરી શકે તેમ હતી નહીં. કારણ કે આ સર્વ ધુર્ત-ક્રિમાનો દ્રોપસિન છે એમ તે સારી રીતે જાણતો હતો. છતાં પણ કાળીયા કાળીની જોડુકમી અને *પટેલની આપખુડી સત્તા સામે એક

અવગણ્ય ઉચારી શકાય તેમ હતું નહિ. વ્યાખ્યાન સાદીત્વ
સાંભળકારે જણાવે છે કે—

इदम पदुक पादं जर्जरः पञ्जरोज्यं,
विरमति न गृहेऽस्मि न्कूर मार्जारयात्रा

शुक मुकुलितजिहः रयीयनां किं

वचोभि स्तववचन-विनोदनादरः पामराणाम्.

સાવાર્થ—હે પોપટ આ ટુટેલ કપાડ છે; અને આ તારું
પાંજરું પણ જીર્ણ થઈ ગયું છે; તેમ આ ઘરમાં નિદેય એવા ગિલા-
ડાઓનું આવવું બંધ પડતું નથી. માટે તારી જીભને દબાવી સ્થિર
થઈ જા. કારણ કે તારા મધુર વચનોથી આ સ્થળે શુ કળ છે ?
કેમકે તારા બાધણનું શ્રવણ જો નિલાડાને થશે તો ફેલડી તારા
પ્રાણની હાની થશે.

પ્રેમચંદનું ઉપદેશ કથન આ વખતે પંથમીધ્યક્ષો ને શું અ-
સર કરી શકે ? એમને દષ્ટિ કરતા વિજયની આજ્ઞા નિરાશાના અંતર
પટમાં છુપાએલ હોવાથી માત્ર ડુંદુભારામની મના હોવા છતાં પ્રેમ-

* પ્રાચીન સમયમાં પટેલની સત્તા તે એક રાજસત્તા બરોબર
જણાતી હતી; એટલે કે તેની સારી કે નરસી, હિતકર કે અહિતકર
અને સત્ય કે અસત્ય એમ દરેક પ્રકારની આજ્ઞા ઉઠાવવાને માટે
લોકોને તૈયાર રહેવું પડતું. પટેલનો જરા માત્ર પણ તિરસ્કાર લોકોને
અસહ્ય થઈ પડતો હતો. † કાળીયો કાળી અને પટેલ. ‡ દયારામ
એ એક સત્યજ અને સુશુદ્ધ આત્મા હતો. એટલુંજ નહિ પણ પ્રેમ-
ચંદનો બાળ મિત્ર હતો. બ્યારે પટેલે નવ પરણીત સ્ત્રી માટે કમદો
હડયો ત્યારે તેની પાસે જનાર સત્યનાં જીવાસુઓમાં તે પણ સામેલ હતો.

અંદે પોતાની નવ પરણીત સ્ત્રી કે જેનું નામ હમણા હવે તેને સર્વ પ્રકારે વાકેશ કરી દેવી આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે સત્વર દેવી આવશે કાળીમાને ત્યાં જવા સૂચવ્યું. સાધવી કમળા આ અન્યાય કોઈ રીતે સહન કરી શકી નહિ. “જે દેવ, જે ગુરુ, જે ધર્મ આત્મા-ચારની અભાવાશ્યામાં હડસેલવા માટે જે હુકમીનું સેવન કરતો હોય; તે દેવ, તે ગુરુ, અને તે ધર્મ સમસ્ત સૃષ્ટિને ખાલી બોજાડપ થઈ પડે છે.” એ કામતી સૂત તેના હૃદય સ્થાનમાં પીયર પક્ષનાં સુ સંસ્કારને લઈ રમી રહ્યું હતું. સતિત્વનાં કીમતી આવેશ પાસે પતિ આજ્ઞાની મદત્વતા તેને નજીરી જણાવા લાગી. આખરે નિતાન ભાવ પતિ સમક્ષ નિવેદન થયું કે “આપની અયોગ્ય આજ્ઞાને હું કોઈ રીતે માન આપી શકું તેમ નથી.” આથી પ્રેમચંદે દેવી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતા બરિષ્ખમાં ફેટલું સહન કરવું પડશે તે વિશેષ સ્પષ્ટિ કરણથી સમજાવ્યું છતાં પણ કમળાનો દ્રઢ નિશ્ચય છયો નહિ. આથી પ્રેમચંદના આતંદનો ખાર રહ્યો નહીં. કમળાનું સતિત્વપણું તેને સંતોષ સાગરમાં ઝુલાવા લાગ્યું. અને શાણ્વી કુદરતની અપૂર્વ કૃપાને તે ધન્યવાદ આપરા લાગ્યો. દ્વારામને આ ખુશ ખબર પ્રેમચંદ માર્ફત મળતા કમળાનાં હૈય ચારીત્ર માટે અને તેની ધૈર્યદૃષ્ટિ તથા વખતસરની જાહેર હિમન માટે તે શ્રીદા થયો. પ્રેમચંદનાં સંસ્કારી હૃદયમાં સાધવી કમળાનાં હૈય વિચાર માટે ધણું માન પેદા થયું એ તો દેખીતું છે કે—

*આત્મ સુંદર હૃદય સુંદર, સુમન સુંદર સુંદરી;

સૃષ્ટિ તણાં સૌંદર્યનો શબ્દગાર સજતી સુંદરી.

*પરકીય.

ચાતુર્થ સુંદર સ્નેહ સુંદર, કુળમણી શ્રદ્ધ સુંદરી;

સુંદર બની સુંદર બનાવે, માત્ર એ ગુણ સુંદરી.

ભાવાર્થ:—જેનો આત્મા પવિત્ર અને નિર્મળ હોય, જેનું હૃદય સતિત્વનો આવેશ માટે અદ્વૈત ભાવના વાળું હોય, અને જેનું પ્રેમાળ મન મંબીર તથા દાંભીક વૃત્તિથી અલગ હોય તેવી આદર્શ સ્ત્રી બહે ગરીબી દશા ભોગવતી હોય તોપણ તે પોતાનો ગરીબી યોશાક ધારણ કરતી વખતે કેમ જાણે સમસ્ત સાધનો શણગાર ધારણ કરતી હોયની ! આવી સદ્ગુણાંકૃત બાયાનું જીવન વૃત્તાંત રૂપી ચાતુર્થ મનમોહક હોય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેનો હાર્દિક નિર્મળ સ્નેહ પણ એવો તો કિંચ પ્રકારનો હોય છે કે તેની છાયામાં આવનાર દરેક પ્રાણી શાન્તિ પામે છે. ગૃહ રાજ્યને સૌંદર્ય બનાવનાર આવી વિદુષી સ્ત્રી સર્વત્ર મણીરૂપે પુખ્ત છે અને કિંચ ચારીત્રી પોતે સૌંદર્ય બની અન્યને પણ સૌંદર્ય બનાવવા પાછળ સ્વાત્મભોગનું બળીદાન આપી ‘ગુણસુંદરી’ નું કિંચુ માન મેળવવા ભાગ્યશાળી બને છે.

દંપત્તિની સુખમય રાત્રી વીતિ પ્રભાત થયું. કાળીયો કોળી, પટેલ અને તેનાં સામીતો પ્રેમચંદની આ વર્તણૂક માટે ખેદ ધરવા લાગ્યા; પરંતુ કાળીયો કોળી સમયસૂચક અને દિર્ઘદષ્ટિ વાળો હોવાથી પ્રેમચંદ તરફ જાહેર રીતે ગજાની ન દર્શાવતા વધારે ને વધારે મળતા ચાલું બતાવવા લાગ્યો. અને વખત આવે કાર્ય સાધી ભેલું એ માન્યતાને મજબુત પણે વળગી રહ્યો. ખરેખર દુર્જન મનુષ્યોની દુર્જનતા હદ છોડીને પણ આમળ વધે છે. વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંમહકાર કહે છે કે—

સાર્દુલ.

ગાઢં શ્લિષ્યતી દૂરતોઽપિ કુરુતેઽભ્યુત્થાન માર્દેક્ષણો
 દત્તેઽર્દાસન માતનોતી મધુરં વાક્યં પ્રસન્ના નનઃ ॥
 ચિતાન્તર્ગ તવજ્ઞનો વિનયવાન્ મિથ્યાવધિ દુષ્ટધી
 યો દુઃસ્વામૃત ભર્મણા વિષમયો મન્યે કૃતો દુર્જનઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—દુર્જન મનુષ્ય ખીજને મળતા એકદમ મજાનુત
 રીતે ભેરી પડે છે; અને છેટથી પણ આંસુ વાળી આંખ કરીને ઉભો
 થઈ જાય છે. પાસે જતા પ્રસન્ન મુખ રાખીને અર્ધુ આસન આપે
 છે; તથા મધુર વાક્યને પણ જન્મ આપે છે. પરંતુ ચિત્તમાં છેતર-
 વાનું કામજ કર્યા કરે છે. એટલે આ મનુષ્યને કેમ છેતડે ? એ
 વિચાર કર્યા કરે છે; અને ઉપરથી વિનયનો ડોળ કરે છે. દુષ્ટ બુદ્ધિ
 વાળો દુર્જન મનુષ્ય મિથ્યાપણાની અવધીરૂપ છે એટલે દુઃખ (વિષ)
 તથા અમૃતનાં સ્થાન રૂપ એવા બ્રહ્માએ ઝેરમય (ઝેરમાથી જ.)
 દુર્જનને ઉત્પન્ન કર્યા છે એમ હું માનું છું.

આથીજ કહ્યું છે કે:—

* કદી ન પોયે કોઈ, દુર્જન ને દુર્જન વિનાં;

જેમ ધુવડને જોઈ, કષ્ટ દીયે છે કાગડા.

કાળીયાની દુર્જનતાને પ્રેમચંદ સારી રીતે જાણુતો હતો; અને
 તેથી જાણે અજાણે તેનાં મધુર વચનમાં નહિં હસાવા માટે તે અહ-
 રનિથ કાળજી રાખતો હતો. રહેતે રહેતે આ ખીના ચોમેર પ્રસરી
 રહેવા લાગી. સોને શવે તેની વાતો કરવા લાગ્યા કોઈ કહે કે

પ્રેમચંદનું આવી બન્યું; કોઇ કહે કે તેની ગેરવર્તણૂક માટે દેવીને મહાન કોપ થશે; કોઇ કહે કે હવે કાળીયો કાળી પ્રેમચંદને ખરાબર સપાટામાં લેશે; કોઇ કહે કે એમાં પ્રેમચંદનો વાંક નથી, પણ તેની સ્ત્રી બહુજ હલીલી લાગે છે તેથી આમ બન્યું; કોઇ કહે કે પ્રેમચંદ નાસ્તીક છે; કોઇ કહે પ્રેમચંદ દેવી આરાતું ઉલંઘન કર્યું તે સારું કર્યું નથી; કોઇ કહે કે પ્રેમચંદનાં પાપના છાંટા આખા ગામમાં ઉડશે; કોઇ કહે કે આપણે તેની સાથે કોઇ પણ જાતનો વ્યવહાર રાખવો નહિ; અને કોઇ કહે કે પટેલને કહી તેને ગામમાંથી કાઢી મુકવો જોઈએ. ઇત્યાદી ચર્ચાએ બપોર ૩૫ પકડ્યું. ખરેખર દુનિઆ દોરંગી છે. x જ્યારે સત્યમય શક્તિ કોઇ મનુષ્યમાં જોવામાં આવે છે ત્યારે ‘દુનીયા’થી-‘જડ’થી-‘મૃત્યુ’થી-‘નબળાઈ’થી ગુલામી થી બંધાયેલી વ્યક્તિઓ ભીતરમાં ઇર્ષાની આગ અનુભવે છે-રે તે આનંદી શક્તિ ધરાવતા મનુષ્યનાં સગાઓ અને સંબંધીઓ પણ ઇર્ષામાં બળવા લાગે છે અને પેલા સુખી-આનંદી-બળવાન મનુષ્યને તહેના ‘સ્વર્ગ’ માંથી ખેંચી પાતાનાં ‘નરક’માં ઉતારવાના પ્રયત્નમાં અજમાવે છે. તેઓ તેની હાંસી કરે છે. તેના ઉમઠા શબ્દ કે આશય કે કૃત્ય ઉપર બ્રૂષ્ટતાનો રંગ ચડાવે છે (અર્થાત્ ‘આરોપ’ મુકે છે.) અને તહેનાં માર્ગમાં કાંટા અને પથરા તથા બળતા કાલસા નાખે છે. ”

એક વિદ્વાને ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે:—

§ રંગીકું નારંગી કહે આતી કું કહે નાવ;
ચલતી કું કહે ગાડી, એની દુનિઆ આડી.

x જૈનહિતેચ્છુ સને ૧૯૧૬. માર્ચ અને જુનનો અંક ‘નગ્ન-સત્ય’ નાં લેખમાંથી. § પરકીય.

મીઠા કું યુરા કેવે, યુરા કું મીઠા કેવે;
સાશી જો હે મંદા, એસી દુનીયા અંધી.
પાણીકું વાઢી કેવે, વાઢીકું કેવે પાણી;
કરનાકો નોકર કેવે, એસી દુનિયા ચાણી.

ભાવાર્થ:—નારંગી નામનું સુંદર ફળ કે જે મધુર અને સ્વાદિષ્ટ હોવા છતાં દુનિયાએ તેનું નામ ‘નારંગી’ એટલે રંગ વિનાનું અસ્વાદિષ્ટ કલપ્યું; નાવ-વહાણ બર સમુદ્રમાં આતી નામ ચાલ્યું આવે છે છતાં ‘નાવ’ એટલે નથી આવતું એમ નકી ક્યું; અને સેંકડો માઈલની મુસાફરી કરતી ચલતી નામ ચાલી આવતી રેલગાડી કે જેનું નામ ‘ગાડી’ એટલે નથી આવતી એમ બહેર ક્યું આમ આ દોરંગી દુનીયાનો આડો વ્યવહાર છે. સાકરનું યુર કે જે સ્વાદમાં મીઠું-સ્વાદિષ્ટ છે છતાં દુનિયાએ તેનું નામ ‘યુર’ એટલે ખરાબ પાડ્યું; મીઠું નામ નીમક ખાઈ ઝેર હોવા છતાં તેનું નામ ‘મીઠું’ એટલે સ્વાદિષ્ટ પાડ્યું; અને ચલમ કુંકનારાઓ ચલમની નીચે એક દુર્ગંધ મારતું નાનું કપડું રાખે છે જે મદા મલીન અને ખરાબ વાસ મારતું હોય છે છતાં તેનું નામ ‘સાશી’ એટલે સાદ-સ્વચ્છ પાડ્યું. આવી રીતે દુનીયા છતી આખે આધળી પને છે. ગૃહ આંગણે મેખાનો આવતા માંદ જોજનથી તેનો સતકાર કરતી વખતે ‘વાઢી’માં ધી નાખી પીતસવામાં આવે છે કે જે ‘પાણી’ નામ પાળવા વાળી-પોણવા વાળી છે છતાં દુનિયાએ તેનું નામ ‘વાઢી’ એટલે વાઢો નાખવા વાળી-કાપી નાખવા વાળી પાડ્યું; તિક્ષણ ધાર વાળી ‘પાણી’ નામ છરી કે જે જોતજોતામાં જખમ કરે છે છતાં તેનું નામ ‘પાણી’ એટલે પાળવાવાળી કહ્યું; અને નોતર બિચારો આખો દિવસ મધા પૈતરૂં કરતો હોય છતાં તેનું નામ ‘નો-કર’ એટલે નથી કરતો એમ નકી ક્યું. આવી રીતે

અનેક પ્રકારનાં જાણ્યાં છતાં અસત્ય ચાળાઓ કરવા વાળી અદ્દા દુનિયા છે.

લોકો પોતાને શેવે તેમ આ વ્રાત દંપતિને પળવી રહ્યા હતા; તેવામાં એકદા તે ગામમાં સીતળાનો રોગ ફાટી નીકળ્યો. નાનાં મોટાં સર્વ મનુષ્યો તે રોગમાં સપડાયા લાગ્યા. લગભગ પાંચસો માણસની ટુંકી વસ્તીમાં દરરોજ પાંચ સાત કેસ થવા લાગ્યા. આથી ચોમેર કચ્છાજનક વિલાપો વડે અશાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાવા લાગ્યું. લોકો પ્રથમથી જ અજ્ઞાન, બહેમી, અને ખીકણ હોવાથી આવી કઠંગી સ્થિતિનું મુળ કારણ પ્રેમચંદ પોતે જ છે કેમકે તેણે દેવી આરાધનું ઉત્તંધન કરી સ્વછંદાચારીપણું વર્તાવ્યું છે એવી મક્કમ માન્યતાને તેઓ વળગી રહ્યા હતા. કૃત્રીમ દેવીભક્ત કાળીયો કોળી આ તકનો લાભ લઈ સાધવી કમળાને રસાવા માટે તેમજ પ્રેમચંદને યોગ્ય શિક્ષાએ પહોંચાડવા માટે પ્રયત્નશિલ થયો. સર્વ લોકો *ચોરા પાસે એકત્ર થઈ આ જીવલેણ બલાની શાન્તિ માટે દેવી પ્રાર્થના કરવા સર્વ કોઈ કાળીયા કોળીને ત્યાં દેવીઆવાસે આવી પહોંચ્યા.

જોતજોતામાં દરેક મનુષ્યો સામેના મેદાનમાં શાન્ત ચિત્તે બેસી ગયા; કે જેમાં પ્રેમચંદ, કમળા, અને દયારામ પણ સામેલ હતા. કાળીયો સત્વર પુનઃ સામગ્રી સહીત હાજર થયો, સર્વ કોઈ આવી પડેલ ઉપાધીની શાન્તિ માટે દેવીની એકી અવાજે

* દરેક નાના ગામડાઓમાં એક ઠાકોર મંદીર હોય છે, જ્યારે પંચાયતનું કામ કરવું હોય ત્યારે સર્વ લોકો ત્યાં ભેગા થાય છે. એવો દરેક ગામડાઓમાં રીવાજ હોય છે.

પ્રાથના કરવા લાગ્યા. આ બધું પટેલનાં અધ્યક્ષપણા નીચે કરવામાં આવ્યું.

પરોપકારના બાના નીચે કૃત્રીમ દેવીબક્ત કાળીયો કાળી સત્વ દેવી સનમુખ ધુટણીઆ બર બેસી જેમ પવનનાં સુસવાટા વગેરે વૃક્ષોની કાળીયો ડોલાયમાન થાય છે તેમ પોતાનાં શારીરિક અવશેષોને આમતેમ ડોલાવા લાગ્યો; એટલું જ નહિ પરંતુ માથાના કેશ છુટા રાખી, ચક્ષુઓમાં લાલાસ લાવી, કપાળે બ્રહ્મચરિયાનાં કંપારી વસ્ત્ર થઈ, જમણા હાથનો પંજો જમીન પર જોરથી પછાવવાની સાથે વિચીત્ર પ્રકારનાં ધુધકારી દેવા લાગ્યો. વ્યાખ્યાના સાહિત્ય સંગ્રહમાં લખ્યું છે કે:—

આર્યા.

અતિ મલીને કર્તવ્યે, ભવર્તી સ્વલાનામ તોવ નિપુણાધિઃ ।
તિમિરેહિ કૌશિકાનાં, રૂપં પ્રતિપદ્યતે દ્રષ્ટિઃ ॥

હાવાર્થ:—જેમ અંધકારમાં ધ્રુવડ પક્ષીઓની આંખો પ્રકાશ જોઈ શકે છે; તેમ અજ્ઞ પુરુષોની બુદ્ધિ હલકા કાર્યમાં કુશળ બને છે

કાળીયો કાળી કે જેણે મલીન કાર્યમાં મહાન કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હતી, તેણે પોતાની બહાદુરી આ વખતે બતાવી આપવાની તો કમર કસી કે મલીન વિદ્યામાં કાબેલ નિવડનાર મનુષ્ય પણ એક વખત બુદ્ધ બાઈ જાય તો પછી અન્યતું તો શું કહેવું દેવી સત્વન, અને કાકલાઓનાં ઘેર નાદથી તે સ્થળ ગાજી રહે અગાઉથી નિર્માણ કરી રાખેલ આસપાસનાં ગામોમાંથી વીસ પચીસ ભુવાઓ કે જે ખાસ કાળીયા કાળીનાં સમજાવી રાખેલ હતા

આવી પહોંચ્યા. એમિર જુવારનાં ઘણાંઓ ફેંકાયા શર થયા. આવ-
નાર જુવાઓએ કાળીયા કોળીની સાથે બળી નહીં મોઢું રમખાણ
મચાવી મુક્યું. અનેક જાતની યુક્તિ પ્રયુક્તિ વડે લોખંડની સાંકળોને
ખડખડાટ અને કોતકોએનો ફડફડાટ થવા લાગ્યો. વિધવિધ પ્રકારનાં
અગ્નિમય ખપરો, ચાલાકી પુર્વક રાજની સહાયતા વડે બયપ્રદ
સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગ્યા; ઢોલ, ત્રાંસા, ઝાંઝ, પખાલ, અને શરણ-
ધનો શોર બકોર મચી રહ્યો; મદોન્મત જુવાઓની બયમુચક
ગર્જનાઓ પ્રકાશવા લાગી; અને દિશાઓએ બયંકર સ્વરૂપ ધારણ
કર્યું. આવા ત્રાસદાયક દેખાવના અવલોકનથી લોકોનાં હૃદયમાં
અનેક પ્રકારનાં બયનો સંચાર થવાને લીધે “ દેવી બહુ કોપાય-
માન થયા છે. હવે આવી બંન્યું; આમાંથી બચીયે તો મોટા
લાગ્ય. ” છતાંદે શમ્બો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા. તેવામાં સમયને
લાભ લઈ કોઈ જુવાએ પોતાના ઘટમાં દેવી આવેલ છે એવો ડોળ
કરી (કાળીયાએ અમારેથી પહાવી રાખેલ) ધુણુતા ધુણુતા બયંકર
ગર્જના વડે જણાવ્યું કે “ પ્રેમચંદ મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન
કરી તેમની સ્ત્રી કમળાને પ્રથમ રાત્રી મારા આવાસે નહિ
મોકલતા લક્ષ્મી કાળીયા કોળીનું ભારે અપમાન કર્યું છે.
આ ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ પણ તેજ છે માટે જો
બચવું હોય તો હજી પણ પ્રેમચંદ થએલ અપરાધ માટે
મારી ક્ષમા યાચી પ્રાયશ્ચિત તરીકે પાચ ખાંડી આજરો
કળુલ કરી કમળાને એક માસ લગી મારા આવાસે રાત્રી
વાસો રહેવા મોકલી આપી લક્ષ્મી કાળીયા કોળીને સંતોષ
આપે. ” કહેવત છે કે ‘ જોતું હતું ને વેદે બતાવ્યું. ’ એ મુજબ

એક તો લોકોને પ્રેમચંદ ઉપર શંકા હતી અને વળી તેમાં ઉમેરો થયો એટલે કે અગ્નિમાં ધી હોમાવા જેવું થયું. બન્યું એવું કે લોકોની કરડી નજર પ્રેમચંદ તરફ આકર્ષાવા લાગી. જેમ તેતર પર બાજ બરાબર ટાપી રહે તેમ સર્વ લોકો દેવીનાં ભોગ માટે પ્રેમચંદ પર ટાપી રહ્યા.

“ જેમ પવિત્રતા નાં પર્યંત પર ચડતા અપવિત્રતાનો ખીણ પ્રાપ્ત થાય; લુ થી જળતા હૃદયની શાન્તિ માટે ઠંડા જળનું પ્યાલું મોઢે માંડતા વટોળીઓ વેળુ નાખે; શયનની તૈયારી વખતે પલંગનો પાયો નીકળી પડે; અને સુરમ્ય બગીચાની નવપદ્મવના નિહાળવાની તૈયારી કરતા અચાનક પેટમાં દુખારો ઉપડે તેમ સત્ય સેવક બનતા પ્રેમચંદને જીવલેણ બલાનો ભેટો થયો. તેના બચનો પાર રહ્યો નહિ; માત્ર કંપવા લાગ્યું; આંખોમાં જળજળીયા બરાબ આબ્યાં; અને હવે શું થશે ? એ વિચારે હૃદય ઢિલ ઢિલ બન્યું. આ વખતે મિત્ર દયારામ પાસે બેઠો હતો તેણે તેને યોગ્ય આશ્વાસનની સાથ ધૈર્યવૃત્તિ રાખવા સૂચવ્યું. સાધવી કમળા કે જે સ્ત્રીઓનાં મંડળ મધ્યે કેટલીએક ચિકીત્સા કરી રહી હતી તે પણ આ બચાનક દેખાવ જોઈ શકી નહિ. પેતાને લીધે આવી પડેલ પતીનાં જીવલેણ સંકટથી તેની ઉભય ચક્ષુઓ દ્રવીત થવાને લીધે તેના હૃદય પ્રદેશમાં સંપૂર્ણ શોકનો અવિર્ભાવ પ્રગટ થઈ રહ્યો. જાત જોતામાં આ જંગલી લોકોએ પ્રેમચંદ તથા ક જાને પકડી તેનો ભોગ આપવા માટે દેવી સમક્ષ હાજર કર્યા. દયારામનું પ્રેમી હૃદય આ બનાવ જોઈ શક્યું નહિ. તેથી તે પેતાનાં અન્ય સ્ત્રીઓ સહિત નિર્દોષ દંપતિને મૃત્યુના મુખમુથી છોડાવવા માટે સિંહ

મંજના કરતો આમળ વધ્યો. પરંતુ વિરોધીયોનું પરિબળ વિશેષ હોવાથી તેની સામે ટકર ઝીઝી શકાય તેમ હતું નહિ. તો પણ કેસરીયા કરવાનો દયારામ નો નિશ્ચય બેઠ સમય સુધયક કાગીઆ એ દેવી સ્વરૂપનો ઢોમ કરી જણાવ્યું કે “—હું તેઓ નો લોગ કદી પણ પસંદ કરતી નથી.” (આવી જાળ ન રચે તો કમળા પ્રત્યેની વિષય વાસના ત્રપ્ત થાય નહિ.) આથી સર્વ લોકો અનેક જાતનાં પ્રહારો વડે તેઓ ને મરણતોલ દશાનું જાન કરાવી હૃદયની દાઝ કાઢતા લાગ્યા. દયારામ અને તેના સાગતીઓ દાલ રૂપે આ દુઃખી દંપતિનું રક્ષણ કરતા હતા પરંતુ સેંકડોની સખ્યામાં માત્ર આગળીનાં ટેરવે ગણી શકાતા એટલી વ્યક્તિ કેટલું કામ કરી શકે ? દંપતિ એ લોકોને તેમ નહિ દરવા માટે ઘણાં કાલાવાલા કર્યા. છેવટે સર્વને શાત પાડી પટેલે આ કમજાગ્ય પ્રેમચંદને ઉદેસી કહ્યું કે—“ પ્રેમચંદ ! અરે ઓ નિજુર પ્રેમચંદ ! ! તારા સ્વચ્છંદાચારી પણાને લીધે સમસ્ત પ્રજા પુણ્ય મુસિબત માં આવી પડવાથી અંતે તારી શું સ્થિતિ થઈ : નાદાન ! અરે ઓ નમેરી નાદાન ! ! જે પ્રથમથીજ તે દેવી આગાનું પાત્રન કયું હોત તો શું આ ખેદકારક બનાવ બનવા પામત અરે ? દુષ્ટ ! દયાહિણુ દુષ્ટ ! ! હજી પણ જીવવાની આશા હોયતો થયેલ અપરાધ માટે ક્ષમા ચાચી દેવી સુચક યોગ્ય દંડ ભરી આપવા તમર થા. પાપી યાદ રાખજે કે જે તેમાં જરા પણ કસુર કરવામાં આવી તો બીજે દિવસે તમે બન્ને માંજીસો ને ઉધે મધેડે બેસાડી, ડોકમાં કરજીની માળારોપી, મુખપર સિંદુર લગાવી, ઉપર પથરાનો વરસાદ વરસાવવામાં આવશે. એટલુંજ નહિ પરંતુ પુરતી રીતે પ્રજેતી કરી તારી દરેક સંપત્તિ હુંદી લઈ તને ગામ બહાર કાઢી મુકવામાં આવશે. ”

'અસ થયું. દ્રોષસીન ખલાસ થયો. સર્વ કોઈ દેવીને નૈવેદ્યાદિક
 ધરી મન માનતી વાતોના ગપાઠા મારતા, વિખરાવા લાગ્યા, સ્વા-
 થાંધ જીવાઓ સ્વકાર્ય સાધી પંથે પડ્યા; અને ષટેલ પોતાનાં સામીતો
 સહીત દેવીને વંદન કરી ઘર તરફ વળ્યો, જેમ જ્વાળામુખી પર્વત-
 માંથી અગ્નિ, જીર્ણમાંથી પાણી, પુષ્પમાંથી સુગંધના અને
 ઝાકળમાંથી ખારીકમાં ખારીક જળાં મિંદુઓ સ્વભાવિક કર્યા કરે
 છે તેમ કાળીઓ કાળી પોતાની ચાલાકીમાં વિજય પ્રાપ્તિ હોવાથી
 હૃદયમાં અનેક પ્રકારનાં શેષસહીનાં મલીન વિચારો સ્વભાવિક રાતે
 ઝરવા લાગ્યા. ઉન્મદતા ને પ્રાપ્ત થઈ અસ્તાયણ પર્વતનાં ઉંચ
 શિખર પર જઈ પહોંચેલા* પ્રભાકર ને ગળો ભાંડતો રાત્રી દેવીને
 સ્તુત્કાર આપવાની રાહ જોવા લાગ્યો. જેમ ચંદ્રકું આપમાન, વ્હા-
 લાઓનો વિયોગ, અને હૃદય પ્રેમીનો પ્રેમ વિસારે પડતો નથી તેમ
 કાળીઆ કાળીની ઇંદ્રજન, લોકોનો જીલમ, અને ષટે લનો ક્રોધ-
 યુક્ત તીરસ્કાર આ કમભાગ્ય દંપતિથી વિસારે પડી શકતો નથી. આ
 વખતે દેવી આગાનો અસ્વિકાર કરવામાં આવશે તો ગંધ કાલે આપણ
 અંતેની પુરી દશા થશે એ વિચારે દંપતિનું હૃદય સ્થાન ધેરી લીધું.
 અનેક પ્રકારની અનિવાર્ય ચિંતાઓ એક પછી એક પ્રવેશ કરવા
 લાગી; અને હવે શું કરવું ? ક્યાં જવું ? કોની મદદ લેવી ? એવા
 સ્વાભાવિક પ્રશ્નો ઉદ્ભવવા લાગ્યા. " જેમ પવનનાં અતિ
 સુસવાટા વચે ઉડી ખાઈનાં કીનારાની અણી ઉપર ઉભા
 રહેલા મનુષ્યનું જીવન અતિ કરૂણા જનક હોય છે તેમ
 સાધવી કમળાનું જીવન અત્યારે સતિત્વ વૃક્ષની છાયામાં

છેડી ટેચે-લિજ લિજ પ્રકારની વિપત્તિઓનાં સમીર
 પ્રહારથી ક'પાયમાન થવા છતાં પણ વળગી રહેલું હોવાથી
 ખરેખર દયાજનક થઇ પડ્યું છે. ” સત્યની ઓઝ સત્ય અવિ-
 ચળ ધારાને અવગળી રહ્યા છતાં પણ દુઃખનો કુંભર દુટી પડવાથી
 કમળાનું આનંદી હૃદય અનેક પ્રકારનાં રૂદન વડે આકંઠ કરવા
 લાગ્યું. પ્રભુ ! અરે ઓ પતિત પાવન પ્રભુ ! ! આ શો જુલમ ?
 તારી અમુર્ત દયાનો સુંદર ઝરો ક્યા સંતાઇ ગયો ? નાથ ! અર
 ઓ કપાનાથ ! ! વાડ જ્યારે વેલાને મળશે ત્યારે ઇચ્છિત વસ્તુ
 ક્યાંથી મળશે ? સિંહલુ જ્યારે પોતેજ પોતાનાં પુત્રને ખાશે તો
 પછી વનની રક્ષા કોણ કરશે ? સત્તા ધારીઓ પોતેજ જ્યારે
 લાંચીયા અને ખુશામત ખોર બનશે ત્યારે સત્ય ન્યાય ક્યાંથી મળશે ?
 અને સાધુ પુરોહિત વિકારમય દૃષ્ટિનાં ગુલામ બનશે ત્યારે સૃષ્ટિ કોના
 આધારે ટંકી શકશે ? પરમાત્મા ! અરે ઓ પ્રદુઃખભંજન પર-
 માત્મા ! ! તારી ભક્ત વાતસલ્યતાનો પ્રભાવ ક્યાં છુપાઇ ગયો ?
 કૃપાસિંધુ ! અરે ઓ કશ્ચાનિધાન કૃપાસિંધુ ! ! આ દિન કિકરી
 હવે તારે ખેળે છે. ચાહે તો માર અને ચાહે તો ઉગાર આમ
 અનેક પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગી. પ્રેમચંદ અને દયારામ તેને ધણી
 રીતે આશ્વાસન દેવા લાગ્યા. આ વખતે ચંદ્રસેખા પુસ્તકારનાં
 કીમતી શબ્દો તેને યાદ આપ્યા કે—” જોડેલો તફાવત ચકલી
 અને ગરૂડમાં, સાગરને સરોવરમાં, અને ટેકરાને હિમાલય
 માં છે એટલો તફાવત સત્યને અસત્યમાં છે. ‘સોનું’ સત્ય
 છે તો તેને અગ્નિમાં પડી ધણું હથોડા ખાવા પડે છે; હીરો
 સત્ય છે તો તેને ઘંટપડીપર ચાલું પડે છે; અને આપધી

સત્ય છે તો તેને લક્ષ્ય પડે છે તેમ જો સત્ય સત્યનાં સ્વરૂપમાં હોય તો તેને વિપત્તિનાં હથોડા વચ્ચેથી પસાર થવું જ પડે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.” આથી તેનું ક્ષોભ નીચ હૃદય જરા શાન્ત પડ્યું; તેથી દયારામ મીત્રની રજા લઈ પોતાને ઘેર ગયો.

દયારામનાં મયા પછી પ્રેમચંદે કમળાને સ્નેહ પુર્વક જણાવ્યું કે—“ હે પ્રિયે ! સંતાપ અને સંકટથી ઉત્પન્ન થતી ગમગીનીને તરછોડી હવે આપણે આપણું વિચાર અને કાર્યને ત્વરાથી નિશ્ચયાત્મિક રીતે ખીજ દિશામાં વાળવાના ખાસ જરૂર છે. કાસણ કે કાળીયા કેળીની જેહુકમી અને પટેલની આપ ખુદી સત્તાનું હવે આપણને સારી રીતે દિગ્દર્શન થકું છે. દેવીના બાના હેઠળ આપણને જે શ્રમભર્ય કરવામાં આવ્યું છે તે ખરેખર સોચનીય છે. મારી દ્રઢ માન્યતા છે કે ‘ જીવનમાં સત્ય હશે તો અવશ્ય કોઈ દિવસ તેનો ખદલો મળશેજ. ’ અંધકાર મય જીવનમાં જો રત્ન હોય તો કોઈ દિવસ પણ મહાજનનાં ભોગમાં આવ્યા વગર રહી શકતું નથી. જેમ વનમાં રહેલી પુષ્પ લતા પંથે ચાલતા મહાપુરૂષની દૃષ્ટિ સત્પુષ્પ હાજર થવાથી રમ્ય ઉદ્યાન મધ્યે સ્થાન મેળવી શકે છે તેમ ગુણી વ્યક્તિનાં ગુણની સુવાસનાં સાધુ પુરૂષની દૃષ્ટિએ પડતા પરમાત્મ શક્તિમાં રમણ કરી શકે છે. જીવન આજે છે ને કાલે નથી; વૈભવો ક્ષણભંગુર છે; અને સ્વાસ્થ્ય સ્થિતિ જળ તરંગોની માફક ચલીત છે. માટે જીવનની સાશ્વતતા સ્વિકારવા કાંઈ પણ જીવાંસા ઉત્પન્ન થતી હોય તો તેને માટે સીધા અને સરલ માર્ગ એજ છે કે જીવનનાં જોખમે પણ આપણે સત્ય ને સચોટ પણે

વળગી રહેવું. કહો તમારી શું ઇચ્છા છે ? ”

સાધવી કમળા પતિનાં નિઃશ્વાસિક વિચારો ને અવલંબી કહેવા લાગી કે-“ હે સ્વામી ! આપનું કથન સત્ય છે. પરંતુ જેમ જેમ પવિત્ર જીવન કર્તવ્ય ક્ષેત્રમાં આમગ વધતું જાય છે તેમ તેમ અનેક પ્રકારની આશ્વતો વડે કુદરત આપણાં વિરુદ્ધ બને છે તેનું શું કરણ ? કુદરતનું સામ્રાજ્ય ભેદવૃત્તિ વાળું હશે ? ગમે તેમ હોય પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે મહાન જળમરજસ્ત કાળા વાદળોનાં જીથમાંથી પણ કવચિત્ કવચિત્ સુર્યનો મહાન પ્રકાશ દૃષ્ટિગોચર થયા વિનાં રહી શકતો નથી. જ્યારે દેવીનાં ભોગ માટે આપણને દેવી સન્મુખ હાજર કરવામાં આવ્યા ત્યારે સત્યની પ્રખર શક્તિ એ દયારામ વિગેરે ને પ્રેતસાહી બનાવી ધર્માધ્યક્ષેના હૃદય પ્રદેશમાં પ્રવેશ ન કર્યો હત તો આપણું જીવન ક્યારનું એ હતું ન હતું થઇ ગયું હત. સ્ત્રીઓનું ખરૂં જીવન સતિત્વની સુંદર ભાવનામાં જ સમાએલું છે. લીલા લીલા નવપદ્મોથી ઢહેરાતી નારીમય વાટીકામાં સતીત્વ પુષ્પોની સુ રમ્યતાને લીધે પુરુષ વસંતનાં મૃદુ-મંદ સુગંધી વાયુને પામી સ્વર્ગનાં અમૃતનો સ્વાદ મેળવી શકે છે. સ્ત્રીનું ખરૂં સૌંદર્ય સતીત્વને લીધેજ ઓપી નીકળે છે. સચ્ચિદાનંદ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની પવિત્ર સાક્ષીએ મેં આપને આ દેહરૂપી વાડીનાં રક્ષક તરીકે સ્વિકારેલ છે તો પછી અન્યને તે વાડીનાં સુ રમ્ય પુષ્પો ચુંટવાનો અવકાશ હોયજ ક્યાંથી. સતિ સ્ત્રીનું એ કર્તવ્ય નથી. જાંદગીનાં છેડાં સુધી પણ સાતત્ય રત્નની રક્ષા કરવી એ તારી પવિત્ર દરજ છે. સિંહની મુઠ, જીજંગનો મણ્ડી, સતીનું સતિત્વ, કૃષણનું ધન, અને મૃગની ન.બીમાંની કરતુરી જીવ જાતાં અન્યને

હાથ જતી નથી એ આપ ચોક્કસ માનજો. જેમ આંધળો માણસ દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોવાની ઇચ્છા રાખે, અપંગ માણસ સરીતાનું અગાધ જળ તરવાની ઇચ્છા બતાવે, અને બેરો માણસ સંગીતનાં સુંદર સ્વરની આકાંક્ષા ધરાવે તેમ સ્વાર્થાંધ કાળીયો કોળી સતિનું સતિત્વ હુરવા અવિશ્રાંત પરિશ્રમ ઉઠાવે છે; પરંતુ તેને ખબર નથી કે ભાવનું ભોજન ગર્ધવને માટે નથી પણ મનુષ્યને માટે છે; મનોહર છત્રી પલંગની સુંદર સેજ નપુશ્કને માટે નથી પણ પુશ્કને માટે છે; અને વિધવિધ ભાષાઓનું ઉચ્ચ જ્ઞાન સુર્ષને માટે નથી પણ વિદ્વાનને માટે છે. મહાતુમ્હેવાનું કથન છે કે-કુવાડામાં જ્યારે હાથાનું સમેલન થાય છે ત્યારેજ વનવૃક્ષોને ભેદી કુવાડો આગળ વધે છે. તેમ કાળીયા કોળીની મહા ભયંકર જુગ્મી પ્રચંદ શક્તિમાં પટેલની આપખુદી સત્તાનું સમેલન થયું છે તો પછી હવે આપણું જીવનવૃક્ષ કેટલો સમય ટકી શકશે? રાત્રીનો દ્વિતીય ખડેર તો વીતિ ગયો. પ્રાતઃકાળે આપણી શી દશા થવાની છે તે આપણાં ખ્યાલ બહાર નથી. તો પછી એવી કમકમાટી રીતે હતાસ પામી સંપત્તિ વિહીન દશામાં બળાદકારે ગામ છોડવાનો વખત આવે તે પહેલાં આ ક્ષણજંશુર જીવન ચમદેવને સ્વાધીન કરવામાં આવે તો શું ખોટું છે? પ્રાચીન સમયમાં અનેક આદર્શ સતીયોને સતિત્વની રક્ષા ખાતર પ્રાણની આહુતી આપવી પડી છે. મારે પણ તેઓનાં માર્ગેચાલી તેઓની હારમાળામાં મુંથાવું જ જોઈએ. મારી ગેરહાજરીમાં આપને ઘણું જ રહેવું પડશે તે હું સારી રીતે જાણું છું પરંતુ તેમાં હું નિરપાય છું. આપ ખુશીથી અને તેમ કરવા માટે આગા આપણો કે જેથી હું તે કાર્ય નિર્વાહને સંપૂર્ણ કરી શકું. જેમ દુધને લીધે પાણીને બળવું પડે છે, અને સુકાની સાથે લીલાને

અસ્મિભુવ થવું પડે છે તેમ આપને મારા માટે બધું સહન કરવું પડ્યું છે જેને માટે હું આપની પુનઃ પુનઃ કૃત્તિ ચાહું છું.”

પ્રેમચંદ્રે ગૃહદેવીનાં હૃદય સ્પર્શિ વિચારે જોઇ તેમનાં પ્રેમે પોતાના ઉદ્ધારો જાહેર કરતા જણાવ્યું કે—“સતી ! જેમ ધરને કુદર, ફાવી ગએલો ચોર, અને ચાખી મએલો ઠોર શરીરની આવે છે તેમ સત્યને સ્વિકારતા અનેક પ્રકારની વિપત્તિઓ પુનઃ પુનઃ ડોકીયા કરે છે. સત્ય રૂપી નૌકાને આ સંસાર સાગરમાં ચિંતા અને કંટાળા રૂપી ઉલ્લય ખડકો વચ્ચે થઇને પસાર થવાનું છે માટે જો પ્રયાણમાં સાવધાની રાખવામાં ન આવે તો તે સત્ય નૌકા ઉલ્લયમાંથી એક ખડક સાથે અથડાઇ અવશ્ય ભાંગી જાય છે. “*સત્ય તે છે કે જે સત્યની પેલી પાર જઇ પહોંચી આગળ વધે છે.” સત્યની કદપીત ખીંતી માથે પોતાની બુદ્ધિને અદ્ધાની ભાંગી દોરીથી બાંધવી જોઇએ અને જ્યારે વધતા વધતા ખીંતી સુધી જઇ પહોંચાય ત્યારે અદ્ધાની દોરીથી તે ખીંતીને છુટ્ટી કરી બીજી દુરની ખીંતી પર ફેંકવી જોઇએ.”

વિપત્તિની અનુભવ શાળામાં કુદરત તરફથી જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે સ્તુત્ય છે. સત્યને લીધે આત્મી પડેલ વિપત્તિને સહન કરવા જેટલી આત્મશક્તિનો વિકાસ તમોએ નહિં કરેલો હોવાથી પ્રાણની આહુતિ આપતા તત્પર થવા છો એ તમારી સતીત્વ પ્રત્યેની અપ્રિતમ લાગણી માટે જેટલો ધન્યવાદ આપવામાં આવે એટલો ઓછો છે. સતિતા પ્રત્યેની તમારી વફાદારી જોઇ અને તમારા માટે

* જૈનહિતેચ્છુ પુસ્તક ૧૮, સને ૧૯૧૬, માર્ચ તથા જુનનો એક નવન સત્યનાં લેખમાંથી.

જે માન પેદા થાય છે તે અકથ્ય છે. અનુભવીઓ કહે છે કે—
 વ્યાધિ સમાન વેદનાં નથી, ચિત્તભ્રમ સિવાય માંડપણ નથી, અભય-
 દાન સિવાય પુણ્ય નથી, અને આત્મહત્યા સિવાય પાપ નથી તો
 પછી વિપત્તિનાં વાદળથી મુંઝાધ આત્મહત્યા જેવું મહાન પાપ જોરી
 લેવું એ શું યોગ્ય છે ? જતાં પણ તમારી એજ ઇચ્છા હોય તો
 પછી મારે પણ આ તણુમંત્રુર જીવનની શું જરૂર છે ? તમારા દેવી
 સહયુક્તેને ચાહતો હું હવે કદાપી બંધ રહી શકું નહિ. અઘાણી
 પર્યંત તેજ સહયુક્તો ને ખાતર મારા હૃદયમાં તમેને સ્થાન મળ્યું
 છે તો પછી હવે તમારી જીંદગીનાં અંતીમ હેડાને પ્રેમ અને
 આશ્વાસન વડે કાંઈ દિવ્ય પ્રદેશનું બાન કરાવું એ મારી મુખ્ય
 ઇચ્છા છે. તમે જેમ મારી યુવાની અને વૈભવ ને ચાહતા નથી
 તેમ હું પણ તમારી મુંદરતા અને હાવભાવ ને ચાહતો નથી.
 એટલે કે આપણે અન્યોઅન્ય એક બીજાનાં ગુણ અને સ્વભાવ
 ને ચાહતા શીખ્યા છીએ અને તેથી આ તમારું પ્રાણતંકટ મારા
 પ્રેમમા વિઘ્નરૂપ ન થતા કલદું મને વધારે મજબુતીથી જોડનાર
 ચર્મ પડવું જોઈએ. આ અકસ્માતથી તમેને તમારી જીંદગી અકારી
 લાગતી હશે પણ હું મારા પ્રેમપાત્ર ને એટલું દુઃખ લોગવતા
 જોઈ શકું નહિ. મારે તમારા દુઃખમાં ખાસ કરીને ભાગ પડાવવો
 જોઈએ. એક સહયુગી સ્ત્રીના દુઃખમાં લોગ પડાવવાનું એક
 લાયક પતિથી જેટલી હદે બની શકે એટલું બીજા કોઈથી
 લાગ્યેજ બની શકે છે. ” + સ્ત્રી ને પોતાની સમવડો

સાચવનારી દાસી તથા વાસના તુલિ માટે ખરીદાએલો જડ પદાર્થ સમજનાર પતિ તેમજ પુરૂષને પોતાનું ઉદર ભરનાર કોઠાર તરીકે તથા પુત્રાદિકની પ્રાપ્તિ કરાવના યંત્ર તરીકે સમજનાર પતિન કોઈ દિવસ પ્રેમની ઝાંખી પામી શકે નહિ. ” દુષ્ટોનાં પાસમાંથી કોઈ પણ યુક્તિ વડે હવે આપણે બચાવ થાય એતો આકાશ કુસુમવત્ છે. તો પછી જેમ દીપકથી પ્રકાશ અને પ્રકાશથી દીપક, ગોળથી મીઠાશ અને મીઠાશથી ગોળ, અને નીમકથી ખારાસ તથા ખારાસથી નીમક જુદા પડતા નથી તેમ હું પણ તમારાથી કોઈ પણ રીતે જુદો પડવા માગતો નથી કારણ કે ‘આ જગતમાં સતિત્વનાં આવેશવાળી વીરત્વ શક્તિવંત સદ્ગુણી સ્ત્રી એ આરામનું સ્થાન અને પ્રેમનું મંદીર છે. ’

દેવી કમળાએ પ્રતિ પ્રેમની ઝાંખી નીચે અત્યાનંદમાં મગ્ન બની જણાવ્યું કે:—“ પતિ ! આપની મારાપર જે મહાન કૃપા છે તે માટે હું આપનો ઉપકાર માનું છું. આત્મકલ્યા જેવું મહાન પાપ અન્ય કોઈ હોઈ શકે નહિં તે હું સારી રીતે જાણું છું. પણ દુઃખની અનુભવ શાળામાં સહન શક્તિનો વિકાશ જોઈએ તે પ્રમાણમાં નહીં થઈ શકવાને લીધે સતિત્વની રક્ષા ખાતર નીરૂપાયે તેમ કરવા જરૂર પડે છે. હા ! દુનીયા મારામાટે પાછળથી મન ગમતી વાતો કરશે તે ચોક્કસ છે. પરંતુ એવા લોકાપવાદનાં ભયથી ડરી જઈ સત્યનું ખુન કરવા તૈયાર થવું એ કદી પણ યોગ્ય ગણી શકાય નહિં એવી પોલી દુનીયાની અને તેની પોલી કિર્તીની હવે મારે જરૂર થયું નથી. કોઈ એક હૃદયનો અનુભવી વિદ્વાન ખરું કહે છે કે:—

*

*

*

*

પોણું છે જગને નકી જગતની, પોલીજ કિર્તી દીસે;
એ પોલાણુ તણ જનાર કદાએ. ના કિર્તી પામી શકે.

જગતે સત્યાસત્ય-હિતાહિતનાં ભાન રહીત જે કાંઈ અંધારણુ
બાંધ્યું તે અંધારણુને મુગે મોઢે સહન કરવું એમાંજ જગતની પોલી
ખોટી કીર્તિ સમાએલી છે; પણ તે અંધારણુમાંથી સત્યાસત્યનું
પ્રથકરણ કરી સત્ય અને હિતપથે દોરાવું એમા જગતનો તિરસ્કાર
સહન કરવો પડે છે. એટલે કે જગતની પોલીકિર્તી પ્રાપ્ત થઈ શકતી
નથી માટેજ મારો દ્રઢ નિશ્ચય છે કે—

* મગે દાટો ફીટો, પડીનવ મને કાંઈ પરવા;
મને કાર્યે સિદ્ધિ, બસ બસ દીસે એજ ભ્રમણાં.

પ્રપંચી પાપીયો, કુદરત મીડી ઝહેર કરતાં;
અવરનાં લોહીયાં, કેમ ઉર હશે ત્રમ બનતાં.

કુર અને ધાતકી વૃત્તિ વાળા પ્રપંચી પ્રાણીયો કુદરતનાં ખરા
સૌંદર્યને વેડફી નાખી અવરનાં લોહીયાં પોતાનાં હૃદયને શાન્તિ
આપે છે. આવા નામધારી મનુષ્યોથી વિંટાએણું જગત આજેજ
સત્ય રહિત સ્થિતિમાં શબ્દહન ભુમીનાં અલંકાર રૂપ બને તોપણ
તેની મને શું પરવા છે. હું તો બસ મારા કાર્યની સિદ્ધિ પાછળ
સુદઢ મનોબળ સહીત તૈયાર છું; બસ એજ મારો હેલામાં હંસો
વિચાર અને ભાવના છે.

આપની પણ તેમજ ઇચ્છા છે તો પછી નકામો વખત શા
માટે જવા દેવો જોઈએ ? સ્વામી ! સત્વર તૈયાર થાઓ. આપણું

* પરકીય.

* અંગરક્ષક હથીયારો આપણે અરસ પરસ એક બીજાની ગરદન પર ચલાવી જીવ ક્યાનો સખંધ જીવો કરીયે. ”

કમળાની વિરત્વ શક્તિનું અદ્ભુત સ્વરૂપ નીહાળી પ્રેમચંદનું હૃદય પણ વિસ્ત્રાવેશમાં નૃત્ય કરવા લાગ્યું. આ આવેશ પતંગનાં રંગ જેવો નહોતો પણ મજાનાં રંગને બુલાવે તેવો પ્રબળ હોવાથી કમળાને ઉદ્દેશી પ્રેમચંદ કહેવા લાગ્યો કે:—“ દેવી ! તમારો અંતીમ નિર્ણય સ્તુત્ય છે. તમારા વિચારો સાથે સમગ્ર ચંદ્ર હું પણ તેમ કરવા તૈયાર છું. પરંતુ આપણી પાછળ સંતતી ન હોવાથી આપણી દરેક સંપત્તિનો લાભ તે દુષ્ટો લેશે એ ખરેખર મારા હૃદમાં બહુ સાથે છે. જે તમારું હૃદય કમુલ કરતું હોય તો મીત્ર દ્વારામને અત્યારે જ બોલાવી આપણી દરેક સંપત્તિ તેને શ્રી કૃષ્ણાર્પણ કરી આપીયે. મને ખાતરી છે કે આપણને દ્વારામ તેમ કરતા જરૂર અટકાવશે, કેમકે તે સ્વાર્થાંધ તાલી મીત્ર નથી પણ હૃદયને ઝોળખનાર હૃદયપ્રેમી છે. જેની ખાતરી આપણે એકથી વધુ વખત કરી ચુક્યા છીએ. તોપણ નચિંત રહેશો ! કેમકે આપણાં ચાલુ કાર્યમાં કોઈ પણ જાતનું વિઘ્ન તે ન નાખી શકે તેને માટે હું પ્રથમથીજ તેને વચનથી બાંધી લઉંશ. ”

કમળાની સહાનુભૂતિ મળતાં પ્રેમચંદ પોતાનાં હૃદય પ્રેમી મીત્રને બોલાવા માટે ચુપકીથી ધરની બહાર નીકળ્યો. આ નિર્દોષ દંપત્તિ પર દુષ્ટાત્માઓએ જે સીતમ જીલમ ગુળચો હોતો તે દ્વારામનાં ખ્યાલ બહાર ન હોવાથી તેને યોગ્ય આધાસન આપી હવે

* તે સમયમાં બારીક સમયે ઉપયોગી થઈ શકે તેને માટે અંગ રક્ષક હથીયારો રાખવાનાં આવતા. † દ્વારામ શાતે આજ્ઞા હોતો.

તેઓ શું નિર્ણય પર આવે છે તે જોવા-જાણવા સાર રાત્રીએ પોતાનાં ઘરની એક બારી કે જેમાંથી દષ્ટિ કરતા પ્રેમચંદનાં ઘરમાં શું બને છે તે જાણી શકાય તેમ હતું, તેની પાછળ છુપાઇને ઉભો રહ્યો હતો. દંપતિનો ઉપરોક્ત મુજબ અરસ પરસનો સંવાદ તેણે અક્ષરે અક્ષર સાંભળ્યો હતો આથી તેનાં પ્રેમી હૃદયમાં એક જબરો આઘાત થયો. પ્રેમચંદ પોતાને બોધાવા આવે છે એ જાણી તુરત ત્યાંથી દુર ખસી પોતાની પથારીમાં આબોધવા લાગ્યો. પ્રેમચંદે આવી બહુજ સંભાળ પુર્વક અતી ઝીણા સ્વરે દયારામને બોલાવ્યો. ફની સામે પ્રતિધ્વની થયો અને દ્વાર ઉઘડ્યા. દયારામે અદસ્તમાત આવી મોડી રાત્રીએ આવવાનું કારણ પુછ્યું. પ્રેમચંદે ઉતાવળ પગલું નહિં બરતા પોતાની સાથે આવવા જણાવ્યું. બંને મીત્રો ચુપકીથી જ્યાં આગળ વિદુશી કમળા બારે ગમગીનિમાં સમય વ્યતિત કરતી હતી ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા. પ્રેમચંદે દયારામને યોગ્ય આસન આપ્યું. એક તરફ સદગુણી બાર્યા સહીત પોતાનો અંતીમ સમય અને બીજી તરફ હૃદયપ્રેમી મીત્રનો હમેશને માટે વિયોગ આવી ચારે પ્રેમચંદનું કામળ હૃદય એવું તો ઉભરાઈ આવ્યું કે તે એક પણ શબ્દ ઉચારી શક્યો નહિં. દયારામ તુરતજ પ્રેમચંદનું હૃદય કળી ગયો તેથી તેણે જણાવ્યું કે—“ મીત્ર ! શા માટે અચકાય છે ? વિદ્વાનોનું કથન છે કે—

પ્રિત તહાં પડદો નહિં, પડદો તહાં નવ પ્રીત;

પ્રિત તહાં પડદો રહ્યો, તો સોહી પ્રીત વીપરીત.

જ્યાં વિશુદ્ધ પ્રેમનો દૈવી અંશ છે ત્યાં ભિન્નતા દર્શાવવાની જરૂર નથી; માટે ખુદ્દા શબ્દોથી જે કહેવાનું હોય તે ખુશીથી કહે. પ્રેમચંદે ધૈર્યતાથી જણાવ્યું—“ મીત્ર ! દુષ્ટક્રમાઓનાં ત્રાસ

ને લઈ અમે દંપતિ છેવટે નિશ્ચય પર આવ્યા છીએ; તે નિશ્ચય તમેને જણાવતા પહેલાં તમેને પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુનાં સોગન આપી કહેવાની જરૂર પડે છે કે કોઈ પણ રીતે અમારા નિશ્ચયમાં તમારે વિઘ્ન નાખી ઉપદેશ કયન શરૂ કરવું નહિ. સત્યનાં પ્રતિપાલન માટે એક પણ માર્ગ હસ્તગત નહિ થવાથી છેવટે અમે દંપતિ અત્યારે જ સ્વહસ્તે ગમ દેવને સ્વાધીન થવા તત્પર થયા છીએ, માટે આ અમારી તમામ મીલકત તમેને શ્રી કૃષ્ણાર્પણ કરવામાં આવે છે તે તમે કૃપા કરી સ્વિકાર શો. મીત્ર સનેહને લીધે તમેને આ સમય કઠીન લાગતો હશે પરંતુ તેમાં સોચ કરવાનું કંઈ કારણ નથી. સત્યની સોડમાં સદાને માટે શયન કરવાથી આત્મ શાન્તિ મળી શકે છે. બંધુ ! લગ્નાટમાં લખ્યું હશે તો અન્ય ભવાન્તરોને વિષે આપણે મેળાપ થશે. ” એટલું કહેતાની સાથે તેની ઉભય ચક્ષુઓમાંથી શ્વેત મોતીનાં દાણા જેવો અશ્રુ પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો.

દરેક પ્રકારનો સીન દયારામનાં કોમળ હૃદયમાં સીનેમાની શીલ્પની માફક ગોઠવાએલો હોવા છતાં પણ આ વખતે તેનું પ્રેમાળ હૃદય હાથ રહ્યું નહીં તેની દ્રવીત ચક્ષુઓ જાણે પ્રેમચંદનાં અશ્રુ પ્રવાહની સાથે ઐક્યતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરતી હોયતી ! થોડી વારે સ્વસ્થ થઈ તેણે વિચાર્યું કે આ વખતે કોઈપણ જાતનો ઉપદેશ તેઓને લાગુ પડે તેમ નથી પણ યુક્તિથી આ કાર્યમાં વિજય મેળવી શકાશે. તેથી પ્રેમચંદને કહ્યું કે—“ બંધુ ! હું પણ તમારા વિચારોને મળતો છું. સત્યનાં માટે પ્રાણની આહુતી આપતી એના જેવું સ્તુત્ય કાર્ય ખીજું કયું હોઈ શકે ? અંતીમ સમયે તમે અને તમારી દરેક સંપત્તિ શ્રી કૃષ્ણાર્પણ કરવા માગો છે એ પણ મહાન પુણ્યની વાત છે. ખરીવાતથી મારે તમેને જણાવતા કરવા એ મારી

મુખ્ય શરણ છે તેથી જણાવું છું કે તમારી દરેક સંપત્તિ ત્યાં સુધી શાસ્ત્રોક્ત રીતે વીધીપુર્વક અંગીકાર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે તમોને ફળદાય નીવડે નહિ; માટે સત્વર જોઈતી સામગ્રી સહીત હું હમણાં જ હાજર થાઉં છું. કદાચ જોઈતી સામગ્રીમાં એકાદ વસ્તુ માટે સેજ વાર લાગે એ બનવા જોગ છે કેમકે આ કાર્ય અણીજ સંભાળથી શુભ રીતે કરવાનું છે. માટે હું આવું ત્યાં સુધીમાં આપે કોઈ જાતનું સાહસ ખેડવું નહિ. ” દંપતિએ ખુશીથી અડધા કલાકની રાહ જોવા જણાવ્યું. દયારામ સત્વર ત્યાંથી પોતાનાં ઘરમાં આવ્યો. હવે શું કરવું? ક્યાં જવું? શું ઉપાય લેવો? એ વિચારે તેનું હૃદય સ્થાન ઘેરી લીધું. નજીકમાં એકાદ માછલ દુર શાન્તિપુર શહેરની પાડોશમાં નામદાર મુખા સાહેબની સ્વારી આજે એ દિવસ થયા આવી પહોંચી છે. ત્યાં આગળ જઈ પહોંચવાની ખાસ જરૂર તેને જણાઈ. તેથી ભયંકર અટવી પસાર કરી શ્વાસ ભર દોડતો તે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. ખરેખર મીત્રની મીત્રતાની પણ બહીહાર છે. માટેજ અનુભવીઓ કહે છે કે—

મીત્ર મીત્રાઈ કીજીએ, જેમો ટંકણ ખાર;

આમ જલે પણ રીઝવે, સાંધે હાડોહાડ.

એક સાધારણ અમલદારની મુલાકાત લેવા જતા કેટલીએક મુસીબત સહન કરવી પડે છે, તો પછી આતો નામદાર મુખા સાહેબની અને તે વળી મધ્ય રાત્રીએ ભર ઉંઘમાં હોવા છતાં પણ મુલાકાત લેવી એ કાંઈ નાની સુતી વાત ન કહેવાય. જેનામાં અપ્રતિમ ધૈર્યવૃત્તિ, નિશ્ચયાત્મિક ભાવના, અને અદ્વિત્ય શૌર્ય બળ હોય તેજ આવા મહાન કાર્યને પહોંચી વળે છે. દયારામ જરા આગળ વધ્યો કે તરત પહેરે ગીરે તેને રોક્યો. આવવાનું કારણ દર્શાવ્યા

છતાં પણ ત્યાંજ નિરપાયે થોભાવું પડ્યું. આપસ આપસમાં ધારકેક આલવાથી બીજા પહેરો ગીરો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. બધાં મળી દયારામની રીતસર જપ્તી લીધી તો પણ આગળ વધી શકા નહીં. આ ઘોંઘાટનો દિનિ પાસેના એક તંબુમાં કે જે તંબુમાં નાર દાર સુખા સાહેબ નિદ્રાવશ હતા ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. ના. સુ સાહેબ જાગ્યે થઈ તંબુ બહાર નિકળ્યા અને આવો ઘોંઘાટ થવા કારણ આસ પોતાનાં પહેરેગીર માર્ગે જાણી દયારામને પોલીસ પેરામાં ત્યાં બોલાવ્યો. આટલી મોડી રાત્રે જેખમ ખેડી અત્રે આવવાનું દારણ ના. સુખા સાહેબે પુછતા દયારામે સુદઢ મનોબળ સહી રખેતાથી જણાવ્યું કે નામદાર સાહેબ ! અત્રેથી બે માઇલ આવેલ અજાનપુર નામનાં એક ગામમાં અત્યારે વિના કારણ નિ પરાથી જનોનાં બે ખુન થઈ જતા હોવાથી તેનાં રક્ષણાર્થે આ સાહસ ખેડી હું આપની પાસે આવી પહોંચ્યો છું. ખુનનું કાર દર્શાવવા જેટલો સમય અત્યારે ન હોવાથી આપ ત્વરાથી મારી સ પધારવા કૃપા કરશે. મારા બોલવામાં કાંઈપણ અસત્ય જણાય પછી મને યોગ્ય શિક્ષા કરવાને આપ મુખત્યાર છો. ના. સુ સાહેબનું માયાળુ હૃદય આ કમકમાડી ભરેલા બનાવથી દ્રવ લાગ્યું. સત્તર તેઓ નામદાર પોતાનાં એક અંગ રક્ષક પહેરેગીર સાથે દયારામ સહિત અજાનપુર ગામનાં ઝાંપા સુધી આવી પહોંચ અને ત્રણે જણાઓ પોતાનાં અધોને (દયારામને પણ બેસવા અ અથ આપવામાં આવ્યો હતો.) કોઈ છુપી જગ્યાએ બાંધી રુ કીથી ગામમાં દાખલ થઈ પ્રેમચંદનાં ઘરની પછવાડે તેના ઘર શં અને છે તે જોવા-જાણવા માટે છપાઈને બિમા રહ્યા.

નહિં એમ ધારી પ્રેમચંદે પોતાની સ્ત્રી કમળાને સંબોધીને
 કહ્યું કે-હે દેવી ! દુષ્ટાત્માઓનાં ત્રાસને લઇને આપણી અંતીમ રિચ-
 તીનું સ્મરણ કરતા દરેક સંપત્તિ દયારામને શ્રી કૃષ્ણાર્પણ કરવા
 માટે સ્નેહ પુર્વક નિવેદન કયું છતાં પણ તેણે તે દાન શાસ્ત્ર વિધોથી
 રહીતપણે લેવા ઇચ્છા ન દર્શાવી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેને માટે
 યોગ્ય સામગ્રીની જરૂરીયાત પુરી પાડવા સાર તે પોતાને ઘેર ગયો
 એ શું હૃદયની વિશુદ્ધતા વિના ખની શકે ખરું કે ? પણ અત્યારે
 તેને ગયા ધણો વખત થવા આવ્યો છતાં હજી સુધી કેમ નહિ
 આવ્યો હોય ? અરે ! પ્રભાતનો સમય થવા આવ્યો ને શું !! સતિ !
 સત્વર તૈયાર થાઓ નહિંતર મનની મનમાં રહી જશે. કમળા કે
 જે અત્યાર સુધી મહા શોકાગ્નિથી પ્રજ્વલિત થઇ મોન્યવૃત્ત ધારણ
 કરી રહી હતી તે પત્નીનાં ઉદ્દમારો સબળી કહેવા લાગી કે હે
 સ્વામી ! હું તો મરણ શરણ થવા માટેની રાહ જોઇનેજ બેઠી છું.
 માત્ર આપની અઘાનીજ જરૂર હતી. મૃત્યુ હવે તો મારા મનને
 એક આનંદનો વિષય થઇ પડ્યો છે. દયારામ આવે કે ન આવે
 તેની આપણે શું દરકાર છે ? ખરેખર વખત આવે માણસની પરીત્રા
 થઇ શકે છે. વિદ્વાનોનું કથન છે કે—

* સજ્જન સમ જીવ સરસ હે, જગલગ પર્યો ન કામ;

હેમ હુતાશન નીરખીએ, પીતળ નિકશે સ્વામ;

આવાથે—જ્યાં સુધી કોઇની સાથે કામ પડ્યું નથી ત્યાં
 સુધી આખું જગત સાફ છે. જ્યારે કામ પડે છે ત્યારેજ ખરા ખો-
 ટાનું પારખું પડે છે. સુવર્ણને અગ્નિમાં પડી પોતાનું સુવર્ણત્વ સિદ્ધ
 કરતી વખતે સુવર્ણ પણનું વિશેષણ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ જે તેમાં

જરાપણ પિતાળનો ભેગ હોય તો તેની સ્થામતા છાની રહેતી નથી.

દયારામની બાબતમાં પણ તેમજ સમજશો. શું કાળની ગહનગતી છે ? શું એટલું પણ સંપત્તિ કૃષ્ણાર્પણ કરવાનું મહાન પુણ્ય આ કમભાગ્ય દંપતીનાં લલાટ પટમાં નહિં લખ્યું હોય ? હશે ખેર. સ્વામી ! ચાલો પરમકૃપણ પરમાત્માનું ધ્યાન ધરી આ ક્ષણભંગુર જીવનને પ્રભુનાં દરબારમાં યોગ્ય ધનસાદ માટે હાજર કરીએ.

પ્રેમચંદ્રે કહ્યું—સતિ ! તમે સમજી અને લાયક છો. છતાં સ્નેહને અંગે અંતીમ સમય બાણી એ કિત વચ્ચેના કહેવાની જરૂર પડે છે કે—દયારામનાં પવિત્ર નામપર આવા આખર સમયે તિન્સ્કારની દૃષ્ટિથી નહિં જોવા હું તમને ખાસ બલામણ કહી છું. મને ખાતરી છે કે તે કોઈ હુપયોગી કામાં રોકાયેલ હશે. ન રોકાયેલ હોય તો પણ જેનાં હૃદય સ્થાનમાં આવણે શુદ્ધ પ્રેમનું આરોપણ કયું છે તેનાં પ્રત્યે કોઈપણ જાતની અવગણના કરવી એ સજ્જનતાઈનું લક્ષણ નથી. કલાપી કહે છે કે—

કદી દિલને ન દે દીલતું, દીધું દીલ તો ન લે તે તું;

હૃદયનું સત્ત્વ પીધું તે, હૃદય લીણો કરે તો શું.

અજ્ઞયજ્ઞ સ્નેહના રરતા, અજ્ઞયજ્ઞ ગઠ પ્રેમીની;

ખુમારી ને ખુમારી છે, અજ્ઞયજ્ઞ પ્રેમની મસ્તી.

ભાવાર્થ—અન્યને હૃદય પ્રેમી બનાવતા પહેલાં તેનાં હૃદયની પુરતી તપાસ કરી યોગ્ય લાગે તો જ તેને હૃદય પ્રેમી બનાવવો. કિંચીત માત્ર પણ મલીનતાનો પાસ જોવામાં આવે તો તેને સ્વપ્ને પણ પ્રેમી બનાવવો નહીં. આમ હોવા છતાં પણ ગમે તેવા કારણોને

અનુસરી અન્યને પ્રેમી બનાવવામાં આવે તો પછી પ્રાણ્તાંતે પણ મને તેવી વિટંબનાઓ આવ્યા છતાં તેનાં હૃદયમાંથી પ્રેમનું હરણ કરવું નહીં. હૃદયનું સત્ત્વ પીધા પછી કદાચ સામે માણસ હૃદય હીણો બનાવે તો પણ શું થયું ? કેમકે સ્નેહનો વિકટ પંથ અને તેની મજબુત ગાંઠ એવી તો અભયજ છે કે તેના રમ્ય પ્રદેશમાં ખુમારી અને ખુવારી નામની બે દાસીઓ અહરનિશ વિચીત્ર પ્રકારનો નાટ્યરમ કરી રહી છે.

દેવી ! “ હૃદયનાં ધ્વજકારા જાણવા માટે જગત કોઈ દિવસ દાકતર થાય તેમ નથી ” માટે ભિન્ન ભિન્ન વાસનાઓના મુગજળને બેદી આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરવાની ખાસ જરૂર છે. પ્રેમનું બંધન વસમું છે ખરું, પરંતુ પૃથ્વીનાં પ્રવાસોમાં હવે આપણો મેળાપ અશક્ય હોવાથી તે બંધનથી મુક્ત થઈ પ્રભુ સ્મરણમાં તદ્દાલિન થવું એજ સ્વર્ગીય સુખનું પરમ સાધન છે. “ આપણે આદરેલી પવિત્ર સ્નેહની મીઠાસ હવે આપણને કોઈ દિવ્ય પ્રકાશ અને સ્વર્ગીય પુષ્પ આગળ જરૂર લઈ જશે કે જ્યાં આગળ આપણા બંનેનાં શાશ્વત સ્નેહ દ્વિપર ચંદ્ર અને સૂર્ય ડોળીયા કરતાં હાલ. તે વખતે આપણાં પ્રેમી મન સ્વર્ગીય પુષ્પ દ્વિપર ચાલશે-રમશે-ઉંચશે સ્વર્ગીય ઐક્યતામાં લીન થઈ આલીંગશે-સ્વર્ગીય આનંદ અનુભવશે. ” જગતમાં મોહ તળાવને કિનારે આશા તૃણાઓથી વિંટાએલો પ્રાણી ક્ષણિક વસ્તુના સંયોગને માટે આમ તેમ બટક્યા કરે છે. અનેક પ્રકારની ઠેસો વગવા છતાં તેને સુખ માની પંપાળે છે. આપણે તે મોહ તળાવને અને ક્ષણિક વસ્તુનાં સંયોગને છેલી સત્તામ કરવાની છે-આત્મિક આનંદની પેલેપાર નીકળવાનું છે માટે આસપાસનાં સારા નરસા વિચારોને થોડીવારને માટે રોકી રાખી એકાગ્ર ધ્યાને

પ્રભુ સ્તવનમાં ધૈર્યવૃત્તિનું જરા પણ ખુન ન થાય તેને માટે કાળજી રાખશો.

કમળાએ કહ્યું—હે સ્વામી ! હૃદયનાં ધનકારા જાણવા માટે જગતને શું દરકાર પડી છે ? એતો માત્ર પિંડપોશક વસ્તુનાં સંયોગ અને શોધન માટે સ્વાર્થાધપણમાં અનેક જાતનાં લોભપતાને પહોંચી વળવા માટે ચીત્તમ્રમની માફક આમતેમ ભટક્યા કરે છે. જ્યારે પોતાનાં હૃદયમાં દુઃખદાવાનળ સળગી ઉઠે છે ત્યારેજ તે ઠંડા જળની તપાસ કરે છે (તે પણ પોતાનાંજ માટે) પરંતુ ઠંડું જળ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં તો તે ઉકિત દાવાનળમાં બસ્મિભુત થઇ માટી સાથે મળી જાય છે. આવા નગુણી જન્મતની દૈવી આત્માને શું દરકાર છે ? આપણે તો માત્ર જીવનનું સાદૃશ્ય મેળવવાનું છે કે જેને માટે આ કિમતી સમય પ્રાપ્ત થયો છે. આત્માની ઉત્ક્રાન્તિનાં અંતીમ સમયમાં વાસનાઓને રોકવાનું સ્થાનજ નથી અને જે તેમ હોય તો તેને આત્માની અંતીમ સ્થિતિની ઉત્ક્રાન્તિ કરી શકાય નહિ. નિર્મળ અને નિકલંકી પ્રેમનું બંધન આત્મિક આનંદનું આકર્ષણ કરે છે અને એ આકર્ષણ શક્તિ અન્ય ભવન્તરોને રિષે પણ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિગત થયા કરે છે. એટલે કે સ્વર્ગિય સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. આવા સ્વર્ગિય સુખને પહોંચી વળવા માટેજ આપણી આ તૈયારી છે. જન્મતાં મોહ તળાવની ભવ્ય સૌંદર્યતા હવે આપણને પોતાનાં મોહપાસમાં ફસાવી શકે તેમ નથી તો પછી શા માટે રિલજ કરવો જોઇએ ? આ દાસિ સારા નરસા સર્વ વિચારો થોડીવારને માટે રોકી આપની સમક્ષ નમ્રભાવે નિવેદન કરે છે કે—

* હૃદયનાં દ્રેષ ને તોડિ, યુગલ કર પ્રેમથી જોડી;

* પરકિય.

અનેરા ફંડ ને છોડિ, ત્હમેને હું ખમાવું છું.
 હશે ફુલ્યું કદિ દીલ મહે, અજણે જાણતા વચને;
 વદીને દિન આ વચણે, ત્હમેને હું ખમાવું છું.
 સ્ત્રીકારો ચાચના મારી, ક્ષમાની બક્ષતા ખ્યાલી;
 પરસ્પર પાયરી ચારી, ત્હમેને હું ખમાવું છું,
 બત્તા દાતા દયા લાવી, દીયો દોષો તણી મારી;
 હજુરમાં આપની આવી, ત્હમેથી હું ખમાવું છું.

આ નિખાતસ હૃદયનાં શુદ્ધ પ્રેમની ક્ષમાપનાંથી પ્રેમચંદનું હૃદય
 પ્રેમસાગરમાં ચનચનાત કરવા લાગ્યું.

પ્રેમચંદે કહ્યું—આર્થ કુળદિપીકા ! તમારા વિચારો સ્તુત્ય
 છે. અંતીમ સમયે શુદ્ધ અધ્યાત્મસાધેને અવલંબી આત્મોન્નાતિનાં
 યોગ્ય ચાવી પણ તમેએ ઠીક સંપાદન કરી લાગે જે નેશું ? હૃદયનાં
 ઉંડાણમાંથી વિશુદ્ધ બાવે ક્ષમાપનાનો જે દ્વિન પ્રગટી નિકળે છે તે
 ધ્વનિનો બાનુ પ્રકાશ અગ્નિ તીમીરને દુર ખસેડી આત્માની દૈવી
 શક્તિને જગૃત કરે છે. જૈનશાસ્ત્રકારોએ તેના માટે હમેશની કરાતી
 આવશ્યક ક્રિયામાં ખાસ બાર દધને કહ્યું છે કે—

સ્વામેમો સવ્વ જીવા, સવ્વે જીવા વિસ્વમંતુમે ॥

મીત્તીમે સવ્વ ઝુણસુ, વેર મજં ન કેણ ૬ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—હું સર્વ જીવોને ક્ષમાવું છું. તમે સર્વ જીવો મને
 ક્ષમા આપો. મારે સર્વ જીવોની સાથે મીત્રતાઇ છે પણ કોઇની સાથે
 વેરભાવ નથી. તમે કે જે મારી સંસાર રૂપી રેતાળ ઉગડ મરુભૂમીમાં
 એક પુષ્પ વાટીકા છો જે વાટીકા પોતાનાં માલીકની હયાતી છતાં ક્ય-
 રાઇ-છુંદાઇ હતાસ પામે છે એ કાંઇ ઓછી શોક જનક ખીના ન

કહેવાય. તમારા જીવન પ્રવાહમાં—આત્મિક આંદોલનમાં અને વિશુદ્ધ
જીવનામાં મને આરામ—આનંદ—અને શાન્તિનું રમ્ય સ્થાન મળવાથી
મારે કહેવું જોઈએ કે—

શિખરણી છંદ.

* કદિ તુંથી બોલ્યો, કુધિત વદને માફ કરજે;
કદુ ભાવે કોઈ, જરાય વર્તો માફ કરજે.
થમ છે ના પુરી, મુજ ફરજ તારા તરફની;
ક્ષમા દેજે બહાલી, કરજુ નજરે ને હૃદયથી.
વિચીત્રા સૃષ્ટિમાં, વિધવિધ પ્રસંગો મળી રહે;
અતિચ્છા હૈયાની, તદપિ દીલ કોથી લડી પડે.
છતાં હૈડાં ભેળાં, મુખથી કદી જો લડી પડ્યાં,
ક્ષમા યાચું બહાલી, કરકર ક્ષમા વીરમરી સહુ.

* * * * *

અસ થયું. દંપતિનાં દૈવી આત્માઓ એકાગ્ર ધ્યાને પ્રભુ બ-
ક્તિમાં લીન થયા. પ્રભુ ! અરે ઓ પતિત પાવન પ્રભુ ! ! આ તારા
દિન બાળકો સત્યને ખાતર પ્રાણની આહુતી આપી હવે તારે શરણુ
આવે છે. કૃપાનાથ ! અરે ઓ કરુણાસિંહુ કૃપાનાથ ! ! દયાહિન દુ-
ષ્ટોનાં મિથ્યાભિમાન રૂપી પિસાયને અપણુ કરવા તૈયાર કરેલું આ
બળીદાન હવે તારા પાદ પુજન માટે હાજર થાય છે. પરમાત્મા !
અરે ઓ પ્રદુઃખમંજન પરમાત્મા ! ! દેવીનાં બહાનાં નીચે હરામી-
ઓનાં તીરસ્કાર રૂપી દુઃખદાવાનજમાં સળગી ઉડી આ તારા પામર
સેવકોં તારા દિવ્ય પ્રકાશમાં ઓતપોત થવા માટે તારો આશ્રય
ગ્રહણુ કરે છે; અને સૃષ્ટિનિષંતા ! અરે ઓ સર્વ વ્યાપક સૃષ્ટિનિ-

ચંતા ! ! પારાધીઓની પ્રપંચી જાળને લઇ આ તહારા દિન હીન કિંદરો સંસારનાં બંધનથી છૂટા થઇ તહારા કદમમાં આવે છે. આટલું કહેતાની સાથે અન્યોઅન્ય આપસ આપસમાં જ્યાં એક બીજાની ગરદન પર હથીયાર ચલાવવા જાય છે ત્યાં 'સખુર સખુર ઉતાવળ નહિં' કરો સર્વ સામગ્રી સહીત હું આવી પહોંચ્યો છું.' એ શબ્દો ઝીણા સ્વરે તેઓની કર્ણોદ્રિ પર અથડાયા.

પ્રિય વાંચક ! આ શબ્દો દયારામ કે જે પોતાનાં આત્મબળ વડે ના. સુગા સાહેબને એક અંગરક્ષક પહેરેગીર સહીત પ્રેમચંદનાં ગ્રહ સુધી લાવવા બાગ્યશાળી થયો હતો તેનાજ હતા. દયારામ સર્વને સાથે લઇ પ્રેમચંદના ઘરમાં દાખલ થયો આથી દંપતિનાં બચનો પાર રહ્યો નહિં પરંતુ ના. સુગા સાહેબે તેને યોગ્ય આશ્વાસન આપી તેમ કરવાનું કારણ પુછ્યું. દંપતિએ અથ થી છતી સુધી તમામ હકીકત નિખાલસ બાવે કહી સંભળાવી. આથી તે નામદારનાં માયાળુ હૃદયમાં તેનાં માટે સાફ માન પેદા થયું. દયારામની વખતસરની જાહેર હિમ્મત માટે તેઓ ઘણાં ખુશી થયા. દંપતિનાં ઘરની તપાસ માટે સાચેનાં પહેરેગીર ને રોકી દયારામ સહીત તે દંપતિને સાથે લઇ ના. સુગા સાહેબ પાછા પોતાની છાવણી હતી ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા. ખરેખર—

* જીતના તારા મગનમેં, છતનાં શત્રુ હોય,

કપા પાય કીરતારકી, વાળ ન વાંકોં હોય.

એક મરીમ હરીણી ગીબ્બ ઝડતુને લઇ પાણીની આશાએ એકાદ શુબ્ધ અરણ્યમાં મૃગજળનાં આભાસથી ખરેખર પાણી મા-

* પરંકથ.

નીને તે મૃગજળ પાછળ મોટી ઉત્કંઠાથી દોડવા માટે છે પણ આ-
ખર પરતાય છે. તેમ કાળીયો કોળી કમળાનાં સૌંદર્ય પર દિદા થઇ
રતીની આશાએ તેની પ્રાપ્તિ માટે મોટી ઉત્કંઠાથી અનેક જાતનો
પ્રયાસ સેવી રહ્યો છે પરંતુ તે કાદવનાં કીડાને ખખર નથી કે મારી
શું સ્થિતી થશે ? રાત્રીનો ધણો વખત પસાર થયા છતાં પણ બિન
બિન પ્રકારનાં મલીન વિચારોને અવલંબી અતિ ઉન્મદ દશામાં
કમળાનું સ્વાગત કરવા માટે તેની રાહ જોવા લાગ્યો. એ સ્વાર્થનાં
પુતળોને એટલી પણ ક્યાંથી ખખર હોય કમળા એ આજકાલનાં જેવી
રસ્તે ચાલનાર અદ્ય આશાથી પીમળી જનાર સ્ત્રી નથી.

કમે કમે રાત્રી વિતી પ્રભાત થયું. તો પણ કાળીયો આશાનાં
દોર પરથી નીચે ઉતર્યો નહિ. આખર તેને જાન થયું કે મહારી
સઘળી મહેનત વ્યર્થ મધ. આથી તેનાં ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ.
જલ્દ પટેલને મળી દંપત્તિને ગઇ કાલે આપેલી સૂચના મુજબ યોગ્ય
શિક્ષાએ પહોંચાડવા તત્પર થયો. પટેલે ગામનાં તમામ લોકોને ચોરા
પાસે બેળા કર્યા. અને એકદમ પ્રેમચંદનાં ઘર પર દરોરો લઇ જવા
માટે સૂચવ્યું. તેવામાં અકસ્માત એ લશ્કરી ઘોડે સ્વારો ગામમાં
દાખલ થઇ કાળીયા કોળી અને પટેલ પાસે કે જ્યાં આગળ લોકોનું
મહોટું ટોળું જમાવ થયું હતું ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા. અને
કહ્યું કે “ તમે અને ને ના. સુખા સાહેબ ખાસ જરૂરી પ્રસંગને
લઇ બહુજ યાદ કરે છે માટે સત્વર તૈયાર થઇ અમારી સાથે રવાના
થાઓ.” આથી જનનેનાં હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. ના. સુખા સાહેબ
જેવા રાજકર્મચારીયો પણ આપણને ખરા જીમરથી ચાહે છે એ
જાણી તેઓનું હૃદય આનંદથી તરબોળ થઇ રહ્યું. આવનાર ઘોડે-
સ્વારોને જરા થોભવાનું કહી સત્વર જનને તૈયાર થયા અને પોત-

પોતાના પવનવેગી અશ્વોપર સ્વાર થઈ તેઓનો સાથે જ્યાં આગળ ના. સુખાસાહેબ પોતાની છાવણીમાંનાં એક સુશોભિત તંબુમાં ખિરાણ રહ્યા છે ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા.

પોતાનાં બન્ને નાયકોને લશ્કરી ઘોડેસ્વારો કોણ જાણે ક્યાં લઈ ગયા જાણી પ્રેમચંદનાં ઘરપર દરોરો લઈ જનાર લોકોનાં હૃદયમાં ભારે ગભરાટ પેદા થયો; એમને અશાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ રહ્યું, અને ધીમે ધીમે બયસૂચક ઉદગારો મંદમંદ દ્વનિ અસ્ખલીત પણે પ્રકાશી રહ્યો તેવામાં કોઈએ આવી ખબર આપ્યા કે પ્રેમચંદનાં ઘર આગળ એક સશ્ત્રધારી લશ્કરી ઘોડેસ્વાર આપણુ સર્વને પ્રેમ કરી ના. સુખાસાહેબ પાસે લઈ જવા તૈયાર થઈને ઉભો છે માટે જલદી નાશો નહિતર ખુરી દશા થશે. આથી સર્વ કોઈ જેને જેમ ફાવે તેમ નાસવા લાગ્યા અને પોત પોતાનાં નિવાસગૃહમાં બારણાં બંધ કરીને ભરખ પેઠા.

ના. સુખા સાહેબ આવી પહોંચેલાં બદમાશેને પાસેનાં તંબુમાં એસવા માટે સૂચવ્યું. અને એક નાણુક તંબુકે જે તંબુ અંદર ઉભેલા હારોહાર એ માણસોનાં શિરપર સ્પર્શ કરી શકે તેમજ આસપાસ એમને એક હાથ ઉપરાંત વધુ પોલાણુ ન જેવામાં આવે તેવા તંબુની રચના માટે પોતાનાં એક ખાનગી પહેરેગીરને હુકમ કર્યો. જોતજોતામાં આ વતન તંબુની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા થઈ ચુકી. ત્યારબાદ દરેક પહેરેગીરોને ના. સુખા સાહેબ પોતા પાસે બોલાવી શુભ રીતે એવી સૂચના કરી કે જ્યારે હું ઇસારત કરું ત્યારે દરેકે આ તંબુની આસપાસ એકદમ નજીકમાં ગોઠવાઈ જઈ તંબુની

અંદર ઉભા રહેલ માણસોનાં શિરપર જોરથી ડંડાઓનો
 પ્રહાર શરૂ કરવો. અને તે પ્રહાર તમેને જ્યાં સુધી બીજો
 હુકમ સંબળાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ચાલુ રાખવો. વિગેરે
 જે હુકમ સંબળાવવાનો હતો તે સંબળાવી ના. સુખા સાહેબ
 પેલા બદમાસો પાસે ગયા. તેમની પાસેથી કેટલીએક માહેતી મેળ-
 વવા માટે તેઓ બન્નેને યોગ્ય માન આપી તેઓનાં કાર્યની પ્રસંસા
 કરવા લાગ્યા. જેમ જેમ પ્રશંસાનું સ્વરૂપ વિશેષ પ્રબળ થવા લાગ્યું
 તેમ તેમ મીઠ્યાબીમાની કાળીયો કોળી ગર્વિષ્ઠપણે હું મ્હોટો મંત્ર-
 વાદી છું અને દેવોની ઉપાસના વડે આખા જગતને મારા દોર પર
 નૃત્ય કરાવી શકું છું, એટલું કહી ના. સુખા સાહેબ સમક્ષ કેટલાએક
 હાથ ચાલાકીનાં ખેલો કરી પોતાની ધુર્ત કળાનું સાત્રાજ્ય ફેલાવવા
 લાગ્યો. સમયનો લાભ લઈ પટેલે જણાવ્યું કે-ના. સાહેબ! અમેને
 તેમજ આખા ગામનાં લોકોને અને છેવટે આસપાસનાં દરેક શહેરો
 અને ગામડાઓને માત્ર તેનોજ આધાર છે; કારણ કે તે દેવીનો
 ચરમ ભક્ત છે. ના. સુખા સાહેબની એવી માન્યતા હતી કે-
 “માફ” જીવન સમગ્ર જાતને જ્યાં સુધી જીવાય ત્યાં સુધી
 મારાથી જે કાંઈ તેના માટે થઈ શકે તે સર્વ કરવાને મારી
 ફરજ છે, મારા મૃત્યુ પહેલાં જગતનાં હીત માટે નાફ
 સર્વસ્વ વપરાએલ જોવા મારી ઇચ્છા છે. જીવન મને જીવ-
 નની ખાતર વહાણું લાગે છે. કારણકે તે થોડા સમયનાં દીપ-
 કનાં જેવું નથી પરંતુ ઝગમગતી મસાલનાં જેવું છે. આવું
 ઝગમગતું જીવન યમદેવને સ્વાધિન થાય ત્યાર પહેલાં
 જગતને જેટલો પ્રકાશ આપી શકાય એટલો પ્રકાશ આપાવે

જરૂરનો છે. વહેમ, પ્રપંચ, અને કુર્ત વિદ્યા ઇત્યાદિનો સદ્-
તર નાશ કરવા માટે એવા ઝગમગતા જીવનની પ્રજ્ઞાલીકા
ખરેખર માન્ય કરવા બેવી છે. ” આથી ના. સુખા સાહેબ
તેઓની કત્રીમાં જાળમાં કોઈ પણ રીતે ન પ્રસાય એ બનવા જોગ
છે. છેવટે તૈયાર કરેલા નૂતન તંબુમાં બંને ને માન સહીત લાવ-
વામાં આવ્યા.

સંકુચીત નૂતન તંબુનો આશ્ચર્યમય બદ સૂચક દેખાવ જોઈ,
એટલુંજ નહિ પરંતુ ઉક્ત તંબુના દ્વાર પાસે ઉભેલા દયારામ,
પ્રેમચંદ, તથા કમળાને નીરખી તેઓનાં હૃદય સ્થાનમાં અનેક
પ્રકારની શંકાઓ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થવા લાગી. ના. સુખા
સાહેબ સત્વર તંબુ પાસે આવ્યા. અને દયારામ વિગેરેને સાવધ
રહેવા માટે સૂચવ્યું. પૂર્વનાં સંકેત મુજબ પહેરેગીરોને ઇસારત
કરતાં તરતજ બંનેનાં શિરપર સંખ્યાર્થક ડંડાઓનો પ્રહાર શરૂ
થયો. આખરે તેઓ બંને બહુજ મુંઝાયા અને જીવનની રક્ષા માટે
આમ તેમ ફાંફા મારવા લાગ્યા. પરંતુ તંબુ ધણોજ સાંકડો હોવાથી
તેમજ બહાર નીકળવા માટેનાં દરવાજાપર અસ્ખારી પહેરેગીરોની ચોક્કી
હોવાથી તેઓ નિર્ભય સ્થાન મેળવી શક્યા નહિ. ના. સુખા સાહેબે કહ્યું-
પિસાચો ! અરે ઓ મંત્રાદિક પ્રયોગોને લઈ સિદ્ધત્વને વરી ચુકેલાઓનો
ડોળ કરનાર પ્રપંચી પિસાચો ! ! ગભરાઓ છો શા માટે ? અદૃશ્યવિ-
દ્યાઓની સહાયતા હોવા છતાં આમ બીરૂ બની ચોમેર જીવનની
રક્ષા માટે શંકા મારવાનું શું પ્રયોજન છે ? નરાધમો ? અરે ઓ
કુર્તજ્ઞામાં ધમનાવી ભોળા લોકોનું સત્ત્વ ચુસી લેનાર દુષ્ટ નરા-
ધમો ! ! તમારી પ્રબળ શક્તિને વિકશ્વર બનાવવા માટેનો આ

ઉત્તમ સમય પ્રાપ્ત થતાં આમ બાળકની માફક હતાસ જા માટે
 બનો છો ? શું દેવો તમારાથી રીસાછ તો નથી ગયા ? ખવિસો !
 અરે ઓ ધોળે દિવસે માલીફની હાજરીમાં જ હુંટ ચલાવનાર ખુ-
 શામતી ખરીસો ! ! અજમાવો તમારા મંત્રાદિક પ્રયોગોને; અને
 જોતરો તમારા માની લીધેલા દેવોને તમારી મદદે. સેતાનો ! અરે
 ધર્તિંગ કીયાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિ સત્યનું ખુન કરનાર જુલમી
 સેતાનો ! ! કહો તો ખરા કે તમે મહાન મંત્રવાદી અને દેવોનાં
 ઉપાશ્વક છો તો પછી અત્યારે તમારા શીરપર ડંડાઓનો પ્રહાર
 ચાલુ રાખનાર કોણ કોણ બ્યક્તિ છે ? સત્વર જવાબ આપો.
 માદ રાખજો કે જ્યાં સુધી સંતોષકારક પ્રત્યુત્તર નહિ મળે ત્યાં
 સુધી તમારાપર થતો પ્રહાર ચાલુજ રહેશે.

કાળીઓ કાળી દ્રવિત ચક્ષુઓ વડે દ્રમ હસ્ત જોડી કરગરવા
 લાગ્યો. “ ના. સાહેબ ! આ વખતે સત્ય ખીના જાહેર કરતા મારે
 કહેવું જોઈએ કે હું એક મંત્રવાદી કે દેવોનો ઉપાશ્વક નથી; પરંતુ
 પુર્ત કળામાં પ્રવીણ એવો હું એક ધુતારો છું. બહેમી દુનિઆને
 કપટ જળમાં ફસાવી તેનું દરેક પ્રકારનું સત્વ ચુસી લેવા માટે મેં
 આરાથી બનતું કર્યું છે. સત્યા અવલંબીઓની પ્રયજ શક્તિને પણ
 હતાસ પમાડી સ્વાર્થિ લાલસાઓને પહોંચી વળવા માટે આ સેવકે
 એક જીવતા યમની ગરજ સારવામાં કિચીત માત્ર પણ પાછી પેતી
 બરી નથી. અને નિરાધાર અબજાઓનાં સતીત્વપર તથાપ મારી
 વિષય વાસનાની ત્રિષ્ણિ માટે રાક્ષસી જીવન પસાર કરી દુષ્ટવૃત્તિનાં
 વારી પ્રવાહમાં મેં માફ કર્તવ્ય નાવ નિહર પછે વહેતું મુક્યું છે. હવે
 અને માદ આવે છે કે—

* પાપ છુપાયા ના છુપે છુપે, તો બડા ભાગ;

દાખી દુખી ના રહે, રૂએ લપેટી આગ.

તે મુજબ મારા પાપનો ઘડો બરાબ રહેવાથી અંતે ધ્રુવનો વખત આવી પહોંચ્યો. હવે મને પુણ્ય પથાતાપ થાય છે. કૃપા કરી આપ મારા આવા કર્તવ્ય માટે ક્ષમા આપશો અને આ દારૂ છુદ્ધામાંથી મુક્ત કરશો.”

પટેલે કહ્યું જનક વિનાયક વડે સત્ય હકીકત નિવેદન કરતા જણાવ્યું “ સાહેબ મહેરબાન ! કાળીઆ કોળીની કુર્તકળાનો દ્રોપ-સીન અત્યારે ખુશ થવાથી મને મારી જડબુદ્ધિ માટે હસવું આવે છે. સત્યા સત્યનો નિર્ણય નહિં કરતા તેનાં વિશ્વાસે મેં મ્હાફે સર્વશ્ચ મુખાવ્યું; એટલુંજ નહિં પરંતુ દેવીનાં બાના નીચે લોકોમાં અધશ્રદ્ધા ફેલાવી તેનું સત્યરૂપી સત્વ ચુસી લેવા માટે આ હવે ભાગી સેવકે આપજીદીનું સાત્રાજ્ય સ્થાપિ એક રાક્ષસી જીવન પસાર કર્યું. સ્વાર્થિ લાલસાઓને પહોંચી વળવા માટે અનેક નિરાધાર પ્રાણીઓનો ભોગ લઇ આશાનાં દોર પર તૃપ્ત કરવામાં મેં જરા પણ ન્યુનતા રાખી નથી. સમજી અને સરલ સ્વભાવી લોકોની અમૂલ્ય સૂચનાઓનો દુરુપયોગ કરી સત્તાનાં ગર્વ નીચે જોહુકમીનું બ્યુગલ ઝૂંકવામાં મેં મારી સર્વ શક્તિનો ભોગ આપેલો છે. વિચાર શિલ દયારામનાં વચનપર વિશ્વાસ નહિં લાવતા પ્રેમચંદ અને કમળા કે જે એક નિર્દોષ સત્યશિલ દંપતિને સત્યનાં સુંદર શિખરપરથી નીચે પછાડી તેનું ચુર્ણ કરવા માટે આ કાળીયા કોળીનો હું સાચીત બન્યો હતો અને ટુંકામાં આ જીવતા મમની ઈદ્રજળી રોશનીમાં

અંગત જઈ સંપૂર્ણ અન્યાય તથા અગ્નિતાનું વાતાવરણ ફેલાવવામાં મેં જરૂર પણ બાકી રાખ્યું નથી. ના. સાહેબ ! આ બધું પરવશતાથી અગ્નિ પણાને લીધે થયેલું જાણી આપનું માયાળુ હૃદય મારા આ કર્તવ્ય માટે મારી આપશે. હવે મને ખાતરી થઈ છે કે—

* પરમેશ્વર જો પાધરો, શત્રુ થી શું થાય;

પથરા ફેંકે પાપી જન, કુલ થઈ ફેલાય.

પ્રેમચંદ તથા કમળા કે જે એક આદર્શ દંપતિ છે. તેના પર વિપત્તિનું વાદળ ફરી વળતા તેઓની સત્ય પ્રતિભા વડે અંતે તેઓનો જય થયો. એ જાણી મને ખરેખર અત્યાનંદ ઉત્પન્ન થાય છે.”

“ જેમ ધુત્ર વિનાના અંગારને ધાતુનાં વાસણમાં ઉચકવાથી તે વાસણ ધગી જાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેને ઉચકનાર પણ પોતાની મૂર્ખતાને લીધે દગ્ધ થાય છે. તેમ ધર્મી પણાનો સ્વાર્થમય જો હુકમી વાળો દુષ્ટ અંગાર મલીન કર્તવ્યતાનાં વાસણમાં ઉચકવાથી તે વાસણ ક્રમે ક્રમે ઉગ્રતાને પ્રાપ્ત થાય છે એટલુંજ નહિ પરંતુ ઉગ્ર વાસણને ઉચકનાર પોતાની મૂર્ખતાને લીધે દારૂ દુઃખનો ભોક્તા બની આકુળ બ્યાકુળ થાય છે. ” કાળીયો કાળી અને પટેલની બાબતમાં પણ તેમજ બન્યું. ના. સુમા સાહેબે બન્નેને મુશ્કે ટાંછટ બાંધી જુદા જુદા અસ્થાન પર આરંભ કરી દયારામ, પ્રેમચંદ વિગેરેને અતિ માન સહિત સાથે લઈ કેટલાએક લશ્કરી ધોડેસ્વારો સહીત પોતે અગ્નિપુર ગામમાં આવી પહોંચ્યા. તરતજ ભોંકોને

એળા કરી આ બન્ને ધુતારાઓની ધતિંગ કિયાનો ભેદ ખુલ્લો કરતા તેઓ નામદારે જણાવ્યું કે-તમે લોકો દેવીનાં બ્રહ્માનાં નીચે બેઠા-દિક પ્રવૃત્તિમાં આત્મશક્તિનું ખુન કરી આવા હરામખોરોને જે ઉત્તેજન આપો છો તે ખરેખર સોચનિય છે. મંત્ર, જંત્ર, દોરા, ધાગા ઇત્યાદિની મલીન પ્રવૃત્તિ વડે દેવી ઉપાસનાનો ડોળ કરનાર પ્રપંચી પિસાચોની ઠગબાજીનો નાશ નહિં કરતા તેની સાથે બળી જઇ આપખુદી અને ખુશામતનાં ખત્રીસો બની હાજી હા પણાવું કલંક બહારી લેવા જરા પણ અચકાવું નહિં એ શું માણસાઇ પણાવું લક્ષણ કહેવાય ? ચોમેર આજે ભારત પ્રદેશમાં જે જે બ્રહેમાદિક પ્રવૃત્તિનો ઉદય થઇ રહ્યો છે તે માત્ર આવા સ્વાધિપિતિજ આભારી છે. બહારનાં ડોળ દમાકથી છક થઇ જનારા 'અગ્નાનીઓ સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવા જેટલી પણ ઉદારતા ખતાવતા નથી એજ દેશની પાયમાલીનું મુળ છે. એમ કહ્યા વિના ચાલી શકતું નથી. મી. દયારામે જાહેર હીમતથી પણ યુક્તિ પુર્વક આ નર પિસાચોનાં અત્યાચારો પ્રકાશમાં લાવી ગર્જ રાત્રીએ થતા બે નિરપરાધી ખુનોને બચાવી લઇ તમારા ગામની બલકે દેશની જે સેવા બજાવી છે તે ખરેખર સ્તુત્ય છે. મારે બાર દઇ ને કહેવું જોઇએ કે તમે સર્વ તેનાં સદાને માટે ઋણી છો. આ વખતે તેનાં કાર્યની કદર કરવાને આવો કિમતી સમય પ્રાપ્ત થતા અને અનહદ આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. “ હું આ ગામનો સર્વ અધીકાર અને તેની સર્વ માલેકી તેના હાથમાં સોંપુ છું. કે જેનો ભોગવટો તેનાં વંશ પરંપરા ચાલુ રહેવાનો. ” ધર્મશીલ આ આદર્શ દંપતિ ચે પ્રાણનાં ભોગે પણ સત્ય શિયળનું રક્ષણ કરી જે કિમતી ધરજ અદા કરી છે તેને માટે

તારીશી લાયક પુરા શબ્દો મારા હૃદય કોશમાં પણ અત્યારે મને મળી શકતા નથી. ખરેખર આવા પવિત્ર દેવી આત્માઓ એજ પૃથ્વિનાં સ્થંભ રૂપ છે તેઓનાં સહચારીત્રથી હું બણેજ ખુશ થયો છું. જેની યાદી માટે રાજસ્થાનનાં વિદ્યાસ ભાજનની પદવી સહીત હું તહેને એકહજાર સુવર્ણ મહોર બક્ષીસ કરું છું. કાળીઆકાળી અને પટેલનાં સમ્બંધમાં હું એવા નિશ્ચય પર આવ્યો છું કે તે બંને ને સખ્ત મજૂરીની સાથે જીદગી પથ ત સખ્ત કેદની શિક્ષા કરી આ પ્રદેશને સદાને માટે તેનાં સંસર્ગથી મુક્ત કરવો જેથી હું તેને 'સંકટપુર' ની પાટી જેલમાં મોકલી આપું છું.

જેવટે લોકોને પોતાની અજ્ઞાનતાનું જ્ઞાન થયું. કાળીઆ કાળી અને પટેલનાં નામ પર હજારો તિરસ્કાર વરજાવવા લાગ્યા અને દયારામ કૃપા રૂપી સિતળ છાંયા નીચે પોતાની સંસાર યાત્રા સુખ-મય સ્થિતિમાં નિર્વોદ્ધે પસાર કરી સર્વ કોઈ આનંદમાં રહેવા લાગ્યા...

સત્યવતિ નગરીનાં સત્યપ્રિય રાજની બાતુમતી રાણીએ પુર-પતિ, રાજકર્મચારીઓ, અને પ્રજામંડળ સમક્ષ ઉપર મુજબ વ્યાખ્યાન આપી સિદ્ધ કરી આપ્યું કે આજકાલ જુદા પ્રેતાદિની જે ભ્રમણા ધર ધાલી બેઠી છે તે વસ્તુના એ જુદાપ્રેતાદિ નથી પણ ધર્માધ્યક્ષોની એ કૃત્રીમ કપટ કળા છે આથી પ્રજા મંડળનાં બહેમો વિચારોએ કાંઈક સંકારપદ સ્વરૂપ પકડયું. ના. રાણી સાહેબની સૂચના મુજબ આ ઉલ્કાપાતનું મુજ કારણ પણ તેવા ધર્માધ્યક્ષો તો નહિંજ હોય ? શું સ્વાર્થાધીના પોપલીલાનો દ્રાપસીન આવા પ્રકારનો હશે ? સંકટો આત્માને આમ ઝડાની પ્રદેશનું અધ્યયન કરાવવામાં તેઓનો શું આશય હશે ? શું ન કળી શકાય એવી મુશ્કેલી

વિદ્યા તેઓ મેળવી શક્યા હશે ? ઇત્યાદિ શંકાઓ ઉત્પન્ન થવા લાગી. પરંતુ માની લીધેલા પ્રત્યેક અનુભવો તેઓની દષ્ટિ સન્નિવૃત્ત તરી રહેલા હોવાથી ઉક્ત શંકાઓ વિશેષ બળવત્તર થવા પામી નહિં.

ના. સત્યપ્રિય રાજા, વિજયસિંહ, અને નિતીસિંહ બાનુમતીની અપ્રતિમ જાહેર હીમ્મત અને અતુલ શૌર્ય જોઇને એ વાતો સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યા કે તેની અર્થ સૂચક દલીલ તોડવા માટે કોઇની પણ હીમ્મત ચાલી નહિં તોપણ છેવટે રાજાએ કહ્યું કે—

“ રાણી ! તમારૂં હૃદય હુતપ્રેતાદિનાં બચંકર તાપથી જરા પણ સ્પર્શિત થતું નથી એ તમારી વખતસરની જાહેર હીમ્મત માટે મને તમારા પ્રત્યે ધણું માન પેદા થાય છે. કુમાર પ્રમજસિંહ, વિમળા, અને સરલાનું સત્યપ્રિય હૃદય પણ હું આ વખતે જોઇ શક્યો છું. પ્રજા વર્ગને આશાસન આપવાની અત્યુત્તમ શૈલીનું પણ તમે એ યોગ્ય પઠન પાઠન કર્યું છે એ નિર્દીવાદ છે. તમારૂં જ્ઞાન વિશાળ છે; શૌર્ય અપ્રતિમ છે; અને ધૈર્ય બળ અવાચ્ય છે. તમે એક વીર રમણીનાં પત્ની થવા માટે મને પોતાને હું બાગ્યશાળી માનું છું. તમે એ જે સત્ય વત્તનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સ્તુત્ય છે. પણ સવાલ માત્ર એટલો જ છે કે કેટલાએક સ્ત્રી પુરૂષો અને બાળકો કે જે અચાનક હુત પ્રેતાદિનાં બચંકર તાપનું બળીદાન થઇ પડેલ છે તેનું શું સમજવું ?

બાનુમતીએ કહ્યું. “ પ્રભુ ! આપની મારા પ્રત્યેની અપૂર્વ કૃપા માટે હું આપની આભારી છું. મારામાં કોઇપણ જાતની યોગ્યતા આપ જોઇ શક્યા હો તો તે માત્ર આપની સ્નેહ ભરી મીઠી દષ્ટિનું જ એ પરિણામ છે. મારા ધારવા મુજબ કેટલીએક વ્યક્તિઓનાં

શુભ થયાનાં જે સમાચાર, ચોમેર પ્રસરી રહ્યા છે તે માત્ર કેટલાએક અધમ કાર્ય કરનાર દુષ્ટોનું એક મંડળ હોવું જોઈએ. ”

સત્યપ્રિયે જણાવ્યું. “ સતી ! તમારું કહેવું યથાર્થ હશે. અમુક વખત પહેલાં એક બહાદુર ક્ષત્રીએ પણ તમારા કહેવા મુજબ અને રોશન કરેલ; તેથી મેં તેને સારા ધનામની આશાએ તે કાર્ય પર નીચત કર્યો હતો. એકદા તે બહાદુર ક્ષત્રી કેટલાએક શસ્ત્ર ધારી સૈન્યકોની સાથે ‘ યક્ષદેવ ’ નાં દેવળમાં ગયો હતો. પરંતુ અશ્વસેસ કે તે પણ ત્યાં અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો. પાછળથી તેના માટે ઘણી તપાસ ચલાવી પણ પતો લાગ્યો નહિં. આથી પરિણામ એ આવ્યું કે જે લોકો શ્રુતપ્રેતાદિને માનતાં નહોતા તે પણ દૃઢતા પુર્વક માનવા લાગ્યા છે.

કુમાળ પ્રબળસિંહે કહ્યું. “ પુજ્ય પિતાશ્રી ! કર્તવ્યના યશ કુંડમાં સ્વાત્મભોગ તું બળીદાન અર્પણ કર્યા વીનાં વીજ્યની આશા રાખવી એ આકાશ કુસુમવત્ છે. કાર્યકુશળતા, સ્વાશ્રયપણું, અને સમયસૂચકતા એ ખાસ મુખ્યત્વે કરીને વિજ્ય પ્રાપ્ત કરવા મારેનાં ઉત્તમ સાધનો છે. સત્યવતિનાં ઇતિહાસમાં અગાઉ જે બનાવ બનવા પામ્યો છે તે બનાવ કેવી રીતે બનવા પામ્યો તેનું સત્યકારણ શોધી કાઢવાની જેનામાં કમતાકાત હોય તે તો અવશ્ય આપનાં કહેવા મુજબ એમજ માને કે તે બહાદુર ક્ષત્રીનો શ્રુતપ્રેતાદિએ ભોગ લીધો હશે. ખેર પરંતુ તે યક્ષનું દેવળ અત્રેથી કેટલે દુર અને કેવા પ્રદેશમાં આવેલું છે; તે હરકત હોય તો કહેવા કપા કરશો.”

સત્યપ્રિયે જણાવ્યું. “ કુમારશ્રી ! શહેરની પુર્વ બાજુ પર ત્રણ ચાર માઇલનાં અંતરે એક ધોર જંમત્રમાં તે દેવળ આવેલું છે.

આસપાસ નાના મેઘા ડુંગરાઓ, અનેક ગુફાઓ, અને મગનભેદી
 બીજાબીજા પ્રકારનાં વૃક્ષોનું જુથ હોવાથી તે પ્રદેશ એવો તો બધ
 પ્રદ લાગે છે કે ત્યાં એકાદ માણસની જવા માટે હીમત ચાલી શકે
 તેમ નથી. તે દેવળની પાસે લગભગ પચીસ ત્રીસ કદમ દુર જળા-
 શય સમીપ એક ગુફા આવેલી છે. આ ગુફાને લોકો ‘જીવલેણ’
 ગુફા એ નામથી ઓળખે છે. સમસ્ત પ્રજાના દુઃખનું મુગ કારણ
 જો કાંઈપણ હોય તો તે માત્ર આ જીવલેણ ગુફા જ છે કે જેમા
 ભુતપ્રેતાદિ નિર્ભયપણે વાસ કરી રહેલ છે. આ ભુતપ્રેતાદિઓ યક્ષ
 દેવની સેવામાં રહેનારા છે. યક્ષના સમ્બંધમાં પ્રાચીન સમયથી એવી
 દત્તકથા ચાલી આવે છે કે યક્ષદેવ મહા કૂર અને પ્રખળ શક્તિવંત
 હોવાથી તે મનુષ્યનો અહાર વધારે પસંદ કરે છે. તેનાં નૈવેદ્યાદિક
 કાર્યમાં માસ અને રૂધીર વપરાય છે. તેની પુજા પણ તે વડેજ થાય
 છે. અહરનિશ એક મદોન્મત પાડાનો ત્યાં વધ થાય છે. યક્ષદેવની
 મૂર્તિપર હમેશાં પાડાનું તાળું લોહી રેડવામાં આવે તો જ તે યક્ષ-
 દેવ ત્રામ થાય છે એમ તેનાં સેવકોની દ્રઢ માન્યતા છે. તે કોઈનાં
 પર પ્રસન્ન થઈ ઇચ્છિત ફળ આપે છે. જેઓને ફળની પ્રાપ્તિ થાય
 છે તેઓ અનેક પશુઓનો ત્યાં વધ કરી યક્ષદેવને તેનો ભોગ આપે
 છે. આથી યક્ષદેવપૂર્ણ પ્રસન્ન થાય છે. જે તેનાં અવર્ણવાદ બોલે
 છે તે અનેક પીડાથી પીડાય છે. યક્ષદેવને નિયમીત ભોગ આપવામાં
 જો વિલંબ થાય તો તે પોતે જાતે પ્રગટ થઈ પોતાના તાબામાં
 રહેલા ભુત પ્રેતાદિને એક જળરી હાક મારી પોતાની પાસે બોલાવે
 છે. યક્ષદેવ મહા કોપાચમાન થયા છે એમ જાણી તમામ ભુતપ્રે-
 તાદિઓ તેમની પાસે હાજર થાય છે. અને ઇચ્છા મુજબ ભોગની

ત્રણ માટે પ્રયત્ન શિલ બને છે. કેટલીએક વખતે મક્ષદેવ કોઇનદી સરીરમાં પ્રવેશ કરી પોતાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે છે આથી તેમની દરેક મન કામનાઓ ફળીભુત થાય છે. પુત્ર ! તમે સર્વનાં કોમળ હૃદયમાં જબરો આધાત થવાનાં બચને લીધે આ તમામ ખીનાથી મેં તમે સર્વને આજસુધી અજાણ્યા રાખેલ છે. તમારૂં ધૈર્ય બળ અત્રિતમ શૌર્યવાળું છે એમ જો મને પ્રથમથીજ ખબર પડી હોત તો હું સર્વ ખીનાથી તમે સર્વને વાકેફ કરી તેનાં વિનાશ માટે બદોબસ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થાત. ”

ભાનુભતિએ વિનયપુર્વક જણાવ્યું—” શિરછત્ર ! મને તો તે તમામ વાતો મપ ગ્રેઝેટ જેવી નીરસ લાગે છે. વસ્તુ સ્થિતીનું મુળ સ્વરૂપ શોધી કાઢવાની બે દરકારીનું જ આ પરિણામ છે. અવિદ્યા અને અજ્ઞાન એ આવી કલ્પિત વાતો ને જન્મ આપનાર હોવાથી સત્ય સેંકડો ગાફ દુર રહે એ સ્વાભાવિક છે. હરામખોરોની યુક્તિ પ્રયુક્તિ વાળી પ્રપંચી જાળ ખાસ કરીને અવિદ્યા અને અજ્ઞાન ધારક વ્યક્તિઓ પર વધુ શાવે છે. આવી વ્યક્તિઓ ત્રણનો મેર બનાવી અન્યને પણ પોતાનાં સર્કલમાં સામેલ કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે સર્વત્ર ભયનો સંચાર થતા આત્મિક શક્તિનું બુન થાય છે. પતિદેવ ! આ સામે ઉંમેલું પ્રજા મંડળ ક્ષોભનીય હૃદયથી સંપુર્ણ શોકાગ્નિમાં પ્રજ્વલીત થયેલ છે; માટે હવે તેને કર્તવ્ય સલીલથી જ્ઞાન્ત કરવા માટે મને આપ આગ્રા આપો તો સત્ય શું છે તે શોધી લાવવા માટે પ્રયત્ન કરું. પ્રજાનું આ દારૂ દુઃખ હવે મારું આ કોમળ હૃદય કોઇપણ રીતે સહન કરી શકતું નથી. આપની શુભાશિષ્ય વડે ઇચ્છિત કાર્યમાં હું જરૂર વિજય પામીશ એવી મારી દ્રઢ આન્યતા છે. ”

સત્યપ્રિયે કહ્યું. “ સતિ ! મારા જીવનનાં સાથી તરીકે તમારો સાથે માફ બાળ્ય જોડાએલ હોવાથી તેમજ કુમાર પ્રબળસિંહ અને કૌમારીકા વિમળા તથા સરલાનું જીવનરૂપિ ઉપયોગી નાવ યુવાવસ્થાની અરજાતનાં ઉપસાગર મધ્યે અનેક મેળ સાથે અથડાતું હોવાથી હું તમેને આવા જોખમ ભરેલા કાર્યમાં આગા આપું એ કેમ બને ? મલીન દેવોની પ્રપંચ શક્તિ આગળ મનુષ્ય બળ શું વિસાતમાં છે ? જેણે લોખંડી હૃદયવાળા વીર બહાદુરોને હંશાવી પોતાની મુરાદ પાડી છે તેની પાસે તમારું શૈર્ષ્ય કાંઈ કામ લાગે તેવું નથી એ એ નિર્વાવાદ છે. માટે તે વાત જવા દીધો. નાહક તમેને કાળના મુખમાં હડસેલી મારે પોતાને સદાને માટે કવ્વંડી બનવું એ શું સોચનીય ન કહેવાય ? ”

બાનુમતિએ જવાબ આપ્યો. — “ પ્રભુ ! અંધ શ્રદ્ધા, અન્યાય, અને અનિતીનાં વાતાવરણને ભસ્મભુત કરી પ્રજાનાં કલ્યાણ અર્થે ધરજ ન્યાં લઇ જાય ત્યાં અનેક વિટંબનાઓને ન ગણકારતા જવું જ જોખમ છે. કુમાર પ્રબળસિંહ પોતાની સોળ વરસની નાની ઉમરમાં પણ ખરી ક્ષાત્રત્વ શક્તિને ખીલવવા માટે અહરનિશ ઉત્સુક રહેતો હોવાથી તેનાં માટે કોઇ પણ જાતની ચીંતા કરવી એ નકામી છે. વિમળા અને સરલા માટે પણ તેમ જ છે. આપનાં માયાળુ હૃદયમાં તેઓનાં માટે પ્રેમનું નિર્મળ સ્થાન હોવાથી માત્ર મોહ દશાને વશ થઇ જે કીમતી ધરજ બળવવાની ઉમદી તક પ્રાપ્ત થઇ છે તે તકને જવા દેવી એ શું યોગ્ય છે? પ્રજા રૂપી સંતતીમાં અને અંગ જાત સંતતીમાં કોઇ પણ જાતનો બીન્નભાવ રાખવો એ હાપણ કહેવાય નહિ. “ પ્રજાની શાન્તિમાંજ આપણી ખરી

આનંતિ છુપાએલી છે,” માફ હૃદય બળ, શારિરિક શક્તિ, અને જ્ઞાન તેજ જીવમીઓની પ્રબળ જળ તોડવા માટે અદ્વિતીય છે; માટે આપ નચીત રહો. હું ઉક્ત કાર્યમાં નીચત થવા ઉત્સુક છું પણ ક્યારે અને કયે વખતે તે કાર્ય હાથ ધરવામાં આવશે તે સર્વ હકીકત હું ગુપ્ત રાખવા માંગુ છું. માત્ર આપની આગામી જરૂર છે. પ્રભમંડળને રજા આપી આપ મને ઉક્ત કાર્યનાં વિવિધ માટે શુભાવિશ અર્પો એજ મહારી પ્રાર્થનાં છે.

સત્યપ્રિયે જણાવ્યું—“ રાણી ! સમસ્ત પ્રજાનાં સ્વાતંત્ર્ય સુખ અને પવિત્રતાની રક્ષા ખાતર બચનાં બિષણ ક્ષેત્રમાં વિચરવાની તમારી મહત્વાકાંક્ષા ખરેખર સ્તુત્ય છે. પ્રજા મંડળને હું ખુશીથી તેમનાં સ્થળે જવા માટે રજા આપું છું. તમારા લલાટ પટમાં નિર્ભયતા, દેહમાં વિરત્વપણું, અને નેત્રોમાં સાહસીક ભાવ જોઈ મહારે કહેવું જોઈએ કે ક્યારે તમારી એમજ ઇચ્છા છે તો બધે ખુશીથી તમારી તે જગાસા શીલુત કરો; મારી આગ્રા છે. ”

પ્રબળસિંહ સત્વર ઘોડી ઉઠ્યો.—“ પુન્ય પિતાશ્રી ! ઘોર અત્યાચારની પ્રબળ શક્તિને પહાડી પર્વતોની ઊંડી ખીણમાં કાટી દેવા માટે જે સાહસ મહારા પૂન્ય માતૃશ્રી તરફથી ઉઠાવવામાં આવ્યું છે; તે બવિધ્યમાં રાજ્ય અને પ્રજાની આબાદી માટે પુરતું છે. વિકટ માર્ગમાં સહાયની જરૂર છે. તેમની સાથે રહી તેમનું દરેક રીતે રક્ષણ કરવું એ મહારી પુત્ર તરીકેની ફરજ ને ધ્યાનમાં લઈ હું આપને નમ્ર અરજ ગુજારવા રજા લઉં છું કે મને પણ તેમની સાથે જવાની ખીન આનાકાની એ રજા આપશો. પ્રજાની સેવા કરવા માટેનો આ હીમતી સમય પ્રાપ્ત થતા હું મહારા આત્માને આજ્ઞાશી માનું છું. ”

સત્યપ્રિયે સપ્રેમથી કહ્યું—“ પુત્ર ! તમારી માતૃ અને પિતૃ
 ભક્તિ અવાચ્ય છે. રાજ્ય અને પ્રજાનાં હિત માટે તમે ભગીરથ
 પ્રયત્ન સેવી રહ્યા છો એ મહારા ધ્યાન બહાર નથી. પ્રજાનાં શ્રેય
 માટે એક લાયક રાજા પોતાનાં સર્વસ્વનો ભોગ કેવી રીતે આપી
 શકે તે હું સારી રીતે જાણું છું; અને તેથી કદાચ આ સાહસમાં
 ઝીંપલાવવા માટે હું તમોને આજ્ઞા કરું તો તે અસ્થાને તો નહિજ
 ગણાય. પણ જ્યાં સુધી શ્રેય અશ્રેય, સુખ દુઃખ, અને ચડતી પડ-
 તીની અનુભવ જ્ઞાનામાંથી તમે પસાર થયા નથી; ત્યાં સુધી આ
 સાહસમાં ભાગ લેવા માટે હું તમોને રજા આપી શકતો નથી.
 તમારા માતૃથી માટે તમારે જરા પણ ચિંતા કરવાની નથી કેમકે
 રાજ્ય તરફથી તેમને દરેક પ્રકારની સહાયતા મળી શકે તેમ છે.

બસ થયું. પ્રજામંડળનાં આનંદનો પાર રહ્યો નહિ; બાનુભતિ
 કરજ અદા કરવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થવાથી બેહદ ખુશી થઈ; વિજય-
 સિંહ અને નીતિસિંહ પોતાનાં પ્રપંચી કાર્યની સફળતા માટેનાં શું
 ચિન્હો નીહાળી અમુક અંશે મગ્ન બન્યા; પ્રજાસિંહ આજ્ઞા નહીં
 મળવાથી જરા ખિન્ન થયો; સરલા અને વિમળા બંધુ પ્રજાસિંહને
 યોગ્ય શબ્દોથી શાંત કરવા લાગી; અને સત્યપ્રિય દેવી બાનુમતી
 ની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનામાં રમી રહેલ પ્રેમનું જાદુઈ કૌતક નિહાળી
 પોતાને ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યો.

સમય સમયનું દામ કર્યે જાય છે. એકદા રાત્રીનાં સમયને
 લઘ સૂર્ય દેવનાં સોનેરી કિરોં અદબ્ય થયા છે; આકાશ વીચિત્ર
 રંગે રંગાયું છે; વિહંગો પોતાના માળામાં ગાદ નિદ્રા અનુભવે છે;
 સમીરના અદ્ભૂત પ્રહારથી વૃક્ષોના પાંદવો આમ તેમ નાચી રહ્યા છે.

મનોહર ચંદ્ર પોતાની રાજ્યની પુર બહારમાં ફેંકી રહ્યો છે; પૃથ્વી પટ પર ચંદ્ર રાજ્યની લીધે એત આદર બીજાઈ રહી છે; પ્રવૃત્તિમય જગતે નિવૃત્તી સ્થાન અંગિકાર કર્યું છે; સર્વ સ્થળે શાંતિ અને નિઃસ્તબ્ધતાનું નિશ્ચય રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું છે; શિરમંધી પહેરે ગીરો નગર રક્ષણાર્થે આવાગમન કરી રહ્યા છે; અને મહામાયા સર્જી નામની સરીતા મધુર અને મનોહર ધ્વની વડે કલકલ રવ સહીત સલીલનું વહન કરી રહી છે. તે વખતે સ્મશાન સામેની એક ટેકરી પર બે સુ સન્નિવૃત્ત અશ્વેથી અલંકૃત કોઈ એક કૃષ્ણ વસ્ત્ર ધારી મનુષ્ય પોતાનાં માલીકની રાહ જોતો ઉભો છે. તે પોતાની દૃષ્ટિ ચોમેર ફેરવતો હોવાથી સ્મશાન મધ્યેના ભુ ગર્ભ-માંથી ઉત્પન્ન થતો દિવ્ય પ્રકાશ તેના જોવામાં આવ્યો. થોડીવારમાં તો તે પ્રકાશે ઉચ્ચ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું; અને તેમાંથી કોઈ એક નૂતન આકૃતિ જન્મ થવા પામી. આ આકૃતિ યે પગથી તે માથા સુધી કાળો પોષાક ધારણ કર્યો હતો. તેણે ચો તરફ નજર ફેરવી અમુક ઇસારાથી કોઈ બીજી વ્યક્તિને પોતાની પાસે હાજર કરી. આથી તે માણસ જરા બય પામ્યો અને ચક્રતા હૃદયે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે-જે ભુતાદિકનાં ઉપદ્રવે સમસ્ત નગરીને બચપ્રદ બનાવી તેનું જીવન સત્વ હુંટી લેવા માટે અનેક ઉલ્કાપાતને જન્મ આપ્યો છે; તેજ ભુતાદિક ઉપદ્રવ અત્યારે મારા આ દેહનું બલીદાન લેવા તત્પર થયો હોયની ! એવો મને ભાસ થાય છે. ખરેખર હું હતભાગી છું. હવે મ્હાં શું થશે ? લોકો કહે છે કે સ્મશાન ભુમીમાં ભુત, પિસાય, ચુડેલ, બાંતરી, અને હામીણીયો નો નિવાસ છે. તે અડધી રાત્રીએ ફરવા નીકળે છે. તેનાં સપાટા-

માંથી કોઈ પણ ખચી શકતું નથી. આ બધું હું તો હંબક માનતો હતો; પણ આજે તો આ પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો. પ્રેમુ ! અરે જો બહાલા પ્રેમુ ! ! મહારા સતકોટી દોષ દરગુજર કરી હવે મને આ દુઃખમાંથી છોડાવ; ત્હારા સિવાય મહારો રક્ષણ કર્તા અત્યારે કોઈ નથી. આમ અશ્રુપાત કરે છે; તેવામાં પ્રકાશનો અમુક ભાગ પોતાનાં તરફ વળ્યો. આથી તે વધારે તરફડવા લાગ્યો. આવતા પ્રકાશને તહેણે ચુડેલનો વાંસો કલપી લીધો. ચુડેલનાં વાંસામાં અમુક જાતનો પ્રકાશ હોય છે એમ તેણે પુર્વે સાંભળેલું હતું હવે તેનાં દુઃખની સીમા રહી નહિં. પાસેનાં વૃક્ષોમાં અમુક જાતનો સડસડાટ ઉત્પન્ન થયો. હવે તેની સ્થિતીનું પુછવું જ શું ? તેનું આખું શરીર જુતની કલ્પના વડે આગ્રહાદિત થયું. તેથી કરણાજનક વિલાપો વડે જુતને સંબોધી અનેક પ્રકારની આજીજી કરવા લાગ્યો. બન્યું એવું કે પ્રકાશનાં અસ્તની સાથે પેલી બે આકૃતિઓ સત્તર તેની પાસે આવી ઉભી રહી. હવે તો પુછવું જ શું ? તેનાં હોંસકોસ ઉડી ગયા અને તે જમીન પર પડી આમ તેમ આજોટવા લાગ્યો.

પ્રિય વાંચક !

આ બન્ને આકૃતિ અને પ્રાણ દાનની બીક્ષા મામનાર મનુષ્ય એ કાણ છે તે જાણવાની ત્હારી આતુરતાનો તિવ્ર વેગ હવે વધુ વખત રોકી શકાય તેમ નથી; કેમકે હિતનાં બદલામાં અહિત થવાનો સંભવ રહે છે. વખતે ત્હાઈ હૃદય પણ પેલા માણસની મારફ જુતાવળની ભ્રમણાને લઇ છીન્ન બીન્ન થવા પામે; તો પછી આ લેખકની સંધળી મહેનત ફાકટ જાય એ સ્વાભાવિક છે. હવે આપણે વસ્તુતઃ તરફ વળીશું.

ઉપર મુજબ, એક પછી એક લુગગર્ભમાંથી કિપન થયેલ ઉભય આકૃતિ એ કોઈ જાતની પલીતા નથી; પણ દેવી બાનુમતિ અને એક તેનો વિશ્વાસુ માણસ છે. ઉલ્કાપાતનાં મુળ કારણને શોધી તેનો નાશ કરવા માટે કેટલાએક દિવસની છુપી તપાસ પછી દેવી બાનુમતી કોઈને જણાવ્યા વગર પોતાનાં એક વિશ્વાસુ માણસને સાથે લઈ એક ગુપ્ત સુરંગ દ્વારા તે સ્મશાન જુમીમાં આવી પહોંચી છે. સાથે આવનાર માણસનું નામ પહાડસિંહ છે. તે એક વીર યોદ્ધો છે; સમય આવ્યે શિર આપવામાં તે ખીલકુલ આનાકાની કરે તેવો નથી; નિડર, નિશપ્રહો, અને વળી ડરેલ મગજનો છે; ગુપ્ત તપાસમાં તે બહાદુર છે; અને તે દેવી બાનુમતિનો એક નિમક-હલાલ અંગ રક્ષક છે. મહારાજ સત્યસિંહ અને વિજયસિંહ અને નિતીસિંહનું એક રમકડું છે; એમ તેઓ બન્ને સારી રીતે જાણતા હોવાથી તેમને પણ આ વાતની ખબર આપી નહોતી. સ્મશાન જુમીમાં સુરંગદ્વારાએ પ્રથમ પ્રવેશ કરનાર નીમકહલાલ પહાડસિંહ હતો. તેનાં હાથમાં એક સળગતી મસાલ હતી, કે જે મસાલનાં પ્રકાશને ટેકરી પર ઉભેલા માણસે જુતાવળ કલપી લીધું હતું. પહાડસિંહે મસાલનાં પ્રકાશ વડે ચોતરફ નજર ફેરવી. રાત્રીયર વન પશુઓનો ચિત્કારમય ધ્વનિ અને વાયુનાં આધાતથી વૃક્ષ પત્રોનાં આન્દોલનનો ધ્વનિ એ સિવાય અન્ય સર્વ પ્રકારે શાન્તિ અને નિઃસ્તબ્ધતાનું જ નિશ્ચક્રેક રાજ્ય તેની દૃષ્ટિએ પડ્યું તેથી પુર્વનાં સંકેત મુજબ એક ગુપ્ત ધસારાથી દેવી બાનુમતીને સુરંગમાંથી બહાર નીકળવા માટે પહાડસિંહે સૂચના કરી હતી. સ્મશાન સામેની ટેકરી પર જે સુ સંજોગત અવવોથી અલંકૃત જે કૃષ્ણ વસ્ત્રધારી મનુષ્ય

પોતાનાં માલીકની રાફ જોઈ ઉભો રહ્યો હતો; તે બીજો કોણ નહિં પણ પહાડસિંહનો એક વિશ્વાસુ માણસ હતો. પૂર્વનાં સંકેત મુજબ તેને ત્યાં બે સુ સન્નિવૃત્ત અમરો હાજર રાખવાની પહાડસિંહ સૂચના કરી હતી; પણ આ ગુપ્ત હકીકતથી તેને સર્વ રીતે અજાણ રાખવામાં આવ્યો હતો. કાચી છાતીનો તે માણસ સ્મશાનની બચપ્રદ વિકાળ જગ્યા, કાંઈક અંધકારની સાથે વન પશુઓનો બચકર દૂનિ, અને આશ્ચર્યજનક અકસ્માતની સાથે આવો બચકર દેખાવ જીરવી શક્યો નહિ. પહાડસિંહ અને બાનુમતી પાસે આવ્યા છતાં પણ તે પોતાનાં માલીકને જોળખી શક્યો નહિં. તેનું કારણ એક તો તેના હૃદયમાં ભુતાવળની બચકરતાએ પ્રવેશ કર્યો હતો; અને બીજું આ બન્ને વ્યક્તિઓએ મરતકથી ચરણ પર્યંત કાળી કદની ધારણ કરેલ હતી. તેઓનાં આવા ગુપ્ત વેસને લઈ સ્ત્રી કોણ અને પુરુષ કોણ એ પણ કદપી શકાતું નહોતું.

પોતાનાં ખાસ વિશ્વાસુ માણસને આમ રડતો અને બે આકળો થયેલ જોઈ બહાદુર પહાડસિંહ તરત કળી ગયો કે સ્મશાન ભુમી પ્રત્યેની આજની રાત્રીનાં આ બચકર દેખાવથી તેનું હૃદય ભીરૂ બન્યું છે. તેથી પહાડસિંહ કહેવા લાગ્યો કે—માનસિંહ ! માનસિંહ !! આ તું શું કરે છે ? શા માટે રડે છે ? આમ આક્રંદ કરવાનું શું કારણ ? આવા ચુપકીનાં ટાકમે વળી આ ધમાલ હોય ખરી કે ? ચુપ રહે ! ડરીશ નહિ ! હું તારો માલીક પહાડસિંહ પોતેજ છઉં. જરા શાંત થા; અને ધીરજ ધર. બરાબર હુશીયારીમાં આવ; જરા પણ ગભરાઈશ નહિં. આવી રીતે યોગ્ય આત્મવાસન મળવાથી માનસિંહનો આત્મા જરા શાંત થયો અને તેનાં જડવત્ કેહમાં પુનઃ

જૈતન્ય સંચાર પ્રદિત થવા લાગ્યો. તે કંઈક બોલવા જાય છે તેવામાં તો ભાતુમતિ અને પહાડસિંહ તૈયાર રાખેલા અધોપર સ્વાર થઈ પવન વેગે આગળ રસ્તો કાપવા લાગ્યા.

માનસિંહ આથી વધારે શંકાસીલ થયો. આવનાર ભયાનક આકૃતિ એ કાંઈ પલીતાજ હોવી જોઈએ એમ તેણે ચોક્કસપણે માની લીધું. પહાડસિંહના નામથી તેઓએ મને પુરેપુરો છેતર્યો છે એવા દૃઢ સંકલ્પને તે વળગી રહ્યો. વળી તે બન્ને આકૃતિને અદ્ય સમયમા અદ્ય થતી જોઈ તેની માન્યતા એ વિશેષ પ્રબળ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. એક રીતે ભુતાવળનાં પંજમાંથી પોતાનો બચાવ થયો જાણી ધણો ખુશી થયો; પણ ખીજી રીતે હવે હું પહાડસિંહને શું જવાબ આપીશ એ વિચારે તેનું હૃદય સ્થાન ઘેરી લીધું. પરંતુ નિરૂપાય થોડીવારે અનેક પ્રકારનાં વિચાર તરંગોમાં ગોથા ખાતો તે પોતાનાં નિવાસ સ્થાન તરફ સ્વાના થયો તેવામાં નસીબ જોગે વળી એક નવો ચમત્કાર તેની દષ્ટિ સનમુખ આવીને ઉભો રહ્યો. એક ખવીસ ખીજી ખવીસની સાથે આયમબાથ કરતા જમીન પર આમ તેમ આળોટતો દષ્ટિગોચર થયો. હવે માનસિંહની સ્થિતિનું તો પુછવું જ શું ? તે બિચારો એક પુતળાની માફક ત્યાંને ત્યાંજ સ્થંભી ગયો; અને પોતાનાં પગની પાસે એક લાંબો લીટો કરી તેની બહાર એક પણ ડગલું ન બરવાનો નિશ્ચય કર્યો. અમાકિ તહેણે પોતાનાં એક સ્નેહી પાસેથી સામબ્યું હતું કે ‘ખવીસ લીટો ઝોળાંગી આગળ વધી શકતો નથી.’

ધણે સમય વિત્યા છતાં પણ જમીનપર આયમબાથી કરી રહેલ બન્ને ખવીસો ત્યાંથી જરા પણ દુર થયા નહિં. કિન્નડ અને વેરાન

પ્રદેશ, રાત્રીનો સમય, અને બયાનક પશુઓનો કીલકીલાટ એવી અવ્યવસ્થા ભુમીમાં માનસિંહ એકલો ક્યાંસુધી ઉભો રહે ? આખરે તે હતાસ પામી પ્રભુ પ્રાર્થનાં કરવા લાગ્યો કે—ઓ પ્રદુઃખમંજન પ-રમાત્મા ! તારો આ બાલક હવે મૃત્યુનાં સુખમાં ચોક્કસ રીતે આવી પહોંચ્યો છે. નાથ ! અરે ઓ કૃપાનાથ !! મેં એવા તે શું અધાર પાપ કર્યો હશે કે અવા સ્મશાન નજીક આવી રીતે દુઃખદ સ્થિ-તીમાં હું ઘેરાઈ ગયો. અહાહા !!! કર્મ ગતિ વીચીત્ર છે ! કરમ ! અરે ઓ ધાતકી હૃદયનાં કૂર કરમ !! શું તને જરા પણ સ્મરમ નથી આવતી ? પ્રભુ ! અરે ઓ વહાલા પ્રભુ !! હવે એક ક્ષણવાર પણ હું આ દુનિયાનો પવન લાઇ શકીશ કે કેમ એ એક મંલીર પ્રશ્ન છે. ભગવાન ! અરે ઓ ભકતવત્સલ ભગવાન !! મહારી નિરાધાર સ્ત્રી અને બાળ બચ્ચાઓનું હવે શું થશે ? અરેરે ! ! મહારા સિવાય હવે હોનો એક પણ આધાર આ દુનિયામાં રહ્યો નથી. આવી રીતે સોય પુર્વક પ્રભુ પ્રાર્થનાં કરતો મનમાં ચિંતવવા લાગ્યો કે ભવિષ્ય બળવાન હોય અને કોઇપણ રીતે જો હું આ દુઃખમાંથી છુટું તો કદિપણ ફરીથી આ જગ્યાએ આવવા મારેનું સાહસ હું ખેડીસ નહીં.

માનસિંહ જે ખરીસેને બાથમબાથી કરતા માનતો હતો તે વસ્તુતઃ ઉભય સ્વાનોની છાંયા હતી. એક વૃક્ષનાં થડની પાસે ઉભેલા જે સ્વાનો આપસ આપસમાં અનેક પ્રકારની ગેલ કરી રહ્યા હતા. વૃક્ષનું થડ એટલું બધું તો પહોળું હતું કે તેની આડપનો લાભ લેનાર જાનેને કોઇપણ રીતે જોઇ શકાય તેમ હતું નહિ. કોઇપણ જાતનાં પ્રકાશની અંદર અમુક ચીજ કે વસ્તુની છાંયા મુજ વસ્તુ કરતાં લંબાઈમાં ત્રણ ચાર કે પાંચ ગણી ઘણી વખત આપણે જો

જાડીએ છીએ. તેમજ પાછલી રાત્રીનાં ચંદ્રનાં પ્રકાશને લઇ આજ સ્વાતોતી છાંયાએ ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. જેવું સ્વાતોતી નૃત્ય તેવુંજ તેમની છાંયાનું નૃત્ય. અનુભવીઓનું કથન છે કે—જે મનુષ્ય બહેમને વ્યાધીન થઇ સત્યાસત્યનું ભણપણું કરવા માટે પ્રયત્ન શિલ થતો નથી તે આખરે બહેમ મય જ બની જાય છે. અને કાણે કાણે દરેક વસ્તુમાં—બહેમનું જ આરોપણ કર્યા કરે છે.

આટલેથી માનસિંહની વ્યાધીનો અંત આવ્યો નહિ. બન્યું એવું કે દુરથી એક ભયાનક ચુકેલ તેનાં તરફ આવતી તેણે જોઇ. જેના હાથમાં ત્રીશુળ હતું; મોઢામાંથી અઝીનાં તણખાંઓ ખરતા હતા; અને શીરપર પટથરની એક જાળજસ્ત મહાન સિલા હતી. આ ભયંકર દૃષ્ય નજરે પડતાં માનસિંહની ભયપ્રદ દશા એ કેવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હશે તેનું અનુમાન વાંચકો એ જ કરી લેવું.

વિદ્વાનો ખરૂં જ કહે છે કે—“ પ્રાણીમાત્ર જગતનાં દરેક દૃષ્ય અદૃષ્ય બનાવેનું નીરિક્ષણ ચક્ષુ વિહીન દશામાં જેટલે દરજે હૃદયથી કરે છે એટલે દરજે તે ડોકરનો ભાગીદાર બને છે. પણ હૃદય અને ચક્ષુ એ બન્નેનો એકજ સાથે ભુદ્ધિ પુર્વક ઉપયોગ કરવામાં આવે તો અંતે વસ્તુ સ્થિતિનું પ્રાપ્ત થતાં પોતાનું જીવન ઉન્નતિ ક્રમમાં આગળ વધારી શકાય છે. ” માનસિંહનું હૃદય બહેમાદિક વિચારોની મલીન ભારનાએ રંજાએલું હોવાથી દરેક સારા નરસા બનાવો પર બહેમનો પાસ લગાડી દેતા તેને જરા પણ વાર લાગતી નહોતી. કહેવત છે કે “જેની આંખમાં કમળો હોય તે સદાને માટે પીળું દેખે છે. ” તેમ તેનાં મનોરાજ્યમાં જેવી આવનાઓ ઉદય થવા પામી

હતી તેની ભાવનાઓ પ્રભાણે જગતની ખરી વસ્તુઓને કદબીત વસ્તુનાં સ્વરૂપે તે જોઈ રહ્યો હતો.

વસ્તુતઃ ધણે દુરથી એક પટલાણી આવતી હતી. તે પાસેનાં પોતાનાં ક્ષેત્રમાં કોઈ કામ પ્રસંગે રોકાએલ હોવાથી પોતાને ઘેર જતી હતી. ક્ષેત્રમાંથી રવાના થતાં તેણે દાતરડાવતી બાજરાના ત્રણ સાંકાઓ—હુંડાઓ પોતાનાં બચ્ચા માટે કાપી લીધેલા હોવાથી તે ત્રીશુલાકારે તેનાં જમણાં હાથમાં અંકિત થએલા હતા. બળદે માંદે લીલાચારાની એક ભારી પોતાનાં શીર પર ધરી લીધી હતી; અને રસ્તામાં વિકાળ પશુઓની બીકને લીધે એક સળગતું લાકડું ડાખા હાથમાં ધારણ કરી લીધું હતું. પટલાણી પોતાના પ્રિયજનોનાં મેલાપ માટે હમેશનાં પરીચિત રસ્તેથી પસાર થતી જ્યારે માનસિંહની સમીપ આવી પહોંચી ત્યારે માનસિંહના તો બાર જ વાગી ગયા અને યુગ પાડીને બોલી ઉઠ્યો કે—“ દયા કર; ઓ પ્રભુ દયા કર.”

પટલાણી બાહોશ અને વિચીક્ષણ હોવાથી તરત મનમાં સમજી ગઈ કે આ દોષ હરામખોર હોવો જોઈએ. અને તે બહારા ક્ષેત્રને સેઠે ઉમેલો હોવાથી જરૂર તે કાંઈ ચોરી કરવાને માટે જ આવેલો હશે પરંતુ મહેને દેખતાં બચ પામવાનો ડોળ કરી તે નાશી જવા માગે છે માટે બહેતર છે કે આ સળગતા લાકડા વતી તેને થોડા મેથીપાક ચખાડવો કે જેથી પુનઃ મારા ક્ષેત્રની સેઠે કોઈ દિવસ ઉમો નહે નહિં. એમ ધારી પેલું સળગતું લાકડું પટલાણી એ મારવા માટે જરા ઉંચું ક્યું કે તરત માનસિંહ બરાડા પાડીતો જીવ લઇને નાકો. પટલાણીની શંકાએ વિશેષ પ્રબળ સ્વદુષ ધારણ કર્યું. આવાં હરામખોરે થોડા શિક્ષા કર્યા વિના જવા દેવો એ તો દીકનહીં. એમ

ધારી પટલાણીએ ધન્યબધને માથાપરની ભારી નીચે નાખી એકજ સપાટામાં તેને પકડી પાડ્યો. માનસિંહ બપને લીધે હાંસતોં હાંસતોં શ્વાસ લેવા લાગ્યો. તેની આંખોનાં ડોળા ગદાર નીકળી પડ્યા અને જાણે મૃત્યુની છેલી ધડી તેના માટે આવી પડી હોય તેમ આક્રંદ કરવા લાગ્યો. બચાવ ! બચાવ !! અરે ઓ દયાળુ દેવી બચાવ !! અરેરે ! અકસમાત આ શો જીવન. માતા ! અરે ઓ દયાળુ માતા ! મહાઈ હૃદય બચથી કપે છે. કષ્ટવિદારણી ! મારો દોષ દરજી કરી મહેને જીવત દાનની બીક્ષા આપ. સહાયિની ! અરે ઓ શત્રુ સંહારક સહાયિની !! આ અસહ્ય દારણ્ય દુઃખમાથી હવે મારો ઉદ્ધાર કર હું તારે શરણે છઉં. શરણાગતને સહાય આપવી એ ત્હાઈ કર્તવ્ય છે.

માનસિંહની આવી દયાજનક કદંગી સ્થિતિ જોઈ પટલાણી ને દયા આવી તેથી જગ પણ શિક્ષા કર્યા વગર તેને છોડી મુકતા કહ્યું કે:- “ ખમડદાર હવે પછી અત્રે આવ્યો છે તો. ” એટલું કહી પટલાણીએ સત્વર પોતાનો રસ્તો લીધો. માનસિંહ કાળનાં મુખમાંથી માડ બચ્યો એમ ધારી તે પણ પોતાના ઘર તરફ રવાના થયો.

અહિંયા બાનુમતિ અને પહાડસિંહે તીરની માફક પોતપોતાનાં અશ્વોને દોડાવી એક બચંકર ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો; ઝાડી ધણી ખીચ હતી; વનચર પશુઓનો બચંકર ધ્વનિ ચોમેર પ્રકાશી રહ્યો હતો; વિહંગો વૃક્ષની મુંદર ઘટામાં નિદ્રા દેવીનું આરાધન કરી રહ્યા હતા; ખાસ પાસે વૃક્ષોના જીવને લાઘ ચંદ્રના રૂપેરી કીર્ણો વનજીમી પર આગ્યે જ દેખાઈ ચકતા હતા; ચોમેર અંધકાર છવાઈ રહ્યો હતો; માના પ્રકારની ડુંગરી ધારો અને ટેકરીયો એ વિચીત્ર દેખાઈ

ધારણ ક્યો હતો; દિશાઓ એ બચંકર સ્વરૂપ મહાણ ક્યું હતું; કમી વૃંદો અનેક વૃક્ષો પર આમતેમ કુદકા મારી રહ્યા હતા; અને સમીર પ્રહાર વડે પાસપાસેના વૃક્ષોનું આપસ આપસમાં ધપેણ થવાથી ફળ, ફુલ, અને પત્રો જમીન પર ખરી પડતા તેનો ભયપ્રદ ધ્વનિ બચંકરતામાં વૃદ્ધિ કરી રહ્યો હતો. આવી વિકાળ વનભુમીની પણ દરકાર નહિ કરતા ભાનુમતિ અને પહાડસિંહે પોતાનું પ્રયાણ પુર જોશમાં શરૂ રાખ્યું. લગભગ વચમાળે આવતાં બન્ને અશ્વોનું સમસ્ત શરીર પરસેવાથી લદાદ થઇ રહ્યું. તેથી જરા વિશ્રાંતિની જરૂર જણાવાને લીધે એક વૃક્ષની મુંદર ધટા નીચે તેઓ આવી પહોંચ્યા. અથ પરથી નીચે ઉતરી લગામ બરાબર કાળજી પુર્વક હાથમાં ધરી રાખી એક પર્યટની સિલા પર તેઓ આસન કરવા બેઠા છે તેવામાં એક મ્હોટો જખરો પર્યટ ધબ દબને તેઓની પાસે એકદમ નજીકમાં આવી પડ્યો. સત્તર ભાનુમતિએ પહાડસિંહને સાવધ રહેવા સૂચની જે દિશામાંથી પર્યટ આવ્યો હતો તે દિશા તરફ એક તમંચાનો અવાજ ક્યો અને ગુપ્ત દ્વાનસની સહાયતા વડે તેણે ચોમેર નજર કરી જોયું તો તેને જણાયું કે કોઇ ગુપ્તચર વન-વૃક્ષોની ગીચ ઝાડીમાંથી સંતાતો સંતાતો આગળ વધે છે. ભાનુ-મતિ એ ગળના કરી કહ્યું કે-અરે ઓ જુલમી જસુસ ! સંતાઇ જવની તારી મહેનત હવે ફાકત છે. કારણ કે મેં તને બરાબર જોઇ લીધો છે. આવ મ્હારી સામે અને તું કોણ છે ? શા માટે અહિંયા ફરે છે ? તેનો ખુલાસો કર. જો તું જરા પણ નાસવાનો પ્રયત્ન હવે કરીશ તો તું અવશ્ય મ્હારી આ રિવોલ્વરનો ભોગ બનીશ. માટે સમયને ઓળખી સાવધ થા.

આ ગુમચરની મુખમુદ્રા તદ્દન સ્થામ હતી; તેની ચળકતી રક્ત-
વર્ણમય ઉભય ચક્ષુઓમાં વિકાળતાનો આવેશ એતપ્રેત ઘટ રહ્યા
હતા; મોઢામાંથી બહાર લટકી રહેલ જીભની ભયંકરતા કોઈ અસોહકીક
હતી; માથા પરનાં કેસ લાગ્યા અને બન્ને ખંભા પર વિખરાયેલા
હતા; જમણી જીભમાં એક મજબુત લોખંડની કડી વાળી લાકડી
અને ડાળી જીભમાં ત્રિશુળ હતું; અને મસ્તકથી માંડી તે છેક પગ
સુધી તેણે કાળી કશની ધારણ કરેલી હતી. બાનુભાતની ભયંકર
મર્જનાથી પોતે કાંઈક ભયના આરી પડ્યો છે એમ જાણી પોતાનાં
અન્ય સોમતીઓને બોલાવવા માટે તેણે એક ભયંકર ઠાઠીયારી
કરી. સત્તર તેનાં જ જેવી ભયંકર દસ, વીસ વિકાળ મૂર્તિઓ ત્યાં
હાજર ઘટ. x કોઇનાં મુખના અંદર બકરાનું દહેવર રહી ગયું છે;
કોઇની ગરબન મૃત પક્ષીયોની માળાને લઈ વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ
કરી રહી છે; કોઈ મનુષ્ય મૃત દેહનાં હાડપિંજરો હાથમાં લઈ તે
વડે અનેક પ્રકારનું નૃત્ય કરી રહ્યા છે; કોઈ વીજળીની માફક
અગ્નિનાં બડકાઓ કરી વીચિત્ર ત્રાડો મારી રહ્યા છે; કોઈ તોપોનાં
જેવા પુતંદ અવાજો વડે આ વન જુમીને ગજવી રહ્યા છે; અને
કોઈ ઉભય બાહુઓનાં વિકાળ પંજાઓ વડે લોહી અને માંસનો
વરસાદ વરસાવી રહ્યા છે.

આ જીવલેણ અકસ્માતથી બાનુભતિ અને પહાડસિંહનું હૃદય
જરા પથ્ય લોભ પામ્યું નહીં, તરત જ તેઓ પોત પોતાનાં ગુમ

x વાંચનાર આ વર્ણનથી તું જુતાવળની કદપનામાં તણાઈ
જઇશ નહિ. જગતમાંનાં અનેક સ્વાર્થાધીની એ પોપલીલા છે જેનો
બેદ આગળ ઉપર તારા જાણુવામાં આવશે.

હથીયારો સાથે સજ થઈ અધારૂં થયા. અને આ રાક્ષસી મંડળ સામે શૈર્ષીતા પુર્વક ધસારો કર્યો. બાનુમતિ અને પહાડસિંહ એ અત્યારે સરસ સ્વભાવી આત્માઓ નથી; પણ એક મિજવાએલ શૈર્ષી પૂર્ણ આત્માઓ છે. ક્રોધાનગથી તેઓની આંખો રક્તવાર્ણ બની ગઈ છે; હુન્નઓમાં અદિત્ય પરાક્રમ છે; અને શરીરની પ્રત્યેક નસોમાં ખરી વીરત્વ શક્તિનો સંપૂર્ણ ઉદય થઈ રહ્યો છે. જોત-જોતામાં રાક્ષસી મંડળ અને બાનુમતીનું ઢંદ પુરૂ થઈ થઈ.

પ્રિય વાંચક ! આ ઉભય પક્ષમાં વિજય શ્રી કોને વરમાળા આરોપેવા માટે તૈયાર છે તે જરા ખાવિના પડદા પાછળ રાખી તારા મનોવેગ રૂપિનાવને જરા સત્યવતિ નગરી તરફ જવા દે.

મધ્યરાત્રીને વખતે બાનુમતીની ગુપ્ત ચર્ચા ને માત્ર બે કલાકનો સમય વિતી ગયો હતો; ત્રણ પડોરની શરૂઆત થઈ ચુકી હતી; પાઞ્જલી રાત્રીનો ચંદ્ર પુર બહારમાં પ્રકાશી રહ્યો હતો; રાજ અગિ-ચાની નવપદ્મવિત રમ્યતાનો મનહર દેખાવ દષ્યમાન થઈ રહ્યો હતો; સહસ્ર પ્રકારનાં પ્રકૃતીત પુષ્પો વિવિધ પ્રકારનું રિમંત હાસ્ય કરી રહ્યા હતા; સીતળ સમીરની ખુશ્ખોદાર લહેરીયોનું આરામન થઈ રહ્યું હતું; મહેલ સંરક્ષકો સુસજ્જિત શસ્ત્રો વડે આમથી તેમ પેરો ભરી રહ્યા હતા. અને રાજ મહેલની ઘંટા દેવડીની અંદર ત્રણ વાગ્યાનો નાદ થવાને માત્ર બેયાર મીનિટની વાર હતી તે વખતે કુમાર પ્રમળસિંહ પોતાનાં શયનગ્રહમાં એક છત્રી પલંગપર અર્ધ નિદ્રામાં આમથી તેમ ઝોળાટી રહ્યો હતો. શાન્ત નિદ્રાનાં અભાવે તે જાગૃત થયો અને કમેકમે વિચારોની મહન પ્રવૃત્તિમા તે સામેલ થવાથી વિચીત્ર ઉલ્કાપાતોને લીધે સમસ્ત નગરીની કંઈબાજનક દશા

તેની દૃષ્ટિ સન્મુખ તરી રહેવા લાગી. તેથી નગર ચર્ચા જોવાને માટે સુસજ્જિત સ્ત્રીઓની સાથે અંધેર પછેડો ઝોઢી ખે બહાર અંગરક્ષકોને સાથે લઇ તે પુર ભણી રવાના થયો. પોતાનો માનિતો અથ મહીદાસ પણ સાથે જ હતો ઉભય અંગ રક્ષકો તે અથને લઇ પ્રજાળસિંહની પછવાડે પછવાડે લગભગ પચાસક કદમ દુર ચાલ્યા આવતા હતા.

અદૃશ્ય બલાઓની ભયંકર કમકમાડીને લીધે સર્વ કોઇ પોત-પોતાનાં નિવાસ સ્થાનમાં બરાબર રહેલ હોવાથી સર્વત્ર નિર્જનતાનું સામ્રાજ્ય સ્થપાઇ રહ્યું હતું; લાંબી મુદત થયા ત્રાસને લીધે શાંત નિદ્રાનો લોપ થતા કેટલાંએક ગ્રહોમાંથી નાનાં પ્રકારનાં દુનિઓ સંભળાઇ રહ્યા હતા; નાના બાલકો અને સ્ત્રી પુરૂષો ભર નિદ્રામાંથી જાગીને જાગી ઉઠતા તેના કચ્છાજનક ત્રિલાપો કર્ણદ્રિપર અથડાઇ રહ્યા હતા; કુદરતી હાજતો દુર કરવા માટે ગૃહદ્વાર ખોલવા જોટલી શક્તિનો પણ સાક્ષાત્કાર જવલેજ થઇ ચકતો હોય એમ અનુમાન થઇ ચકતું હતું; અને પહેરેગીરો પોતપોતાની દેવડી મધ્યે હુપાઈ રહેલ સ્થિતિમાં દૃષ્ટિગોચર થઈ રહેલ હતા; આ બધું દ્રશ્ય કુમાર પ્રજાળસિંહ જોતો તપાસતો અને તેથી મનમાં કાંઇક ખેડીત થતો નમરની બહાર એક પુરાણી વાવ પાસે આવી પહેંચ્યો.

એમરે તપાસ કરતા સામેથી કોઇ ઉભય વ્યક્તિ વાવની પાસે આવતી હોય તેમ તેને જણાયું તેથી યોગ્ય ચીજો ત્યાં માટે તે વાવનાં એક પિલોરની પછવાડે તે ગુપ્તરૂપે છુપાઇ ગયો. આવનાર વ્યક્તિએ ત્વરાથી એકદમ પાસે આવી પહોંચી.

આવનાર ઉભય વ્યક્તિઓ કોઇ અશોભક હતી. બન્નેનો દે-

આવ અને પહેરવેશ એકજ સરખો હતો; તેમનાં કટીસ્થળ પરનેઃ દરેક ભાગ જનવરાકૃતિ અને નિચેનો ભાગ મનુષ્યાકૃતિ જેવો વિચીત્ર હતો; ઉર, ઉદર, અને રક્ષ પ્રદેશ પર આછા સ્થામ અને કેસરી રંગની ફંવાટીનાં અનેક ગુચ્છો જામી રહ્યા હતા; ગરદન પર થઇ શીરપરના દરેક ભાગે પર તે ફંવાટીએ પ્રગળ સત્તા જમાવી હતી; વિકાળ વરૂનાં જેવી મુખાકૃતિ, લાંબી નાસિકા, અને ભયપ્રદ ચક્ષુઓ ખરેખર અજાયબી ઉત્પન્ન કરાવે તેવા હતા; અણીદાર સિંગડાઓ, વાઘનખ જેવા ઉભય બાહુનાં તિક્ષણ પંજાઓ, અને બહાર નિકળી પડેલ ઝીણી દાતરડીનાં જેવાં અમુક શ્વેત દાંતોની ઉભય પંક્તિઓ વિકાળતાને પ્રાપ્ત થઇ રહી હતી; ગરદન પર લીલા રંગનો પટો, જમણા હાથનાં કાંડા પર પંચવર્ણી રંગનાં યોડાએક લીરાઓ, અને કમરથી ગોઠણ સુધીનાં ભાગમાં આસમાની રંગની ચડી સિવાય અન્ય કાંઈપણ જેવામાં આવતું નહોતું. આવી ભયાનક વ્યક્તિઓને જોઈ પ્રગળસિંહ અને તેનાં અંગરક્ષકો ધડીવાર વિચારમાં પડ્યા અને આ વાવમાં છુતાદિકને વાસ છે એમ પૂર્વે લોકો પાસેથી સાંભળેલ હોવાથી તે વાત કાંઈક સત્ય છે એમ તેઓને લાગ્યું. પ્રગળસિંહ પ્રાણના ભોગે વસ્તુતઃ ને જાણવાવાળો હોવાથી એવી અધુરો તપાસને પૂર્ણતાનું સ્વરૂપ આપવા તેનું હૃદય આનાકાની કરવા લાગ્યું. તેથી સુદૃઢ મનોબળ વડે સત્ય શું છે તે જેવા માટે ત્યાંજ સ્થિર થઈને ઉભો રહ્યો. જોતજોતામાં આવનાર ઉભય વ્યક્તિઓ આડક અવળું જોઈ સત્વર વાવમાં ઉતરવા લાગી. પ્રગળસિંહ પોતાનાં અંગરક્ષકોને ત્યાં જ સાવધ રહેવા સૂચવી પોતે તે વ્યક્તિઓની પાછળ પાછળ છુપી રીતે વાવમાં ઉતર્યો.

અનેક વૃક્ષોની ગીચ ઝાડી વચ્ચે આ પુરાણી વાવનો કવીચ

દેખાવ કોઈ બય પમાડે તેવો છે; તે ધણી હંડી, વિકાળ, અને મજબુત દિવાલોથી સુરક્ષિત છે; તેનાં મુખપટ પર બન્ને બાજુએ કોઈ વિકાળ ચક્ષુ અને દેવીની બયંદર પ્રતિમાઓ આવેલી છે; અનેક જાતના રાક્ષસી ચિત્રો ઉક્ત બયંદરતામાં વધારો કરી રહ્યા છે; સંપાંકારે ગોઠવાએલ સેંકડો પગથાયાઓની ઉભય બાજુએ અનેક પ્રકારનાં અંકુરો કુટીને નાના પ્રકારની લીલોતરી ઉગી નિકળી છે; અમુક અમુક પગથાયા મુક્તા નાનાં પ્રકારના ચોક અને તે ચોકની ઉભય બાજુએ શિષ્પકળાથી અલંકૃત ત્રાક વાળેલી સુંદર બેઠકો હયાતી ધરાવે છે; દુનિમાં પ્રતિદુનિનું સમેલન થવાથી કોઈ વીચિત્ર ધે:સની ધ્રુવ-રીથો ક્રિપ્ત થાય છે; દેડક મહાશયો વિગેરે અનેક પ્રકારનાં જંતુઓને મંદસ્વર ચોમેર પ્રસરી રહ્યા છે; અને કેટલાએક આગીયા પતંગીયા આમતેમ હડી રહ્યા છે.

ઉપર મુજબ નિહાળતો પ્રયત્નસિંહ આગળ જનાર ઉભય વ્યક્તિઓની પાછળ બહુજ સાવચેતીથી આગળ વધ્યો. છેક પાણીની સપાટી નજીક એક નાનાં ચોકપર આ બન્ને વ્યક્તિઓ જરા થોભી. પ્રયત્નસિંહ લાગ જોઈ સામેની દિવાલમાંથી અંકુર કુટીને ઉગી નિકળેલ એક વૃક્ષની મજબુત ડાળ પર ચડી ગયો; અને તે વ્યક્તિઓની સામે એકી રસે જોઈ રહ્યો. વાવમાં છેક નીચેનો અને હંડાણવાળો ભાગ હોવાથી અંધકાર બે સુમાર ફેલાઈ રહ્યો હતો; છતાં પણ પ્રયત્ન શક્તિવંત પ્રયત્નસિંહ પોતાની ધારણામાં નિરૂપાહી ન બન્યો. આ બન્ને વ્યક્તિઓએ કોઈ ગુપ્ત બેદી શબ્દોનો ઉચ્ચાર કર્યો કે તરત સામેની દિવાલમાંથી એક ચોરસ પથ્થર ખસેડી કોઈ એક ત્રીજી વ્યક્તિ હાથમાં સગમતી મસાલ લઈ હાજર થઈ અને

આવનાર બન્ને વ્યક્તિઓને અંદર લઇ મઠ. પ્રમળસિંહ સત્વર આશુભ ભેટી દ્વાર પાસે આવ્યો અને ચુપકીથી અંદર દાખલ થઇ બહુજન સંભાળપૂર્વક તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો.

આ બન્ને વ્યક્તિઓ લગભગ દરેક કદમ દૂર જતા એક પથરની સિડી પર થઇ જરૂઆ માર્ગે એક નાનો રૂમ વીતાયી કોઇ એક ગુપ્ત ભેટી ગુપ્ત મધ્યેથી પસાર થતા એક વિજ્ઞાન યોગાન મધ્યે કે જ્યાં આગળ પોતાની પરિચીત વ્યક્તિઓનું એક ટોળું પોતાની રાહ જોઇને બેસી રહ્યું હતું ત્યાં આગળ આવી પહોંચી. પ્રમળસિંહ પણ નિર્વીર બાંહી સુધી તો આવી પહોંચ્યો પણ હવે આગળ જવાનું ન હોવાથી શું અને છે ? તે જોવા માટે એક પથરની બાંધી દુટ્ટી દીવાલ પાસે ચુપકીથી છુપાઇ રહ્યો.

પ્રિય વાંચક ! આ મંડળ એ કોઇ અદ્ય પદ્ધતિ ધારક ભુતાવળ મંડળ નથી; પણ ભુતાવળનાં નામથી સમસ્ત નગરીમાં ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનાર મનુષ્ય દેહધારી એક સ્વાર્થાધ મંડળ છે. પ્રપંચ અને ખુશ્મામતની મીઠી પણ ઝેરી સમશેર વડે સત્યનું ખુન કરનાર વિજયસિંહ અને નિતીસિંહ નામનાં રાજકર્મચારીયો મહારાજ સત્યપ્રિયને પોતાનો એક વૃત્તકાર બનાવી પ્રજાવર્ગમાં કેવો ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા છે તેનો કિંચિત આભાસ અગાઉ આપણી દષ્ટિ સમમુખ આવી ગએલ હોવાથી આ સ્થળે વધુ પિષ્ટ પેસણ કરવા આપણે યોગીયું નહિં. ખટખટની મલીન અને કાળી ભુમીમાં વિવિધ પ્રકારની લોલુપતાનાં બીજનું આરોપણ થતા તે પર દુષ્ટચિત્તની વારી ધારાનું ક્રમેક્રમે સિંચન થવાથી ઉક્ત બીજની વૃદ્ધિ થાય એ સ્વાભાવિક છે. વિજયસિંહ અને નિતીસિંહની લોલુપતાનો પાર રહ્યો નહોતો. અ-

આમ અને અનિતીથી રાજ્ય બંડારો ખાલી થયાં ઉપરાંત અનેક નિરાધાર શ્રીમંત કુટુંબોને લુટી અપૂર લક્ષ્મીનાં માલીકો બન્યા છતાં પણ હજી સુધી તેઓની તૃષ્ણાં શાંત થઈ નહોતી. આ અશાંત તૃષ્ણાએ રાજ સત્યપ્રિય અને કુમાર પ્રયળસિંહનું નિકંદન કાઢી રાજ્ય લમામ હસ્તગત કરવાનાં વિચારોને જન્મ આપ્યો હતો. એક તરફથી લડાયક સૈન્યમાંની દરેક ટુકડીનાં અશ્વસરોનો વિશ્વાસ મેળવવા માટે, અને બીજી તરફથી બાનુભતિ અને પ્રયળસિંહને ધાધપણ યુક્તિ વડે સત્યપ્રિયથી જુદા પાડવા માટેની ગુપ્ત તૈયારીયો ધમધોકાર ચાલવા લાગી હતી. પચીસ હજારનું લશ્કર સો અશ્વસરોનાં હાથ નિચે સરખે ભાગે વહેંચાયેલું હતું. આ દરેક અશ્વસરો પર અધિપત્યપાણું નીતિસિંહનું હતું. વિજયસિંહ દીવાનનાં પદ ઉપર હતો. વિજયસિંહ અને નિતીસિંહને મૈત્રી ભાવ હોવાથી તે બન્નેને દરેક અશ્વસરો સાથે ગાઢ સંબંધ બંધાયો હતો; કેમકે તેઓની સારી નરસી દરેક ઇચ્છાઓનું ત્રપ્ત સ્થાન વિજયસિંહ અને નિતીસિંહ સિવાય અન્ય કોઈ હતું નહિ. અશ્વસરોનાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મેળવ્યા બાદ તેઓએ પોતાનાં ધારેલ કાર્યની પુર્ણાહુતી માટે એક વિચીત્ર યુક્તિ શોધી કાઢી હતી. તેઓ બન્ને સારી રીતે જાણતા હતા કે એમર જુદા જુદા પ્રકારનાં વ્હેમોનું સામ્રાજ્ય સ્થપાય રહ્યું છે. ભુત, પ્રેતાદિનાં નામથી ઘોકો બીર બની પોતાની પ્રયળ શક્તિનો નાશ કરે છે; તેથી પ્રજામળનાં સદંતર નાશ માટે અશ્વસરોની સહાનુભૂતી મેળવી તેઓએ એક કત્રીમ સુતાવળ મંડળ તૈયાર કર્યું હતું. મલિન વિદ્યામાં પ્રવીણ, બાહોસ, અને ખેલાડી સો એક માણસોની ત્યાં બરતી કરવામાં આવી હતી. આ ગુપ્ત કાર્યની કોઈને પણ ખબર ન પડે તેને માટે બરાબર કાળજી રાખવામાં આવતી હતી. અનેક ગુપ્ત સ્થાનોમાં તેઓ ને યોગ્ય તાલીમ

માટે પુરતી મહેનત લેવામાં આવતી હતી. અક્ષરો પણ તેઓની સાથે સામેલ થઈ અનેક ગુપ્ત અને મહિન વિધાનું કામ ધમધોકાર ચલાવી રહ્યા હતા. બરાબર યોગ્ય તાલીમની સાથે કાર્યની સંઘીનતા જ્યારે વિજયસિંહ અને નિતીસિંહનાં જાણવામાં આવી ત્યારે કોઈએ ભુતનાં નામથી તો કોઈએ પલીતનાં નામથી; કોઈએ પિસાચનાં નામથી તો કોઈએ ચક્ષનાં નામથી; કોઈએ જનનાં નામથી ! તો કોઈએ મામાનાં નામથી; કોઈએ ડાકણીનાં નામથી તો કોઈએ ચુડેલનાં નામથી; અને કોઈએ બ્યંતરીનાં નામથી તો કોઈએ સાકણીનાં નામથી લોકોને ખીવરાઈ બચાવિત કરવાનું કામ માથે લીધું હતું.

અગ્નિનાં બહકાઓ માટે રાજનો ઉપયોગ; લોહીની ધારાઓ માટે પોથીનાં રંગનો ઉપયોગ; લીંબુમાં રક્ત દેખાવ માટે રતનજેત પુષ્પનાં રસનો ઉપયોગ; નૃત્યમય હાડપિંજરનાં કત્રીમ દેખાવ માટે દોરી સંચાનો ઉપયોગ; બયાનક વેશને વધારે બચપ્રદ બનાવવા માટે ગુપ્ત વિધાનો ઉપયોગ; તોપનાં જેવા અદૃશ્ય જૂલંદ અવાજો માટે અમુક વસ્તુનાં ધમીલનો ઉપયોગ; ભિષજી અંધકારમાં અગ્નિનાં તણખાઓનો દેખાવ આપવા માટે ચક્રમકનો ઉપયોગ; ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની ગર્જનાઓ માટે અમુચ જાતનાં ચરોતરી મેલવણીનો ઉપયોગ; અદૃશ્યપણે મૃત મનુષ્યનાં શારિરીક અવયવો પૃથિવપટ પર ફેંકવા માટે અમુક કળાનો ઉપયોગ; વિકાળ જનવરોનાં બયાનક દેખાવ માટે ચર્મ અને મોરાનો ઉપયોગ; ખુણાં ખાંચરાઓમાં છુપાઈ રહી ભુતાવળનો ચિત્કારમય હાનિ પ્રગટ કરવા માટે યોગ્ય સાધનનો ઉપયોગ; કિલાખરનાં અમુક ભાગ પર દૃશ્ય અદૃશ્યનું વિચીત્ર નૃત્ય કરવા માટે નજર ચુકની ક્રિયાનો ઉપયોગ; વૃક્ષોમાં છુપાઈ

નાનાં પ્રકારનાં દુનિઓનો કોલાહલ મથાવવા માટે અમુક જડ પદાર્થનો ઉપયોગ; નદિ, નાળા, અને મુકાઓમાં રહી પથરા ફેંકવા માટે ગુમ શક્તિનો ઉપયોગ; અને અંતરીક્ષથી માંસનાં લોચાઓને પૃથ્વીનું આલિંગન આપવા માટે પડમુદીનાં લુવાઓને પોથીનાં રંગમાં બીજવવાનો ઉપયોગ એમ અનેક પ્રકારે તેઓ વહેમને પુષ્ટિકારક પ્રદર્શનું સેવન કરી રહ્યા હતા. સમસ્ત નગરીમાં ત્રાસ ત્રાસ સિવાય અન્ય કાંઈપણ જોવામાં આવતું નહોતું. વિષય વાસનાની ત્રાસે માટે તેઓ અનેક સુંદર સ્ત્રીઓનું હરણ કરી રહ્યા હતા. રાજ સત્યપ્રિય પણ આ વહેમમાં ફસાએલો હોવાથી પ્રજાનું દુઃખ દુર કરવા માટે જોવો જોવો તેવો રાજ્ય તરફથી મહાન ભગીરથ પ્રયત્ન સેવનામાં આવતો નહોતો. તેથી વિજયસિંહ અને નિતીસિંહ તથા લડાયક દરેક અરસરો અને ભુતાવળ મંડળની દરેક વ્યક્તિઓ નિશ્ચંક પણે ચોમેર મનમમતો જીલમ વરતાવી રહ્યા હતા. આજે બચકર પુરાણી વાવની એક ગુપ્ત જગ્યાએ પ્રજાસિંહનાં જોવામાં જે મંડળ આવ્યું છે તે ખીચું કોઈ નહિં પણ ઉપરોક્ત 'ભુતાવળ મંડળ' ની અમુક વ્યક્તિઓ જ હતી! અને ગુપ્ત જગ્યામાં પ્રવેશ કરનાર જે વ્યક્તિઓ તે ખીચું કોઈ નહિં પણ વિજયસિંહ અને નિતીસિંહ હતા.

ઉક્ત ગુપ્ત સ્થાને એક પથરની ભાંગી ટુટી દિવાલ પાસે ચુવડીથી છુપાઈ રહેલ પ્રજાસિંહ હવે શું અને છે તે જોવા માટે સામેનાં મંડળ તરફ એક દષ્ટિથી નિહાળી રહ્યો. તે એવા સ્થાને છુપાયો હતો કે દરેક પ્રકારની વાતચીતનો દુનિ તેની કર્ણદ્રિષ્ટ અચડાત શકે તેમ હતું.

મંડળનાં સર્વ મનુષ્યો આવનાર પોતાનાં ઉભય અધિપતીયોને

જોઈ આનંદ પામ્યા. અને તેઓનું યોગ્ય માન જાળવી 'આજને માટે નવું શું બનવા પામ્યું છે' ! તે જાણવા માટેની આતુરતા પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા. આ બન્ને વિકાળ વ્યક્તિઓએ પોતાનો કૃત્રિમ વેશ બદલી મુળ સ્વરૂપમાં મંડળની વચ્ચે એક પથ્થરની સીંચાપર આસન લીધું. પ્રબળસિંહની ખાત્રી થઈ કે આ બંધકર વેશધારી વ્યક્તિઓ તે બીજું કોઈ નહિં પણ વિજયસિંહ અને નિતીસિંહ જ છે. આથી તેનું યુવાન વિરત્વ લોહી તપા આવ્યું. પરંતુ પોતાની જાંઘળી જોખમમાં હોવાથી કોઈપણ જાતનું સાહસ ન ખેડતા હવે પછી શું બને છે તે જોવા માટે આતુર થયો.

વિજયસિંહે જણાવ્યું:—“ દોસ્તો ! આજે તમારી ગુપ્ત વિધાની ખરી કસોટીનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. અત્યાર સુધીનાં તમારા દરેક કાર્યો મહાન યશસ્વી અને ષળદાઈ નિવડેલા હોવાથી આજનું જોખમ ભરેલું કાર્ય હું તમ્હારા હાથમાં સોંપવા માગુ છું. અને તે એ છે કે રાજમહેલમાંથી વિમળા અને સૂરલા નામની ઉભય રાજકોમારીઓને બળાત્કરે ઉડાવી અહિંથી દૂર આપણા પિશાચ્યભુવન નામનાં ગુપ્ત સ્થળમાં લેને કેદ કરવાની છે. તમે જાણીને ખુશી થશો કે મહારાજા બાતુમતિ ભુતાવળની ગુપ્ત તપાસ માટે નિકળી પડેલ છે. અને તે 'કાલીઘાટ' નામની બંધકર ઝાડીમાં આપણાં બહાદુર માણસોનાં હાથ નિચે સપડાએલ છે. કુમાર પ્રબળસિંહ પણ નગરચર્યા જોવા માટે મહેલની બહાર એકાદ માઇલ દૂર નિકળી ચુકેલ છે; એટલે બધા રાખવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. તમે જાણો છો કે મહારાજા સત્યપ્રિયનું વ્હેમી હૃદય ભુતાદિકનાં મધ વડે આગ્રહાદિત થએલું છે એટલે તેમનાં તરફથી પણ કોઈપણ

જાતનો ઉપદ્રવ થવા વકી નથી. ”

નિતીસિંહે કહ્યું:—“ બહાદુરો ! બાતુમતિ અને પ્રજાનસિંહની ગુપ્ત માહેતી આપણા ગુપ્ત ચાર માર્ગે આપણે મેળવી શક્યા છીએ; એટલે તેમાં જરાપણુ શંકા રાખવાનું કંઈપણુ કારણુ નથી. છતાં પણ અનાયાસે કોઈપણુ અણુધારેલો સંજોગ આવી પહોંચે તો તેનાં નિવારણુ માટે આપણે આપણાં બસો માણુએને જુદા જુદા કત્રીમ વશમાં સુશસ્ત્રોથી સજ્જત કરી મહેલને ધરતા ગુપ્ત રીતે તૈયાર રાખેલા છે. કુમાર પ્રજાનસિંહની પછવાડે કેટલાએક મારાઓ રવાનાં કરી દીધા છે એટલે તે ચીરકાળ નિદ્રાને આધીન થશે એ નિર્વીવાદ છે. પહેરેગીરોને મહાત કરવાનું કાર્ય ‘પતિતસિંહે’ માથે લીધું છે, એટલે કોઈપણુ જાતની હવે હરકત રહી નથી. ઉક્ત મહાન કાર્યની સમાપ્તિ બાદ જરૂર પ્રાતઃકાળમાં મહારાજ સત્યપ્રિયને આપણે કેદ કરી શકીશું; અને રાત્ર્યલગામ હસ્તગત કરી ઇચ્છાનુસાર વર્તન ગુજરીશું. આ વખતે યોગ્ય કાર્યની યોગ્ય કદર પણ કરવામાં આવશે; માટે સર્વ ભાઈઓ પાતપોતાની પ્રજા શક્તિનો સંપુર્ણ ઉપયોગ કરશે એવી હું આશા રાખું છું. ”

મંડળે પોતાનાં વિચારો જાહેર કર્યા:—“ ના. સરદારો ! આજ સુધીમાં તમારે અમારૂં બહુજ સારીરીતે પ્રતિપાલન કરેલું હોવાથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ ઇચ્છાનુસાર દરેક વૈરતુઓ પુરી પાડવા માટે અમારા સારૂં બહુજ જહેમત ઉઠાવેલ હોવાથી અમે સર્વ આપનાં હુકમને આધીન છીએ. જીંદગીનાં જોખમે પણ ઉક્ત કાર્ય કરી આપવા માટે અમે તૈયાર છીએ, માત્ર આગાનીજ જરૂર છે. ”

પ્રજાનસિંહના શોહનો પાર રહ્યો નહિં. અચાનક રાજકુટુંબ

પર આવી પડેલ આશત માટે તેનું પ્રેમાળ હૃદય દ્રવવા લાગ્યું. એક
 બાળુ બાનુભતિની બયાનક સ્થિતી તો ખીજી બાળુ પોતાના પર
 ઝુજી રહેલો બય; ત્રીજી બાળુ સ્વ ભગિનીયોનાં હરણની તૈયારી
 તો ચોથી બાળુ મહારાજ સત્યાપ્રયનાં રાજ્ય વહિવટનો અંતીમ-
 સમય આથી તે નાસીપાસ થયો. રાજ્યદ્રોહી વિજયસિંહ અને નિ-
 તીસિંહના ખટપટી કારસ્થાનો આટલી હદે પહોંચશે એમ સ્વાને
 પણ તેના ખ્યાલમાં નહોતું. પણ હવે શું થાય ? સાહસ ખેડવા જતાં
 વિજયની આશા નિરાશાનાં રૂપમાં ફેરવાઈ ગયેલ હોવાથી દૈવ પર
 બરેસો રાખી જે બને તે સહન કરવું તે સિવાય છુટકો નહોતો.
 આખરે બ્યારે વિજયસિંહ અને નિતીસિંહ તેમજ મંડળનાં સર્વ
 મનુષ્યો ભુત પ્રેતાદિને લગતો પોતપોતાનો કૃત્રીમ વેશ ધારણ કર-
 વાની તૈયારીમાં ગુંથાયા ત્યારે આ કીમતી તકનો લાભ લઈ પ્રય-
 જ્ઞસિંહ ત્યાંથી ઘણીજ સાવચેતી પુર્વક આવેલા રસ્તેથી પસાર થઈ
 વાવની બહાર જ્યાં પોતાનાં અંગ રક્ષકો હાજર હતા ત્યાં આવી
 પહોંચ્યો. સર્વ પાસેનાં કોઈ ગુપ્ત સ્થાને છુપાઈ ગયા. તેવામાં વિજ-
 યસિંહ અને નિતીસિંહ પોતાનાં માણસો સહિત બયાનક વેશે અનેક
 બયપ્રદ ચાળાઓ કરતા વાવમાંથી બહાર નિકળી રાજમહેલ તરફ
 રવાના થયા. આ ભુતાદિકને લગતો બયાનક દેખાવ બેધતે પ્રયજ્ઞ-
 સિંહનાં અંગરક્ષકો જરા બળ પામ્યા પરંતુ બ્યારે પ્રયસિંહે તેને
 સર્વ હટીકતથી વાકેફ કર્યા ત્યારે તેનાં આશ્ચર્યનો પાર રહ્યા નહિં.

રાજકુટુંબનાં બચાવ ખરે બયાનક કોઈ ગુપ્ત સ્થળનું સ્મરણ
 થતાં પ્રયજ્ઞસિંહ પોતાનાં અંગરક્ષકોને થોડે દુર એક ડુંગરી ધારની
 ખીણ વચ્ચે શસ્ત્રાદિકથી અલંકૃત ત્રણ અશ્વો સત્વર હાજર કરવાનું

સૂચવી પોતે તે ધારની ખીણ વચ્ચે આવી પહોંચ્યો. અહિંયાં એક વિશાળ ભુતીયો વડ હતો. અને વડથી નીચે ખેતલીયાની એક નાની દેરી હતી. ખેતલીયાની શ્રદ્ધા લોકોમાં વિશેષ હોવાથી ત્યાં નાળી-એરની કાચલીયો વિગેરેનો એક મોટો ઢગલો થએલ હતો. દેરીની અંદર સર્પાકારે સિંદુર વિગેરેથી અલંકૃત થએલ પથ્થરની નાના પ્રકારની પ્રતિમાઓ આવેલી હતી. અને તેના એક ખુણામાં વર્તુ-લાકારે ધણુંજ ઉંડુ અને પહોળું એક મોટું ભોણુ હતું જેમાં ખેત-લીયાની માનતા એ આવનાર યાત્રાળુઓ વિગેરે મનમાનતું દુધ રેડતા હતા. પુષ્કળ દુધ રેડવા છતાં પણ તે ભોણુ નહિં ભરાતું હો-વાથી અજ્ઞાન મનુષ્યો એને ખેતલીઆનો ચમત્કાર માની પુનઃ પુનઃ સ્વ-લાલસાઓને પહોંચી વળવા માટે નવી નવી માનતાઓ કરી રહ્યા હતા. પુનરી તેઓ પાસેથી મનમાનતા પૈસા કઢાવી ખેતલીયાનાં ચ-મત્કાર વિષેની અનેક દંત કથાઓ સંભળાવતો. આ ભુતીયા વડની પાસે ખેતલીયાની દેરી આગળ રાત્રીએ જનાર કોઈ ખી મનુષ્ય સહી સલામત પાછો આવી શકતો નથી એવી લોક વાયકા હોવાથી અત્યારે રાત્રીના વખતે કોઈને પણ પગ સંચાર થવા પામે તેમ નથી એમ જાણી પ્રમળસિંહ દેરીનાં નાનાં ઓટલાનાં એક પગથીયાપર સ્વ હ-સ્તમાં અશ્વ લગામ પકડી રાખી પોતાનાં અંગરક્ષકોની રાહ જોતો જરા વિશ્રાંતિ લેવા ખેડો જોતજોતામાં અંગ રક્ષકો સર્વ સામગ્રી સહીત આવી પહોંચ્યા. પ્રમળસિંહ ધણેજ ખુશી થયો અને આસ-પાસ બહુજ બારીકીથી તપાસ કર્યા બાદ દરેક અશ્વોને વડનાં થડની સાથે બાંધી ત્રણે જણુ દેરીનાં ગર્ભાકારમાં આવી પહોંચ્યા. ચંદ્ર પ્ર-કાશનાં અમુક કીર્ણો ત્યાં પડતા હોવાથી જે ખુણામાં દુધ રેડવાનું

બોણુ હતું તે બોણુમાં કોઈએક હતોઆર બરાબી ત્રણે જણાએ જરા યુક્તિપુર્વક બળ વાપરી તેને ખેંચ્યું કે તરતજ એક મ્હોટી પથ્થરની સિલા ઉખડી પડી અને બોંબરાનો ગુપ્ત ભાગ દેખાઈ આવ્યો.

પ્રયળસિંહે અંગ રક્ષકોને જણાવ્યું કે—“ રાજકુટુંબને બચાવવા માટેનો આ એક જ રસ્તો છે. આ એક ગુપ્ત માર્ગ છે; અને તે રાજમહેલની નીચેનો એક રૂમ કે જે રાજકોમારીકાઓનાં શયન ગ્રહ માટે પસંદ કરાએલો છે તે રૂમનાં એક ખુશા સુધી જઈ પહોંચેલો છે. માત્ર એક જ સિલાનો અંતરપટ પાદ પ્રદારથી ડર થતા તે રૂમમાં જવાનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે વિગેરે સર્વ ખીનાથી વાકેશ કર્યા બાદ તેઓને અહિંયા જ બરોબર સાવચેતીથી રહેવાનું સૂચવી પોતે ત્યાં જવા માટે તત્પર થયો. સેવા પ્રેમી અંગ રક્ષકોએ તેને રોક્યો; અને જણાવ્યું કે આપે જાતે આ સાહસ ખેડવાની જરૂર નથી. અમો પોતે જ તે કાર્ય બજાવીશું એમ કહી સત્વર બોંબરાનાં ભૂમીગ્રહમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. ગુપ્ત દ્વારની સહાયતા વડે એક પથ્થરની નાની સીડી પરથી પસાર થઈ એક સાંકડી ગલી નેવા માર્ગમાં તેઓનું પ્રયાણ શરૂ થયું. અહિંયા ગુફાની બહાર ભુતીયા વડની પાસે પ્રયળસિંહ બરાબર સાવધાન પૂર્વક આમથી તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. તેવામાં જુજ વખત વિત્યાબાદ દુશ્મનોનાં વીસ પચીસ હથોંઆરબંધ માણસેએ આવી તેને ઘેરી લીધો. પ્રયળસિંહ ની વિરત્વ શક્તિ આ અન્યાય સહન કરી શકી નહિ. તરત જ હાંદ યુદ્ધ શરૂ થયું, દુશ્મનોએ પ્રયળસિંહ પર બળંકર આક્રમણ શરૂ કર્યું. પ્રયળસિંહ પણ ખડગ યુદ્ધ વડે દુશ્મનોની કાપણી કરવા લાગ્યો. પોતાનાં પર અનેક ઘા પડ્યા છતાં તેનું શૈર્ષ બળ દુશ્મનો

ને મહાત કરે તેવું હતું પરંતુ અનેકની સાથે એક કેટલો વખત ટકી શકે ? આખર પ્રયજસિંહ દુસ્મનોનાં હાથમાં સપડાયો. અત્યારનો વિજય એ ખેતલીયાની અદ્ભુત સમતૃતીનો પ્રભાવ છે એમ માની દુસ્મનોએ તેનાં બળીદાન માટે પ્રયજસિંહને ખેતલીયા સન્મુખ ઘુંટણી ઘુંટણીયાબર બેસાડી જેવો તેના પર વાર કરવા જાય છે તેવામાં ‘ખગડદાર’ એ નામનાં ધ્વનિની સાથે કોઇ એક દિવ્ય આકૃતિ ત્યાં ખડી થઇ.

પ્રિય વાંચક ! પ્રયજસિંહને દુસ્મનોની ધાતકી વર્તણૂક અને દૈવિ આકૃતિનાં સહાયક હતાં વચ્ચે રાખી રાજમહેલમાંની ઉભય રાજકૌમારીકાઓ અને મહારાજ સત્ય પ્રિયનાં ભવિષ્ય તરફ હવે તારી જુસાસુ બુદ્ધિનાં વારી પ્રવાહમાં મનોવેગ રૂપી નાવને વહેતું રુક.

ભાતુભતિની ગુપ્ત ચર્ચા બાદ પ્રયજસિંહની નગર ચર્ચા માટેની રવાનગીને માત્ર ત્રણ કલાકનો વખત વિતી ગયો હતો; ચતુર્થ પહોરની શરૂઆત થઇ ચુકી હતી; ચંદ્રરોશનીનો અપૂર્વ ચળકાટ છવાઇ રહ્યો હતો; વિકશ્વર બાગચાની નવપક્ષવિતતા એ મહા મનોહર મય સ્વર્ગિયતા ધારણ કરી હતી; મહેલ સંરક્ષકો સાવધાની પુર્વક પોતાની બંદુકોને સ્કંધ બાગે રાખી પેરો ભરી રહ્યા હતા, અને ચાર વાગાનો ધ્વનિ થવાને માત્ર પાંચ સાત મીનિટની વાર હતી. તે વખતે વિમળા અને સરલા નામની રાજકૌમારીકાઓ પોતા પોતાનાં છત્રો પટંગ પર પાસેની એક નાની બારીમાં શીરો બામને ગોઠવી નમોમંડળની વિચીત્રતાનું અવલોકન કરી રહી હતી. તેવામાં એકાએક સામેનાં આગ્રવૃક્ષ પરથી કેટલાએક અગ્નિનાં તણખાઓ

નિચે ખરતા તેઓની દૃષ્ટિએ પડ્યા. અકસ્માત આ શું થયું ? એ વિચારે તેનાં હૃદય સ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યો. સત્ય શું છે તે જોવા માટે તેનું હૃદય ઉત્સુક થયું. સત્તર તેણે પોતાનાં ખાસ પહેરેગીરને અવાજ કર્યો, પરંતુ ધ્વનિ સામે પ્રતિધ્વનિ થયો નહિં. આથી તેઓને જણાયું કે ભુતાદિકનાં નામે ચાલુ પવનથી આ દેખાવને ચમત્કાર રૂપે માની તે હતાસ થયો હશે. તેથી અમુક શસ્ત્રો ધારણ કરી વિરત્તાવેશમાં તેણે બહાર પ્રવેશ કર્યો, તપાસતા જણાયું કે મહેલ સંરક્ષક દરેક પહેરેગીરોનાં હૃદયમાં બપોનો સંચાર થયો છે; અને પ્રાણ બચાવવાની મહાન આશામાં થરથરતા ગાત્રે તેઓ નામદં બન્યા છે. બન્ને કૌભારીકાઓ સાનંદાશ્ચર્યની સાથે જરા આગળ વધી અને આમ્રદક્ષની છેક નજીક આવી પહોંચી. તેવામાં ચોમેર નાના પ્રકારનાં અગ્નિનાં બડકાઓ, ભયંકર કિરીયારીયોનો ક્રાંતક મંદમંદ ધ્વનિ, અને કવચિત્ કવચિત્ તોપનાં જેવા બુલંદ અવાજો પ્રસરી રહેવા લાગ્યા. કેટલીએક બયાનક આકૃતિઓ તેની દૃષ્ટિએ પડી; અને અનેક વિચિત્ર આકૃતિ વાળા શુભચરોનો ખડ-ખડાટ તેઓની કણ્ઠેંદ્રિ પર અથડાયો. બ્લેમ એ નામની વસ્તુને તેણે તિલાંજલી આપેલ હોવાથી તેઓનું સુદઢ મનોબળ બીરૂતાનાં પાસથી અલગ રહે એસ્વાભાવિક છે; પરંતુ પ્રપંચી આત્માઓનું પરિબળ વિશેષ હોવાથી સાહસ નહિં ખેડતા સત્તર તેઓએ ચુપ-કીથી મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. તમામ બારી બારણાં બંધ કરી દીધા; અને પોતાની ‘ચીમણી’ અને ‘નલિની’ નામની બન્ને દાસીયોને જાગ્રત કરી સર્વ શીનાથી વાકેફ કર્યા બાદ સાવધ રહેવા માટે સૂચના કરી દીધી. દેવી બાનુમતિ, કુમાર પ્રબળસિંહ, અને મહારાજ સત્યપ્રિયને

આ અકસ્માતથી જાણીતા કરવા માટેનું જોખમ ભરેલું કાર્ય દાસીયોએ પોતાનાં શિર પર ઉપાડી લીધું. જુમિ ગ્રહમાંનાં કેાષ ગુમ માર્ગે થઇ તેઓ બાનુમતિ અને પ્રમળસિંહનાં રૂમમાં આવી પહોંચી; પરંતુ તેઓને ત્યાં નહિં જોતાં છેવટે મહારાજનાં રૂમમાં દાખલ થઇ જુએ છે તો સત્યપ્રિય પોતાનાં મનહર છત્રીપલંગ પર કાંઇક અર્ધનિદ્રામાં આજોડી રહ્યો છે. સત્વર નિર્ભયતાનાં ગુણને અવલંબી દાસીયોએ તેને જાગ્રત કર્યો અને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. સત્યપ્રિય એ મહા પરાક્રમી અને પ્રચંદ શક્તિધારક એક વિર યોદ્ધો હોવા છતાં પણ તેની પ્રત્યેક નસોનાં શ્રેણીત પ્રવાહમાં જુતાદિકનાં ભયનો સંપુર્ણ આવેશ ઓતપ્રોત થઇ રહેલ હોવાથી એક મેંદાનાં પરાક્રમને પણ લજ્જાસ્પદ બનાવે એવો તે નામદં થઇ ગયો હતો. અકસ્માત આવા માઠા સમાચાર તેની કર્ણે દ્રિ પર અથડાતા તેનાં શોકનો પાર નહો નહિં. જરૂર જુતાદિક રાક્ષસોએ તેઓનો ભક્ષ કર્યો હશે એ વિચારે તેનું હૃદય સ્થાન બેદાવા લાગ્યું. દાસીયોએ યોગ્ય આશ્વાસનની સાથે સમયને ઓળખી ચાલુ વિટંબનામાંથી નિર્વીઘ્ને પસાર થવા માટે કર્તવ્ય મૂલક દલીલો રજુ કરી એટલું જ નહિં પરંતુ સ્વ વિરત્વ શક્તિનો જ્વલંત પ્રભાવ દુશ્મનો ને બતાવી આપવા માટે જરા બાર દહને કહ્યું પરંતુ આખરે નિરૂપાય દાસીયો તરત જ રાજકૌમારીકાઓ પાસે આવી સર્વ ખીનાથી વાકેફ કર્યા બાદ બાનુમતિ અને પ્રમળસિંહનાં અચાનક ગુમ થવાનાં સમાચાર તેઓની પાસે જાહેર કર્યા. આથી તેઓને એક મહાન દુઃખ પેદા થયું.

જુતાદિકનાં બાનાં નિચે ઘેર અત્યાચારથી સત્યનું ખુન કરનાર

નરપિસાયો માં ના અમુક પિસાયોનું એક ભયાનક વેશધારી ટાળું છેક મહેલની પાસે પોતાના શયનગ્રહની એક દિવાલ નજીક આવી પહોંચ્યું છે એમ જાણી ઉભય રાજકોમારીકાઓ કિંચીત માત્ર પણ ભય ન પામતાં ચંદીકા સ્વરૂપે અનેક શસ્ત્ર પ્રહારથી તેનું સ્વાગત કરવા માટેની રાહ જોવા લાગી. શૌર્યપુર્ણ નિમકહલાલ દાસીયો એ પણ પોતાની વિરત્વ શક્તિનો પ્રયત્ન પ્રભાવ બતાવી આપવા માટે કમર કસી. મહેલ સંરક્ષક માટેનો દારૂગોળો હાલમાં ક્યાં રહે છે તે દાસીયોનાં ધ્યાન બહાર નહોતું. સત્વર વીજળીની ઝડપે એક ગુપ્ત ભુમીગ્રહમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો; અને જ્ઞેતજ્ઞેતામાં તો પુષ્કળ દારૂગોળો હાથ કરી તેઓ પાછી અત્રે આવી પહોંચી. ઉક્ત શયનગ્રહમાંનાં સાત આઠ નાનાં પ્રકારનાં ગુપ્ત ગોળો દ્વારા એ દુશ્મનો ઉપર એવો તો દારૂગોળોનો આ ચતુર્થ દેવીઓ એ બહાદુરીથી મારો ચલાવ્યો કે કેટલાએક નરપિસાયોનું રક્ત બળીદાન આ નરયણમાં હોમાવા લાગ્યું. દુશ્મનોએ પણ પોતાનું અતુલ સામર્થ્ય બળ પુરજોશ માં એવું તો પ્રકાશ્યું કે વિજયમાળા કેના પક્ષમાં આરોપાશે તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ થઇ પડ્યું. આ તુમુલ યુદ્ધનાં ભયંકર નાદથી સમસ્ત ભૂમી કંપાયમાન થવા લાગી; અને નગર જનોમાં મ્હોટો કોલાહોલ મચી રહ્યો. કોઇ પણ સ્મર્થ વ્યક્તિ રાજ કોમારીકાઓની મદદે આવી ન પહોંચે તેને માટે દુશ્મનો તરફથી સંપુર્ણ કાળજી રાખવામાં આવતી. સેંકડોની સંખ્યામાં ક્તીમ વેશધારી નર પિસાયોને બગીચાની આસપાસ ગોઠવી અનેક ચમત્કારોથી સર્વત્ર ભયનો સંચાર થવા પામે એવી યોજના તેઓએ હાથ ધરી.

શુરવીર બાળાઓની યુક્તિ પ્રયુક્તિ નાં અનેક પ્રહારો વડે

દુશ્મનોનાં શીર ધડથી જુદા થતા જોઇ સત્યપ્રિયના હૃદય પ્રદેશમાં કાંઇક વીરત્વ શક્તિનો આવિર્ભાવ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. અને તેથી રાજ કૌભારીકાઓની મદદે આવી પહોંચવા જેવો તૈયાર થાય છે તેવો જ એક ભયાનક રાક્ષસી દેખાવ તેની નજરે પડ્યો; તેથી તે અચકાયો અને આગળ વધી શક્યો નહિં.

ચતુર્થ દેવીયો પૂર્ણ શૌર્યથી પોતાનું યુદ્ધ કાર્ય પ્રસંસનીય રીતે બજાવી રહેલ છે તેવામાં અચાનક ધ્રુવી રીતે એક દર્જન વિચીત્રવેશ ધારી નર પિશાચો તે રૂમમાં દાખલ થયા. અને ચુપકીથી આ બંને નિમક હલાલ દાસીયો ની ગરદન પર તરવાર ચલાવી વિમળા અને સરલા ને પોતાના કબજામાં લીધી. આ વખતે એક ભયંકર નાદની સાથે તે રૂમનાં એક ખુણામાંની જખરજસ્ત સિલા દુર ખસી ગઇ અને અંદરથી બે શસ્ત્રધારી ચીર ચોદાઓ કૌભારી-કાઓની મદદે આવી પહોંચ્યા.

પ્રિયવાંચક ! આ દુશ્મનો અને અચાનક ભુમીગ્રહમાંથી પ્રગટ થનાર ઉભય ચોદાઓ એ કાણુ છે? તે તો તું સારી રીતે જાણતો હઇશ છતાં પણ મારે કહેવું જોઇએ કે તે દુશ્મનો બીજું કાંઇ નહિં પણ પુરાણી વાવ મધ્યેનાં સંકેત મુજબ રાજમહેલ તરફ રસ્તો ક્ષેનાર પ્રથમી મંડળ સહિત વિજયસિંહ અને નિતીસિંહ નામનાં રાજકર્માચારીયો હતા; અને ભુમીગ્રહમાંથી પ્રગટ થનાર બંને ચોદાઓ એ બીજા કાંઇ નહિં પણ પ્રમળસિંહનાં અંગરક્ષકો કે જે પ્રમળસિંહ ને ભુતીયાવડ નજીક ખેતલીયા ની એક નાની દેરી મધ્યેની ગુફા પાસે રાખી પોતે તે ગુપ્ત માર્ગનો લાભ લઇ રાજ કૌભારીકાઓ ને બચાવવા માટે આગળ વધ્યા હતા તેજ છે.

ઉભય શસ્ત્રધારી વીર યોદ્ધાઓ અને દ્વાદશ નર પિસાચો વચ્ચે તુમુલ્લ યુદ્ધ શરૂ થયું. ઉભય વિરોની છાતી સાહસથી ઉન્નત થએલી હતી; નેત્રો ઉલ્લવળ થએલાં હતા; અને વિશાળ લલાટમાં વિરત્યતાનું સુખ ચિન્હ દ્રષ્ટિગોચર થઈ રહ્યું હતું. તેઓ પોતપોતાની તલવારો ને એવી તો કુશળતાથી ચલાવી રહ્યા હતા કે દુશ્મનોનું બચકર આક્રમણ હોવા છતાં પણ તે આક્રમણ તેઓનાં પર કોઈ પણ રીતે ફાવી શક્યું નાહ. પ્રબળ શક્તિવાંત રાજ કૌભારીકાઓ પણ પોતાની અભેદ તલવારો નો વાર દુશ્મનો પર પુર્ણ બહાદુરીથી ચલાવી રહી હતી. જોતજોતામાં આ બંને વીરોની બહાદુર સમશેર વડે દુશ્મનોનાં દસ માણસો તો ત્યાંજ સ્પર્શહન જુમીનાં અલંકાર રૂપ બની ગયા. પોતાનાં પર અનેક શસ્ત્ર પ્રહારો થયા છતાં પણ બાકીનાઓને હતાસ પમાડવા માટે તેઓ નિડરતા પુર્વક ઝુઝી રહ્યા હતા. પરંતુ અફસોસ; કારણ કે કુદરત વિરૂદ્ધ હોવાથી આખરે બાકીનાં બે દુશ્મનોનાં શસ્ત્ર પ્રહારથી તેઓનાં અમર આત્માઓ આ દુનીયાને છેલી સલામ કરી પરલોક પ્રવાસી બન્યા.

ચંડીકા સ્વરૂપ રાજકૌભારીકાઓની પ્રબળ શક્તિનો પ્રચંદ વેગ હજી પણ મંદ પડ્યો નહોતો. પરાભવની અંતિમ સ્થિતિએ પહોંચ્યા છતાં પણ તેઓનું અતુલ શૈર્ષ બળ ખરેખર અવર્ણનીય હતું. તેઓને જીવતી પકડવા માટે કોંઈની પણ હીમત ચાલતી નહોતી; પરંતુ દુશ્મનો નું પરિભળ વિશેષ હોવાથી આખરે તેઓ ફાવ્યા અને બિચારી નિરાધાર રાજકૌભારીઓ ને પેલી પુરાણીવાવ મધ્યે ગુપ્ત જુમીગ્રહમાં નાં 'વિલાસ' જુવન નામે ગુપ્ત સ્થળમાં નિરૂપાયે સપડાવું પડ્યું.

વિજયસિંહ અને નિતીસિંહનું લક્ષ્મિંદુ પ્રથમથીજ સાન્યસત્તા હસ્તગત કરવા તરફ હતું; અને તેથીજ પોતાની વફતવ શક્તિ અને ખુશામતથી સત્યપ્રિય ને પોતાનાં વિશ્વાસમાં લીધો હતો. ધીમે ધીમે રાજ્ય નિયંત્રણની મુખ્ય મુખ્ય લગામો તેણે હાથ કરી હતી. લશ્કરી બળ પણ પોતાનું કર્યું હતું અને ખાસ અગત્યની જગ્યાઓ પર પોતાનાં વિશ્વાસુ માણસોને તેણે નીમી લીધા હતા. મહારાજ સત્યપ્રિય નાં ખાસ વિશ્વાસુ અને નિમકલલાલ માણસો ને પણ તેઓએ અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ વડે વશ કરી લીધા હતા. તેથી સર્વ કાર્યમાં સત્યપ્રિયને તેઓનો વિશ્વાસ રાખવાની ફરજ પડી હતી.

રાજકૌભારીદાઓનાં હારણ બાદ આ બન્ને રાજકર્મીયારીઓ છુતાવળને લગતાં કત્રીમ ભયાનક વેશ ધારણ કરી કેટલાએક બળવાન સૈન્યકોની સાથે તેઓ સત્યપ્રિય નાં નિવાસ સ્થાન નજીક આવી પહોંચ્યા. સૈન્યકોને આસપાસ ગોઠવી દઇ પોતાના બન્ને અશ્વોને એક વિશ્વાસુ માણસનાં હાથમાં સોંપી તેઓ ચુપકીથી અંદર દાખલ થયા. બાદશાહી ઠાઠ માઠથી સળવેલા આ વિશાળ ગૃહમાં મખમલની મુદુ શ્યા પર લમણે હાથ દર્ધ અનેક પ્રકારની મનોમ્વથામાં ધેરાએલો સત્યપ્રિય પોતાની દુર્દશાને લીધે નેત્રોમાંથી અશ્રુ વરસાવી રહ્યો હતો. તેનાં મુખમંદ્ર પર સંપુર્ણ શોકનો અવિભાવ ઉભરાઈ રહ્યો હતો; ગુલામી ગાલો શીકા પડી ગયા હતા. તેજસ્વી નેત્રો એ તેજોહીન દશામાં ઉંડા ઉતરી જવાનું સ્વિકાર્યું હતું તેનાં હૃદય પ્રદેશમાં પુર્વની અને હાલની સ્થિતિનું ઢાંદ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું; હતું. તે એક ધેલાની માફક ચિતભ્રમ સ્થિતિમાં ચોમેર ક્ષિત્તિ ફેરવતો પાછાં નેત્રોને બંધ કરી છુપું રૂદન કરતો હતો અને તેનું બળવાન શરીર અત્યારે નિર્બળતા

નાં પાશ્વ વડે બંધાઈ રહ્યું હતું. વિજયસિંહ અને નિતીસિંહની દ્રષ્ટિ મર્યાદા આ સર્વ દ્રષ્ય નું અવલોકન કરી રહી હતી સમયને ઝોળખી સત્વર તેઓએ સત્યપ્રિયને મુસ્કેટાઘટ બાંધ્યો અને તેને બળાત્કારે પોતાના અશ્વ પર લઇ તેઓ સન્યકો સહિત ત્રણ ચાર માઇલ નાં આંતરે એક બયંકર ઝાડીમાં નાં વિશ્વાળ સરોવર નજીક આવી પહોંચ્યા. સમય ધણેજ બારીક હતો અને પહોં ફાટવાની તૈયારી થઇ ચુકી હતી.

પ્રિયવાંચક ! આપણે પણ હવે આપણો કિબય સમાગમ પ્રાતઃ-કાળમાં લુપ્ત કરીશું. દ્વિતીય ભાગમાં પુનઃ આપણો મેળાપ થશે. અત્યારે તો દેવી બાનુમતિ ને કાલીધાટની બયંકર ઝાડીમાં દુસ્મનોનાં પંજ નીચે રાખી, કુમાર પ્રવળસિંહ ને ભુતીયાવાડની નજીક ખેત-લીયાની નાની દેરીનાં એક ચોક મધ્યે સંહારક અને સહાયક સંજોગો વચ્ચે મુકી, વિમળા અને સરલા નામની રાજકૌમારીકાઓ ને પુરાણી વાવની ગુપ્ત બેઠી ગુફામાંનાં વિલાસભુવન નામે ગુપ્ત સ્થળમાં રોકી, અને મહારાજ સત્યપ્રિયને જીહેરથી દુર ત્રણ ચાર માઇલનાં આંતરે વિકાળ ઝાડીમાં ના એક વિશ્વાળ સરોવર પાસે વિજયસિંહ અને નિતીસિંહ નામનાં રાજદ્રોહી નર પિસાયોનાં કપ્પળમાં રાખી જગત્તી ક્ષણભંશુર ધટનાઓ પર જરા તારા અંતર ચક્ષુઓને ઠેરવવા માટે વિરામ સ્થળ અંગીકાર કર.

અગાઉથી આશ્રય આપનારાઓનાં

મુખારક નામો.

માંગરોળ બંદર.

- ૫૧ શે. સા. હીરાચંદ સુંદરજી હોઠા.
૫૧ " " કા. નેમચંદ હરખચંદ.
હા. રવજીભાઈ
૫૧ " " કરશનદાસ અંદરજી.
૨૫ " " જ્યેંદ હરજીવન.
૫ " " પ્રેમજી નેમચંદ.
૫ " " મોતિચંદ કલ્યાણજી.
૩ રા. રા. કનકપ્રસાદ ત્રિા. રવી-
શંકર ગણેશજી અંબરીઆ.
૨ શે. સા. વેલજી જાદવજી.
૨ " " મોતિચંદ શેશકણ.
૨ " " ખીમજી બાવાભાઈ.
૨ " " લક્ષ્મીચંદ અભેચંદ.
૧ " " હરખચંદ મોતિચંદ.
૧ " " ખુશાલ કચરા.
૧ " " નરૈતમ દેવચંદ.
૧ " " હેમચંદ નેમચંદ.
૧ " " ગો. હરીજાલ રામજી.
૧ " " વલભજી અમરચંદ
ગોટીમખાઈ
૧ " " સોભાગચંદ અવેરચંદ.
૧ " " વરજીવન વલભજી.

૧ રા. રા. નરભેશંકર જટાશંકર-
ભાણુવડ.

૫૧ શે. સા. હરખચંદ કાળીદાસ.
અમરેલી.

૪૦ શે. સા. કા. નરસીદાસ ભાણુજી.

૫ " " ભગવાનજી કરશજી.

૨ શ્રી જૈન પુસ્તક ભંડાર.
દીવ બંદર.

૩૧ શે. સા. હરખચંદ હરીચંદ.

૨ " " કપુરચંદ ધરમશી.
માંડવીબંદર (કચ્છ)

૩૧ મહુમ શે. સા. દેવચંદ કર-
શનજીની વિધવા બાઈ પુરી
કલીકટ બંદર.

૨૫ શે. સા. ઝવરાજ હરખચંદ.
ઝાલોર (મારવાડ.)

૨૫ શ્રી જૈન પ્રબોધ મંડળ.
ધોરબંદર.

૧૦ શે. સા. મનમોહનદાસ કપુરચંદ.

૫ " " નારણદાસ દેવજી.
ધોરાજી.

૧૦ શ્રીતર્વજીમહાવીર જૈન પુસ્તક
ભંડાર હા. દત્તરી વનીચંદ
પોપટભાઈ.

મુંબઈ.

- ૩ શે. સા. હેમચંદ કલ્યાણજી.
 ૨ " " પ્રેમજી લધાભાઈ.
 ૧ " " જીવરાજ કમળશી.
 ૧ " " શાપુરજી પેસ્તનજી.
 ૧ " " છોટાલાલ કાળીદાસ.
 ૧ " " વજીરાજ ત્રીભોવન.
 ૧ " " જગમોહન આણંદજી.
 ૧ " " વેરશી કાનજીભાઈ.

સીંધા (બરમા)

- ૫ શે. સા. ત્રીભોવન પરશોતમ.
 ૧ " , મોહનલાલ મેધજી.
 ૧ " પ્રેમચંદ આંબાભાઈ.
 ૧ " " શીવલાલ રામાભાઈ.
 ૧ " " પરજીદાસ રતનજી.
 ૧ " " વી. એચ. પટલ.
 ૧ " કાનજી જેઠાભાઈ.
 ૧ " " કરંશનજી નારણજી.

કલિકત્તા.

- ૨ શે. સા. મોતિચંદ દેવકરજીનીકુ.
 ૨ " " રામદાસ ત્રીભોવન.
 ૧ " " ખીમચંદ અંદરજી.
 ૧ " " ગોકળદાસ ખટાઉ.
 ૧ " " R. R. દેસાઈ.
 ૧ " " જે. દામોદર.
 ૧ " " સતીલાલ ભોવાન.
 ૧ " " પ્રાગજી મહારાજ.

વડવાણ શહેર.

- ૨ શે. સા. વોરા નારણજી મુંદરજી.
 ૨ શ્રીજીન ઉપાશ્રય પુસ્તક
 મંડાર હા. શે. સા. ધનજી
 લ.લચંદ
 ૧ શે. સા. ઉજમશી કચરા.
 ૧ " " અમુલખ તલકશી.
 ૧ શે. સા. બાયચંદ જુઠાભાઈ.
 કેશોદ.
 ૧ શે. સા. ગોકળદાસ દેવજી.
 ૧ " " જીવજીલાલ લખમીચંદ.
 ૧ " " મુલાખચંદ વિરચંદ.
 ૧ " " મોતિચંદ કપુરચંદ.
 ૧ " " મોતિલાલ હરખચંદ
 રાજકોટ.
 ૧ શે. સા. હરખચંદ બેચરભાઈ.
 ૧ " " જેઠાલાલ મોરારજી.
 ૧ " " બાયદાસ બેચરભાઈદોશી
 પાલણપુર.
 ૨ શ્રી સાધુમાર્ગી જૈન પુસ્તકાલય.
 ૧ શે.સા.જીવાભાઈ ધરમાઈ.
 ૧ " " માણેકલાલ ધરમચંદ.
 સડપદડ.
 ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સ્થાનક.

૧ શે. સા. ખેતસી પ્રેમચંદ દોશી

૧ „ „ છગન તેજસી.

સુરત.

૨ શે. સા. શુભાચર્યંદ કલ્યાણચંદ.

૧ „ „ હંસરાજ અમીચંદ.

વડીયા.

૧ દરબાર સા. બાલુભાઈ મોનજીભાઈ

૧ શે. સા. મુગજી મનજી પટેલ.

૨ રા. રા. ઠાકરશી મકનજી.

જુનાગઢ.

૨ શે. સા. ત્રીકમજી દેવચંદ.

ભામનગર.

૨ „ „ જગજીવન ગોવિંદજીધારી.

૧ „ „ મોદી મનાસાલજી.

૧ શે. સા. દુલભજી ત્રિભોવન.

જેપુર.

૧ „ „ ગોરધન ગોપાળજી.

વડાણી.

૧ „ „ કલ્યાણજી ખેતસી.એકન.

૧ „ બાલાભાઈ કાળીદાસ ત્રિભગામ

૧ „ રેવાશંકર ઝુઝાભાઈ મોરબી.

૧ „ શીવલાલ જાદવજી પાલેજ.

૧ „ „ ધેલાભાઈ ત્રિભોવન. બાહુકા.

૧ „ „ જોહાલાલ મગનલાલ. સાયલા

૧ „ „ પંડીત.

૧ રા. રા. પંડીત વજેશંકર શર્મા.

